

અનુક્રમ.

સંસ્કાર

૧	ભૂમિકા	૧
૨	ગાથા	૬
૩	ટીકા	૧૧
૪	સમ્યક્દર્શન કેમ પ્રાપ્ત થાય તે દ્રષ્ટાંત સહીત	૪૫
૫	કળશ ૧૧ મો	૭૩
૬	કળશ ૧૨ મો	૮૨
૭	કળશ ૧૩ મો	૯૪



શ્રી સમયસારજી-સ્તુતિ



હરિગીત

સંસારી જીવનાં ભાવમરણે રાગવા કંઠજા કરી,
સરિતા વહાવી મુકા તણી પ્રભુ વીર ! તે મંજીવની;
શોષાતી રૂખી સરિતને કરજાલીના હૃદયે કરી,
મુનિકુંદ સંજીવની સમયપ્રાબુત તણે ભાજન ભરી.

અનુક્રુપ

કુંદકુંદ રમ્યુ' રામ સાધિયા અમૃતે પૂર્વા,
પ્રથાધિરાજ ! તારામાં ભાવે બ્રહ્માંડના ભર્વા

શિખરિણી

આડો ! પાણી તારી પ્રગમરસ ભાવે નીતરતી,
મુમુક્ષુને પાતી અમૃતરસ અંજલિ ભરી ભરી;
અનાદિની મૂર્છા વિષ તણી ત્વરાથી ઊતરતી,
વિભાવેથી ધંભી સ્વરૂપ ભણી રોટ પરિણતિ.

શાર્દૂલવિકીરિત

તું છે નિશ્ચયપ્રથ ભંગ સઘળા વ્યવહારના ભેદવા,
તું પ્રજાહીણી જ્ઞાન ને ઉદયની સંધિ સદ્દુ છેદવા;
સાધી સાધકનો, તું ભાવુ જગનો, સંદેશ મહાવીરનો,
પિસામો ભવફલાંતના હૃદયનો, તું પંથ મુક્તિ તણો.

વમતનિવડા

મૃણ્યે તને રસનિબંધ શિથિલ ધાય,
ભણ્યે તને હૃદય જ્ઞાની તણાં જણાય;
તું રુચતાં જગતની ગચિ આગસે સૌ,
તું રીઝતાં સદસજાયકદેવ રીઝે

અનુક્રુપ

ખનાવું પત્ર કુંદનનાં, રત્નોના અક્ષરે લખી;
તથાપિ કુંદસૂત્રોનાં અક્ષરે મૂલ્ય ના કદી.

ગ્રંથસૂચિ.



૧ સમયસાગર (શુદ્ધ)	૦-૫-૦
૨ સમયસાગર (હાલિગીત)	૦-૧-૦
૩ સ્તનનમજરી	૧-૦-૦
૪ સ્તનનાનહી	૦-૬-૦
૫ આધ્યાત્મિક પદાનહી (૨)	૦-૪-૦
૬ અનુભવ પ્રમગ	૦-૭-૦
૭ ખારલાનના	૦-૪-૦
૮ સર્વ સામાન્ય પ્રતિક્રમણ	૦-૮-૦
૯ દ્રવ્યસંમલ	૦-૭-૦
૧૦ અપૂર્વ અવસર પર પૂ સંગ્રહ દેવના પ્રવચનો	૦-૮-૦
૧૧ સત્તાસંપદ	૦-૮-૦
૧૨ આત્મવિકાસ	૦-૪-૦
૧૩ આત્મસિદ્ધિ ગાથા (પ્રવચનો)	૩-૭-૦
૧૪ શ્રદ્ધાભાગી પ્રમશા	૩-૦-૦
૧૫ શ્રી જૈન સિદ્ધાન્ત પ્રમેયિકા	૦-૮-૦

પ્રારંભ અર્થે શુભ



ગાથામાં શુદ્ધનયનો મહિમા સાંભળીને લાચકે શિષ્યને શુદ્ધનય દેવો
છ અને તે ગી રીતે આત્માને ખતાવે છે તે સમજવાની ત્રિસારસા
ધર્મ છે. હું અસંગ, અવિકારી છું તે અતરમાં વિચાર કરતાં સમજાય
છ, પણ વિરોધ નિર્જીય માટે સ્વભાવના લક્ષણથી સમજવો કે શુદ્ધ-
નયનો પ્રગટ અનુભવ અથવા સમ્યક્દર્શન શી રીતે થાય ? એમ
તે પૂછે છે

શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ અથવા પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપને પાચ
ભાવોથી જાણતાં એકરૂપ, નિર્મળ સ્વભાવપણે આત્મા અનુભવાય
છ, આત્મા પોતે પરમેશ્વર છે તેના દર્શન થાય છે તે વાત ચૌકમી
ગાથામાં કહે છે

જો પસ્સદિ અપ્પાણં અવદ્ધપુટ્ટં અણ્ણયં ણિયદં ।

અવિસેસમસંજુતં તં સુદ્ધણયં વિયાણીહિ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ:—જે નય આત્માને ખંચે રહિત ને પરના સ્પર્શ રહિત,
અન્યપણા રહિત, ચળાચળતા રહિત, વિરોધ રહિત, અન્યના સંયોગ
રહિત—એવા પાચ ભાવરૂપ દેખે છે તેને, હે શિષ્ય ! તું શુદ્ધનય જાણ

અહીં પરમાર્થ સ્વરૂપનો નિર્જીય કરાવે છે વર્તમાન અવસ્થામાં
ખમન અને વિકાર બંધાવારે છે નિશ્ચયથી આત્મા વિકાર રહિત,
અખંચ છે હરિયો ખાધો એમ બંધાવારે કહેવાય પણ ખરેખર તો
નગરનો કાઠો ખાંધો છે, તેમ આત્મા જ્ઞાનાનંદપણે બેહુક છે, તે
કોનથી ખંચાયો નથી, નિમર-દોષ-દુ ખરે ઘણો નથી લેદને ગોળ
કરી વર્તમાનમાં પણ મુક્તિસ્વભાવી પૂર્ણ છુ એમ પ્રથમ શ્રદ્ધા
કરવી તે સમ્યક્દર્શન છે

અખદ્ધસ્પૃષ્ઠ, અનન્ય ને જે નિયત દેખે આત્મને,
અવિરોધ, અણુસંયુક્ત, તેને શુદ્ધનય તું જાણજે. ૧૪.

અરૂપી ભગવાન આત્માને પરતું બંધન થયું નથી, માત્ર વર્તમાન અવસ્થામાં પરના સ્વીકાર કરી બંધન માન્યું છે. આત્મા તો સદાય જ્ઞાયકસ્વભાવે જ છે, છૂટો જ છે. તેને કોઇએ બાંધ્યો કે રોક્યો નથી. તેનું દૃષ્ટાંત—

ત્રીજા નંબરના ઝોરડાના ભોંયરામાં તિજેરી છે, તેના ઉદતા ખાનામાં ડાબડીમાં હીરો પડ્યો છે. તે દૂર છતાં, આંખો બંધ છતાં જ્ઞાનમાં સ્પષ્ટ તરવરે છે, તેને આડી ભીંતો નડતર કરી શકે નહિ. હીરો મૂકવા વખતે રાગ-દ્વેષ કર્યા હોય પણ તેનું જ્ઞાન યાદ કરવા વખતે રાગ-દ્વેષ ભેગા આવતા નથી માટે જ્ઞાનમાં વિકાર નથી. જ્યારે યાદ કરવા માગે ત્યારે ગમે તે ક્ષેત્રે યાદ કરી શકે છે તેથી તેને કોઇ ક્ષેત્ર, કાળ કે સંયોગનું બંધન નથી. શરીરને કેદમાં બંધનથી બાંધ્યું હોય, પછી કહે કે અમારા ઘર સંબંધી, રાજ્ય સંબંધી કે બીજી કોઇ ખાનગી વાત યાદ કરીશ નહિ, છતાં યાદ કરવા ધારે તો યાદ કરી શકે છે કેમકે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા ખુલ્લો છે, તે કોઇને આધીન નથી. બહાર સયોગી ત્રીજામાં બંધન કે મુક્તિ તેના કારણે થયા કરે છે, પણ આત્માને, અરેખર દૃષ્ટિથી દેખો તો, પરથી બંધન કે મુક્તિ નથી.

જે પોતાને બંધન કે ઉપાધિવાળો દેખે છે તેને અવસ્થાદૃષ્ટિએ સંસાર જ છે. અખંડ જ્ઞાનસ્વભાવનું ભાન ક્યું તે તો મુક્ત જ છે. તું પૂર્ણ જ્ઞાનાનંદની મૂર્તિ, બંધને જાણનારો છો. તે ભૂલી ઊભો, હીણો કે આશિયાળો છું, પરથી બંધાયેલો-દબાયેલો છું એમ માનવું તે ભગવાન આત્માને કલંકરૂપ છે. બંધન તો પરની અપેક્ષાથી, પર આશ્રયરૂપ વ્યવહારથી દહેવાય છે સ્વાશ્રયદૃષ્ટિથી જો તો તારામાં બંધન ત્રણકાળમાં નથી.

આંખના કોડા વડે જીવ દેખતો નથી, પણ જ્ઞાનથી દેખે છે. અહીં તો દૃષ્ટાંત છે કે જેમ આંખે પાટો બાંધે તો જોઇ ન શકે, પાટો દૂર કરે તો દૂર રહેલાને જોઇ શકે. પાટાનું બંધન પાટામાં છે, આંખને બંધન નથી. એમ પાટાનું જુદાપણું પ્રથમ ન જાણે તો પાટો દૂર કરી શકે નહિ, તેમ આત્મામાં કર્મના સંયોગે, વ્યવહારે રાગ-દ્વેષ,

નથી. સ્વતંત્ર ચિદાનંદ સ્વભાવને જો. જે સ્વરૂપ તારાથી સમજી શકાય તેની વાત તને કહેવાય છે.

જો પરથી-વિકારથી એકમેક થઈ ગયો હો તો બંધન અને દુઃખનો નાશ કરું એવો ધ્વનિ ઊઠી શકે નહિ. જેનાથી મુક્તપણાનો ધ્વનિ ઊઠે તે ઉપર દૃષ્ટિ કરે તો બંધનરૂપે, પરની ઉપાવિરૂપે હું નથી, એવા એકલા સ્વતંત્ર સ્વભાવની પ્રતીતિ થાય. બંધ ઉપરથી તેની દૃષ્ટિ ફેરી જાય. કર્મના સંયોગવાળી અવસ્થા છે, છતાં શ્રદ્ધામાં નિષેધ થઈ ગયો ત્યાં દૃષ્ટિએ મુક્ત થયો છે. પરમાર્થે બંધન-ઉપાવિરૂપ નથી, પછી વ્યવહારથી ચારિત્રની અપેક્ષાએ પુરુષાર્થની નબળાઈરૂપ અદૃષ્ટ અસ્થિરતાનો રાગ રહ્યો, તેનો પ્રતીતિના જોરે અભાવ થતો ભાળે છે. ત્રિકાળી મુક્તસ્વભાવી હું, સંયોગપણે કે વિકારપણે નથી એમ મુક્ત સ્વભાવની સમજને હો પાડતાં અનંતો સવળો પુરુષાર્થ આવે છે. એકરૂપ સ્વભાવની દૃષ્ટિમાં પોતે અનંત જ્ઞાનાનંદસ્વભાવે પૂર્ણ પુરુષાર્થથી ભરેલો છે; તેની હો પાડતાં અનંતો સંસાર તૂટી જાય છે. સ્વભાવના ભાનમાં ઊભો રહીને જોનારો ભવ દેખતો નથી. જેવા સિદ્ધ ભગવાન તેવો હું, જે તેમનામાં નથી તે મારામાં નથી, એમ તે જાણે છે.

જેમ ડાખડીમાં હીરો પડ્યો છે તે મુક્ત જ છે. ડાખડી ડાખડીમાં અને હીરો હીરામાં છે, એમ માનવું તે દૃષ્ટિમાં મુક્તિ અને એકામતાથી ઉપાડી લેવો તે સ્થિરતામાં મુક્તિ છે. આગલી ગાથાઓમાં કહેવાયું તેવું આત્મસ્વરૂપ જાણી વર્તમાન અવસ્થામાં, રાગદ્વેષ અને કર્મનું નિમિત્ત તથા દેહનો સંયોગ છે છતાં અવસ્થાને ગોણું ફેરી, અસંયોગી મુક્ત જ્ઞાયકસ્વભાવને તેના પરમાર્થસ્વરૂપે દેખવો-માનવો તે દૃષ્ટિઅપેક્ષાએ મુક્તિ અને સ્વભાવના જોરે સ્થિરતાથી વિકારનો નાશ કરતાં એકલો આત્મા રહી ગયો તે ચારિત્રઅપેક્ષાએ મુક્તિ. જેમ હીરો ડાખડીથી અને ડાખડીના મેલથી જુદો હતો તો જુદો થયો તેમ આત્મા સ્વરૂપે દેહાદિ તથા રાગાદિથી જુદો હતો તો જુદો માની, જાણી, સ્થિરતાથી જુદો થઈ શકે છે.

પ્રથમ જ છૂટા છું એવા નિર્ણયનું સ્વામિત જોર તે અવસ્થામાં છૂટા થવાનું કારણ છે. અતરદશિથી સ્વભાવમાં એકાગ્ર થતાં અદ્ય-કાળમાં પુણ્ય-પાપના વિકારથી મુક્તિ થાય છે બાહ્ય સંયોગ તો એના કારણે છૂટી જાય છે. આ બધી અંતરમાર્ગની વાત છે. લૌકિક માર્ગથી તદ્દન જુદી, એકલા અધ્યાત્મની પ્રયોજનભૂત વાત છે, તેમાં સાચા નિશ્ચય-વ્યવહાર શું તેનું જ્ઞાન આવી જાય છે. આ પરમ સત્ય છે, તેને સમજીને સ્વાધીન સત્ત્વે શરણે આવવું પડે. વ્યવહાર નીતિ માળે, તુષ્ટાને ઘડાડે વગેરે પાપ યાજના માટે બરાબર છે, પણ તેમાં સતોષ માની લે તો સ્વભાવની શાંતિ નહિ મળે. લોકો બાહ્યથી જ ધર્મ માની બેઠા છે. અંતરતત્ત્વ શું છે તેની મંથિ નથી. પૂર્વાપર વિરોધ રહિત ન્યાયથી વસ્તુને જાણે, તેને અંદરથી જાતનો નિઃસંકલ્પ નિર્ણય આવે તેવું છે. ત્રણકાળના જ્ઞાનીને પરમ તત્ત્વનો સાર-સમય સાર આમ જ કહેવો છે, બીજી રીતે નહિ જગત માને કે ન માને પણ આ ત્રણકાળ, ત્રણલોકમાં ફરે તેવું નથી.

આત્માને બધું રહિત કહેતાં, તે કર્મના સ્પર્શવાળો-સંબંધવાળો નથી, એમ નક્કી સાચું છે. તેને કોઈ ક્ષેત્ર, કોઈ કાળે, કોઈ સંયોગમાં પરત્વીજ સાચું સ્પર્શવું થયું નથી જેણે ધીના ઘડા જેવો છે. પણ ધીના સંયોગ વિનાનો જુદો ઘડા જેવો નથી, તેને વ્યવહારે કહ્યું કે આ 'ધીના ઘડા' છે, છતાં ઘડા તો માટીનો જ છે; તેમ અજ્ઞાનીએ અનાદિથી દહુને જ આત્મા માન્યું છે. અસંયોગી જુદો આત્મા જેવો નથી, તેને વ્યવહારથી દહુનાળો, ઇન્દ્રિયોનાળો, મનુષ્ય વગેરે તે જન કહ્યો; પણ તે જ દહુ, તેની ક્રિયા તે ખારી ક્રિયા છે, તેના ગુણ તે ખારા ગુણ છે એમ જેણે માન્યું છે તેને દહુથી, દહુની ક્રિયાથી, રાગાદિથી જુદો બતાવવા માટે જ્ઞાની શુદ્ધનયનો ઉપદેશ આપે છે. દહાદિ અચેતન છે, તે તારાપણું નથી, તુ સદાય અર્પી જ્ઞાતાદ્રષ્ટા છે, પરનો કર્તાભોક્તા નથી. વ્યવહાર તો ખોટો છે, છાડવા જેવો છે, લૌકિકમાં સ્ખલવાનો છે. દહુ ઉપર દ્રષ્ટિ છે તેથી આત્મા બહારથી બંધુ માને છે, રાંકા જેવો થઈ કોઈ સગવડ આપે તો ઠીક, કોઈ વખાણ કરે તો ઠીક, ફૂલ પાચે તો તેના બહોળો વાળના અમુક રીતધો

બોલે, પણ મારે અને પરને ત્રણ કાળમાં સંબંધ નથી એમ સમજતો નથી.

કેટલાક લોકો સમયસારજી પરમાગમના ઊંઘા અર્થ કરે છે, તેઓ પણ સ્વતંત્ર છે. તેઓ મૂળ રક્ષકને (વસ્તુના સ્વભાવને) ઊડાડે છે, જે સર્વજ્ઞ વીતરાને કહ્યું તેની જ ના પાડે છે. તેનું દષ્ટાંત:

એક કાઠીનું ગામ, તેમાં વાણિયાની દુકાન આપા* પોતાના નામાનો હિસાબ બાર મહિને કરે. શેઠ લેણું બતાવે. તેમાં શેર મરચાં કહે, સાચું શેઠ. એમ પાંચ છ નાની રકમની હા પાડે, પછી 'પચીસ રૂપિયા રોકડા હસ્તે પોતે' એમ આવે ત્યારે કહે, 'અરે! કોણ જાણે છે?' વળી બે ત્રણ નાની ચીજની હા પાડે. 'શા. ૫૦) તમારી હીકરીના આણા માટે રોકડા,' એમ આવે ત્યારે કહે, 'અરે! કોણે લીધા છે?' એમ આપો વાણિયા ઉપર કેર કરે, ઉપરથી જોર કરે; તેમ ત્રિલોકનાથ તીર્થ કર દેવે કહેલા ન્યાય સાથે અજ્ઞાની 'આપા'ના નામાનો મેળ કરતાં 'આપો' (ભગવાન આત્મા) પોતે ભૂલીને ના પાડે, મૂળ રક્ષક ઊડાડે છે. કોઈ કરીએ તો પાપ લાગે, તો કહે કે સાચી વાત. એમ બાહ્ય વ્યવહારની સ્થૂળ વાતોમાં હા ભણે, પણ રાગ-દ્વેષ-મોહ તારું સ્વરૂપ નથી, પરનો કર્તા વ્યવહારે પણ નથી, એમ આવે ત્યાં કહે કે તદ્દન ખોટી વાત. અત્યારે તો બંધવાળો અને પરનો કર્તા જ છું, રૂપી-જડ જેવો છું, એમ ભુલ સ્વભાવનો નકાર કરે. વળી બે ત્રણ વ્યવહારના બોલની હા ભણે, પણ પ્રભુ છે તે વિકાર છે, વ્રતાદિના શુભભાવ પણ આસ્રવ છે, તેનાથી સંવર-નિર્જીશ થાય નહિ, એમ આવે તો રાડ નાખે! અરે! ત્રણકાળના જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે કે વિકારથી અવિકાર ન થાય. જે ભાવે બંધન થાય તે ભાવે કોઈ અપેક્ષાએ ગુણ ન થાય એવી ન્યાયની વાત આવે ત્યારે આપો (આત્મા) ના પાડે તો ભગવાનને 'ચોપડે દેવું' નહિ ચૂકવાય.

'ધર્મને અધર્મ માને તો મિથ્યાત્વ' એમ ગડિયા ગોખે, પણ પક્ષપાતની દૃષ્ટિ છોડી વિચાર કરે નહિ. મિથ્યાદર્શન જેવું મહાપાપ

* કાઠીને આપા કહેવામાં આવે છે

જગતમા બીજી કંઈ નથી સ્વરૂપમા ઊંઘી માન્યતા તે જ અનતા ચારાશીના અવતારનું મૂળ છે સર્વજ્ઞે કહેલા નવતત્ત્વ, નિશ્ચય-વ્યવહાર અને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું સ્વરૂપ મૂળ સ્કંધ છે, તેના ઊંઘી અર્થે કરનારા અને સાચાનો નિવેધ કરનારા આપા (મઠી) જોવા છે

પરાધીનતાનો નાશ કરી, સુખી થવું હોય તો જાતે દરકાર કરી ન્યાયપૂર્વક નિર્ણય કરો પોતા માટે સર્વકમૂલ્યા વિના છૂટકો નથી રહેલાં બંધન તે હું નહિ, પણ હું તો બંધન રહિત પૂર્ણ પ્રભુ છું, તે મૂળ સ્કંધની હા પાડ, પછી નાની સ્કંધમા લૂંચ હશે તો નીકળી જશે કોઈને ઝંવેરાતની, કાપડની અને શાકભાજીની દુકાન હોય શાક-ભાજી બગડી જશે માટે તેનું ખૂબ ધ્યાન રાખુ, એમ માની ત્યા રોમયા કરે, કાપડ તથા ઝંવેરાતમા શુ ખોટા આપે છે તેની ખમર રાખે નહિ, તો તે યોગ્ય ન બજાય તેને ઓઢી ખમર નથી કે ઝંવેરાતની દુકાને ધ્યાન રાખીશ તો કાપડ અને શાકભાજીની ખોટા પૂરણ જશે તેમ આત્માના મૂળ સ્વભાવને યથાર્થપણે માનવો તે ઝંવેરાતનો ધધો છે તે સ્વભાવના વક્ષ પછી વન્ધે વ્યવહારરૂપ સગના લેદ પડશે તો પૂર્ણ સ્વભાવની રચિતુ જોર તેની ખોટા પૂરીને માફ કરી દેશે જે નિશ્ચય સ્વભાવ તરફ જોતો નથી તે ખોટા ખાતુ ઊભુ રાખી, તેના ચલાવા વ્યવહારને માનીને સ સારરૂપ શાકભાજીના ધધા કર્યા કરે સૌ સ્વતંત્ર છે

તા ૨૧-૮-૪૩

બહારમા પ્રતિદૂળતા નથી, તેમજ અંદર આત્મામા પ્રતિદૂળતા, જ્ઞેય કે દુઃખ નથી માત્ર બાહ્ય નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિથી પરમા ઠીક-અઠીક માન્ય છે, તે વડે સગમા જોકામ થઈ અકથો તે બંધન છે ક્ષણિક, એ સમય પૂરતી અવસ્થા નવી કરે છે ત્યારે થાય છે, હું તેવડા નથી એમ જ્ઞાન કરી કરે તો વિમાર રાખી શકે છે બહારની અનુદૂળતા-પ્રતિદૂળતા જોવાની નથી સયોગ-વિયોગનું કોઈને સુખ દુઃખ નથી તૃષ્ણારૂપ મોહ તેવડું દુઃખ છે નવ જીવેયકતા પુણ્યતા સયોગમા અને સાતમી નરકના મહાપાપના સયોગમા જીવ અનતનાર ગયો જ્યારુધી પર સયોગ ઉપર ઠીક-અઠીકની દૃષ્ટિ છે ત્યારુધી અનત

સંસારનું મૂળ થાતે પાપી રહ્યો છે, પોતાના ભાવમાં અનંતી હિંસા-રૂપ પ્રતિકૂળતા પોતાને ભૂલીને પોતામાં કરી રહ્યો છે.

દરેક આત્મા પોતાપણે છે, કર્મના રજકણપણે, દેહાદિપણે, દેહની ક્રિયાપણે તથા કોઈ સંયોગાદિપણે ત્રણજાળમાં નથી. દરેક આત્મા પૂર્ણ પ્રભુ છે એમ સર્વજ્ઞ ભગવાન કહે છે. હું પરપણે નથી, બીજા આત્માપણે નથી, સ્વપણે છું, માટે પર મને લાભ-નુકસાન કરી શકે નહિ, એમ પરથી છૂટાપણું માનવું એ સમ્યક્ સમજાય છે.

રાગદ્વેષ-અજ્ઞાનપાપક દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને કલ્યાણમાં ઉપકારી માનવા તે ખોટી શ્રદ્ધા છે. ખોટા પ્રમાણ અતે ખોટી યુક્તિથી આત્માને પરનો કર્તા ઠરાવે, કોઈ મને સુધારે-અગાડે, પુણ્ય-પાપના વિકારી ભાવથી નવું બંધન થાય તેને મોક્ષનું કારણ માને, દેહની ક્રિયા હું કરી શકું વગેરે પરાઅરૂપ પક્ષભાવ તે મિથ્યાત્વ છે.

પરાશ્રિતભાવે પરને પોતાનું માનવું તે વ્યવહાર છે. જગતમાં આવો જૂઠો વ્યવહાર ચાલે છે તે આદરણીય નથી પણ તેને આદર-ણીય માને, પરનો કર્તા છું એમ માને, તો છાડવા થોડું વ્યવહાર તે જ નિશ્ચય થઈ પડે.

પરના સંયોગાધીન વિકાર છે, જડ કર્મ મને રાગદ્વેષ કરાવે નહિ, પરથી લાભહાનિ થાય નહિ પણ નિમિત્તાધીન વિકારી અવસ્થા છવની થોડાતાથી કરવામાં આવે છે, તે મારું સ્વરૂપ નથી, શુભ-રાગ પણ આદરણીય નથી, મદદગાર નથી, એમ પર તરફનું લક્ષ છોડવું તે વ્યવહારનય છે. પરથી લાભ-નુકસાન માનવું, પોતાને પરનો કર્તા માનવો તે તો સ્થૂળ મિથ્યાત્વરૂપ વ્યવહારાભાસ છે.

સ્વાશ્રિત સ્વભાવ પોતાનો માનવો તે નિશ્ચયનય. પરાશ્રિત-ભાવને સ્વાશ્રિત માનવો તે નિશ્ચયમાં ભૂલ છે. પર લક્ષ વિના શુભા-શુભ રાગ થઈ શકે નહિ. જેટલા શુભાશુભ રાગ છે તે અશુદ્ધભાવ છે. શુભાશુભ ભાવને પોતાનું સ્વરૂપ માનવું, તેને ગુણકર માનવા, કરતા જેવા માનવા, તે નિશ્ચયમિથ્યાત્વ—અનૃહીતમિથ્યાત્વ છે.

વિકારને કર્તવ્ય માન્યું તેણે અવિકારી સ્વભાવ માન્યો નહિ. પૂર્વ અવિકારીપણે પોતાના સ્વભાવને માન્યો તે સાચી દૃષ્ટિ છે. તેના ભેર વિના ત્રણકાળમાં કોઈનું હિત થતું નથી.

પ્રશ્ન:—પરને ઉપકારી થવું કે કેમ ?

ઉત્તર:—કોઈ જીવ પરનો ઉપકાર કે પરની અવગ્યા ત્રણકાળમાં કરી શકે નહિ. બ્યવહારે પરણું કરી શકું છું એમ માનવું તે પણ ખોટું છે. પોતે દયા, દાન, સેવાના શુભભાવ અગર હિંસા, ગુરૂં, ચોરી વગેરે અશુભભાવ કરી શકે, તે તો પોતા તરફનું કાર્ય થયું; કોઈ માટે કરતા નથી, પોતાને ગમે છે તેથી શાગની ચેષ્ટા કરી પરનો આરોપ કરે છે.

પ્રશ્ન:—હૃદિપાક્ષ ન હોય તો દરદી શું કરે ?

ઉત્તર:—સામાનાં પુણ્ય હોય ત્યાં તેને અનુકૂળ નિમિત્ત હાજર હોય જ. હૃદિપાક્ષ જે કાળે થવાની હોય ત્યારે થયા વિના રહે જ નહિ નિમિત્તનું હોવું—નહોવું તે તેના કારણે છે. સંયોગ મળે છતાં રોગ ન મળે; સંયોગ ન હોય છતાં મળે. કોઈ ચીજની અવસ્થા કોઈને આધીન નથી. દહામા રોગ મળે તેથી આત્માને કાંઈ લાભ નથી. દહા ઉપર દૃષ્ટિ છે ત્યાંશુધી અનંતાં નવા શરીર ઉભાં કર્યા કરશે.

રોગસા, પેસા વગેરે સંયોગથી સુખ થતું હોત તો અસંયોગી આત્માને કોણ સંભારત ? નારકીના શરીરમાં મહા ભયકર રોગો છતાં આત્માનું જ્ઞાન કરનાર ત્યાં પણ શાંતિ વેદ છે પરંતુ સંયોગ સાથે કોઈને ગુણ-દોષનો સંબંધ નથી, પણ પોતાની ઊંઘી દૃષ્ટિનો આરોપ માત્ર કરે છે. દહાદિ જડને કાંઈ ખમર નથી, તે તો આપણાં છે, તેમાં ઠીક-અઠીક નથી; જ્ઞાનઅવજ્ઞાનમાં ઠીક-અઠીકના ભેદ નથી. વચ્ચે ઊંઘી અદ્વાત રાત્રી પડીને ઉઠાઉઠીરપણે ઠીક-અઠીક, ઉપકાર-અનુપકારની કલ્પના કરે તે ઊંઘી દૃષ્ટિનો મહિમા છું. મુક્તસ્વભાવી છું, પરંતુ સાથે કાંઈ સંબંધ નથી, એમ જાણી નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિ ગોળું કરી, સ્વભાવ તરફ એકાકાર લક્ષ કરવું તે સમ્યગ્દર્શનનું જોર છે તે વડે

પૂર્ણ સ્વભાવને માનવો તે સાચી દૃષ્ટિ સર્વ સમાધાનરૂપ મુખ્ય કારણ છે.

આ આત્માને પાંચ ભાવો વડે મુક્ત, પૂર્ણ એકરૂપ ધ્રુવ સ્વભાવપણે બતાવે છે તેને, હું શિષ્ય ! તું શુદ્ધનય જાણ, ' ચિજ્ઞાનીહિ ' વિશેષ કરીને જાણ, એમ ' આદેશ ' વચનથી આચાર્યે કહ્યું છે. તેમાં જે લાયક થકને, અપૂર્વ ઉત્સાહપૂર્વક પાંચ બોલથી યથાર્થ સ્વરૂપ સીધું સાંભળવા આવ્યા છે તે પાછા ફરે તેમ નથી, માટે તેને ' ચિજ્ઞાનીહિ ' કહ્યું છે.

વ્યવહારદૃષ્ટિ, અવસ્થાદૃષ્ટિ, સંયોગાધીનદૃષ્ટિ, નિમિતાધીનદૃષ્ટિ, પરાશ્રિતદૃષ્ટિ, વર્તમાન સ્થૂળદૃષ્ટિ, એ જ્યાં એકાર્થવાચક છે. તેના આશ્રયથી છવ્વે અનાદિથી પોતાને બધવાળો, હીણો, ઊણો, ઉપાધિવાળો, આશિયાળો માન્યા કરે છે. જ્ઞાની તેની ભાવ નિદ્રા ઉડાડે છે. સ્વભાવ તો ચિકોરનો નારાક છે; અવિકારી, ધ્રુવ, પરથી છૂટા છે, તેને આ શુદ્ધનય બતાવે છે રામદેવની બંધનરૂપ અવસ્થા છે અને તેમાં નિમિત્તની હાજરી છે એમ જાણવું તે વ્યવહાર. તેમાં શુભાશુભ રાગને ઠીક માને, આદરણીય માને તો તેના વ્યવહારે જ નિશ્ચયવું ઘર લઈ લીધું. જેમ બિસાડી જેવો સિંહ કહેતાં બિસાડીને સિંહ માને તે સમજવાને લાયક નથી, તેમ આત્માને આળખાવતાં વચ્ચે શુભરાગરૂપ વ્યવહાર આવ્યા વિના રહેતો નથી પણ જ્ઞાનીનું લક્ષ વ્યવહારનિષેધકપરમાર્થ ઉપર છે, છતાં જેણે અનાદિના વ્યવહારને જ પરમાર્થરૂપે માની લીધો તે સમજે નહિ.

ટીકા.—નિશ્ચયથી અમદ્, અસ્પૃષ્ઠ, અનન્ય, નિયત, અવિશેષ અને અસમુક્ત—એવા આત્માની જે અનુભૂતિ તે શુદ્ધનય છે, અને એ અનુભૂતિ આત્મા જ છે; એ રીતે આત્મા એક જ પ્રકાશમાન છે. અહીં આત્માને અમદ્સ્પૃષ્ઠપણે જુદો અનુભવવા માટે વ્યવહારદૃષ્ટિ ગોળ કરીને, વર્તમાનમાં ત્રિકાળી રકનાર પૂર્ણ શક્તિથી અખંડ શાયકસ્વભાવી શુદ્ધ છું એમ સાચી દૃષ્ટિ કહી છે.

પોતાને યથાર્થ સ્વરૂપે માનીને, તેમાં એકાગ્ર થઈને, અનંતા

છવ મોક્ષે ગયા છે. મોક્ષ બહારમાં નથી. પોતાની પૂર્ણ નિર્મળ શક્તિ પ્રગટ કરી તે મોક્ષ. વિહારનો નાગ કંઈ ત્યાં જડ કર્મના અભાવની અપેક્ષાએ મોક્ષ થયો કહેવાય. વસ્તુદષ્ટિએ મોક્ષ નવો નથી, અવસ્થાદષ્ટિએ નવો છે. સર્વજ્ઞ ભગવાન કહે છે કે અમે પ્રભુ ને તું પણ પ્રભુ છા. પુણ્ય-પાપની ક્ષણિક વૃત્તિ ઉત્પત્તિનું સી છે. તેના રક્ષકસ્વભાવે તું નથી, તું વિહારનો નારાડ છા, આમ ન માન તો જન્મમરણથી રખાયા સ્વતંત્ર છા. બીજે નને બળજોરીથી કોણ સમજાવે ? તું સમજ્યા ન માગે તો તીર્થંકર ભગવાનનું પલ્લ ન માને તોયો છા. કોઈ કોઈનું માનતું નથી. પોતાને રૂચે તે માને છે. સ્વભાવનો ભરોસો જાતથી બેસતાં અનંતા મોક્ષે ગયા છે.

પિસ્તાળીસ લાખ જોજનના અટીદીપમાં એક રજકણ જોરલી જગ્યા એવી નથી કે જે સ્થાનેથી અનંતા છવ મોક્ષે ન ગયા હોય. બાહ્ય-અભ્યંતર પરિમહ સદ્વિત, નમ્ર દિગંબર મુનિ છૂા-સાતમા ગુણસ્થાને અવિકલ્પ-નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં મૂકતા હોય ત્યાં છૂા ગુણ-સ્થાને આપતાં પૂર્વના ચેરી મિથ્યાદષ્ટિ કેવ આવી, પગ જાડી, ફેનોળીને મેરુ પર્વત સાથે પછાડે અથવા સમુદ્રમાં છુગાડે. મુનિ સ્વભાવમાં એકામતાનું જોર આપી મુક્તદશા પ્રગટ કરે, એટલે મોક્ષે જાય. એવા ઉપસર્ગ સદ્વિત સમુદ્રનાં ખિંદુએ ખિંદુએ અને લાખ જોજનનો મેરુ પર્વત છે તે ફરતા ફરેક ભાગ ઉપરથી - મંત્રેષ્ઠિથી ઊર્દ્ધગમન કરી અનંતા મોક્ષે ગયા તેઓ ત્યાં ધ્યાન કરવા બેસા ન હતા. ઉપસર્ગે દેહને છે, હું આત્મા ચિત્તનંદ પૂર્ણ છું, કૃતકૃત્ય પરમાત્મા જ્ઞાયક જ છું, એવા જ્ઞાન વડે અંદરમાં બેહુક સામર્થ્યરૂપ તાકાત ભરી છે તેમાં જોર આપતાં, મહજ મોક્ષદશા પ્રગટ થાય છે. કારણકે દ્રવ્ય પોતે અકાલજીવીય છે પોતે જ અનંત પુરુષાર્થરૂપ છે, તેના વિદ્યાસની બલિહારી છે બહારની પ્રતિબૂજતાએ કોમનો મોક્ષ કે ગુણ અટકે તેવું નથી. જગતની અનુકૂળતા હોય છતાં પોતામાં પોતે ઊંધી દષ્ટિથી પ્રતિબૂજ હોય તો પોતાની ઊંધી મચિના જોરે પોતે

જોજન ને હજાર ગાઉનો મણવે.

જ રેકાર્ડો છે. મુશ્કેલી છે ચોતે, અને આરોપ આપે પરને કે પર મને રાગ-દ્વેષ કે લાલ-અજાલ કરાવે છે તે ક્યારે મુધરે ?

અહીં પાંચ ભાવોથી યથાર્થ સ્વભાવને કબૂલીને, ભેદને ચૂકીને, અમદ્વસ્પૃહનું ભાન કયું; અને સ્થૂળપણે વિકલ્પથી છૂટા પડી, સ્વ-આશ્રિત એકાગ્ર લક્ષે ઈર્ષ્યોતેનું નામ શુદ્ધનયના અનુભવ-સમ્યક્દર્શન છે. તે જ મુક્તિનો પ્રથમ ઉપાય છે. નિર્વિકલ્પ સમ્યક્દર્શન વખતે શુદ્ધનયના અનુભવપણે ગુણ-ગુણીના ભેદ રહિત ભગવાન આત્મા એકાકાર જણાયો, તેને શુદ્ધનય કહ્યો યા આત્માની અનુભૂતિ કહ્યો યા આત્મા કહ્યો-એક જ છે, જુદાં નથી.

અહીં શિષ્ય પૂછે છે કે હવે અવસ્થામાં વિકાર છે છતાં જેવો ઉપર કહ્યો તેવા આત્માની અનુભૂતિ કેમ થઈ શકે ? તેના ઉત્તરમાં 'વિજાનોહિ'ના અર્થની સંવિ છે. શિષ્યને એવી તૈયારી થઈ છે કે સાંભળતાં અંતરથી ગતગતિયાં થાય છે. અહો ! આ વાત અપૂર્વ છે પ્રભો ! તમે કહ્યું તે સાચું, પણ અનુભૂતિ કેમ થઈ શકે ? અપૂર્વ વસ્તુનું સ્વરૂપ સાંભળતાં ઉત્સાહથી પ્રશ્ન ન ઊઠે તેણે સાંભળ્યું નથી, અને કાં વિરોધ છે કે આજો દિવસ આત્માની જ માંડી છે.

પ્રશ્ન:—અમારું માનેલું તો કાંઈ કરવાનું કહેતા નથી, પ્રથમ વ્યવહાર મુધરવાની વાત કેમ કરતા નથી ?

ઉત્તર:—આત્મા પોતામાં (અદ્વર જ્ઞાનમાં) બધું કરી શકે, પરમાં કાંઈ કરી શકે નહિ, તેથી બહારનું કરવાનું કાંઈ કહેતા નથી પોતાને યથાર્થ જાણ્યા વિના, બહારની એકપણ વાત સાચી સમજાને નહિ, માટે દુનિયાની દગ્ધાર છાડીને, ચોવીસ કલાક આત્માની માંડી છે. દુનિયા પોતાના વિરોધ ભાવની જાહેરાત ન કરે તો શું કહે ? જેને જે જાણ્યું તે બીજાને બતાવે આત્મા વિના જેને બીજું માંભળ્યું હોય તે નિરાળ અહીં નથી. એક જ વાત દાંડી ખીટીને કહેવાય છે કોઈને માટે કહેવું નથી, કોઈ સાંભળે, માને કે ન માને તે ઉપર આધાર નથી. કહીએ છીએ તે સિનાય ધર્મ માટે પ્રથમ કોઈ પગથિયું નથી. આવું નહિ સમજે તો ત્રસની સ્થિતિ પૂરી કરી, અનંતકાળ

માટે અનંતાં જન્મ-મરણ કરવા એકેન્દ્રિય વનસ્પતિ નિગોદમાં આશ્વે
જશે. બેન્દ્રિયથી પચેન્દ્રિય સુધીમાં બધા ભવ કરે તો વધુમાં વધુ
બે હજાર સાગરની સ્થિતિ રહી શકે, એમ ભગવાને કહ્યું છે. તેમ
યથાર્થ સત્ ન સમજ્યો તો ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા પુદ્ગલ પરાવર્તનનો
અનંતો કાળ એકેન્દ્રિયમાં રહે છે. ત્યાં બધી શક્તિ હારી મહા
મૂડતાની આકૃગતા વેદ છે.

નિગોદ અને એકેન્દ્રિયના-પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને
વનસ્પતિકાયના—જીવની કાયસ્થિતિ જ્યન્ય અંતર્મુદ્દતની અને
ઉત્કૃષ્ટ બધાની થકને અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળની છે. એક
પુદ્ગલ પરાવર્તનના અનંતમા ભાગે કાળ જાય તેમાં અસંખ્યાત
ધાવીસીનો લાંબો કાળ જાય છે. જેમ દારો પરીવેલી સાય નીચે
પડી હોય તો ગાતતાં હાથ આવે, તેમ જો એકવાર સમ્યક્જ્ઞાન સહિત
સાચી દષ્ટિ કરી હોય, ને પછી ભૂલ થઈ જાય તો અદ્વકાળમાં
આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થઈ શકે. પણ બેન્દ્રિયમાંથી માંડમાંડ મનુષ્ય
થયો ત્યારે પણ આત્માનું યથાર્થ જ્ઞાન ન કર્યું, ધર્મના નામે કદા-
મદમાં રોકાયો, સત્યનો અનાદર કર્યો તો તેની ત્રસની સ્થિતિ પૂરી
થઈ ફાક એકેન્દ્રિયમાં જતું પડશે. પુણ્યની લાંબી સ્થિતિ હશે તે
પણ શાખી શકશે નહિ, કારણ કે ત્રસમાં રહેવાની અદ્વ સ્થિતિ તે
વ્યવહાર છે અને નિગોદમાં ઘણી લાંબી સ્થિતિ હોવાથી અશુદ્ધ-
નિશ્ચય છે. અવિરોધીપણે તત્ત્વને જાણીને સત્નો આદર કર્યો તો
સત્ની આરાધનાનું ફળ મોક્ષ અને સત્ની ફરકાર ન કરી તો વિરા-
ધનાનું ફળ નિગોદ છે. વચ્ચે ત્રસનો અદ્વકાળ વ્યવહારમાં જાય છે.
સિદ્ધ ભગવાન દરેક સમયે અનંત જ્ઞાનનો અનુભવ વેદ છે, અને
નિગોદમાં ઊંઘી સિદ્ધ ભગવાન દરેક સમયે અનંતી આળસુતારૂપ
મૂર્છા વેદ છે. ત્યાં નરક કરતાં પણ અનંતગદ્ વધુ દુઃખ છે.

અનંતકાળે મહામાંધું મનુષ્યપણું પામ્યો ત્યારે પણ સવળો
થઈ, તત્ત્વનો આદર કરી, ભવની શક્તિ, શાળી, નિઃસંદેહ ન થયો તો
તેણે કાંઈ કર્યું નથી. તેણે જે માન્યું કે કર્યું તે બધું સ્વભાવથી
વિરોધરૂપ છે. જેને હજી ભવની શક્તિ રહે છે, સ્વભાવનો હા પાડવામાં

અનંતો સવળો પુરુષાર્થ આવે છે તે વાત હજી જેને બેસતી નથી, તે ભગવાન (કે જેને ભવ નથી તે) ની વાણી સમજવાની તાકાત ક્યાંથી લાવશે ? અદર સ્વભાવનું લક્ષ કર્યે અનંતો સવળો પુરુષાર્થ અને ભવનો અભાવ થાય છે એવી પ્રથમ શ્રદ્ધાની વાત ભવની શંકાવાળો સાંભળી શકે નહિ, નકાર કરે. સર્વજ્ઞ અનંતા પુરુષાર્થથી મોક્ષ થઈ શકે એમ જોયું છે ત્યારે આ કહે કે આપણાથી પુરુષાર્થ થઈ શકે નહિ ભગવાને દીધું હોય ત્યારે થાય એમ કહેનારે તત્ત્વનો વિરોધ કરી ભગવાનને ગાળો દીધી છે. સ્વભાવની શ્રદ્ધા વિના જોડલા તર્ક તે બધા ઊંધા આવે.

તત્ત્વની વાત સમજવા જેવી છે. જે સમજવા માગે તેને સમજાય, જેને રચે તે માને, કોઈ વ્યક્તિ માટે સત્ નથી સત્ને સંખ્યાની જરૂર નથી સત્ સત્થી નહીં રહ્યું છે. સત્ને કોઈની હરકાર નથી. ત્રણદાનમાં કોઈએ કોઈનું સાંભળ્યું નથી, કોઈ કોઈને સહવાવતા નથી; પાતાના ભાવમાં ગાળવાનાં ગાણાં ગવાય છે. રચિનાં આમ ત્રણ છે. જેને જે ગાંઠે તે માને છે.

આચાર્ય ભગવાન આ વાત કોને કહે છે ? જે સમજનારો છે તે તો સમજશે જ, જડને સમજવાનું નથી, મન વિનાના ઢાર થયા તેને વર્તમાનમાં સમજવાનું નથી. લોકો કહે કે અમને ગાંઠે તેવું કહેતા રહો, પણ મિઠાઈની દુકાને અફીણના ગોરા ન મળે. કોઈ કહે કે અમે અફીણના માહુકે છીએ માટે અમારા માટે ઘોડું રાખવું પડે. પણ ભાઈ ! તમે બાદની વાત તો અનંતવાર માંડી.

“વ્યવહારે લખ દાઢલા, કાંઈ ન આવે હાથ રે;
શુદ્ધનય સ્થાપના સેવતાં, ન રહે દુવિવા સાથ રે.”

મોંઘાં ટાણાં પામી, અપૂર્વ સમ્યક્દર્શનનો નિર્ણય આત્મામાં ન કર્યો તેણે કાંઈ કર્યું નથી કાંઈ આલંબન જોઈએ, પુણ્ય વિના ન ચાલે, શુભ કરતાં કરતાં શુભ થશે એમ ભેદરૂપ વ્યવહારનો આશય હવે અનાદિનો કર્યો છે, પણ હું અદર્શ છું, વિમરનો નાશક છું, પરની મદદ વિના અંદરમાંથી શુભ ઊઘડે તે વાત તેને બેઠી નહિ.

તેથી આચાર્યદેવ કહે છે કે અબદરૂપે સ્વભાવ પ્રથમ લક્ષમાં લેવો જોગ્યો. વિરોધ રહિત યથાર્થ દષ્ટિ કર્યા વિના તેનો અનુભવ થઈ શકે નહિ.

તા. ૨૩-૮-૪૩

દેહની ક્રિયા દેહની યોગ્યતા મુજબ થાય છે તે જીવને આધીન નથી. દેહની ક્રિયાથી પુણ્ય, પાપ કે વર્મ ત્રણકાળમાં થતાં નથી, કારણ કે જડમા કાંઈ થાય તેથી જુદા અરૂપી તત્ત્વને શું? શરીર સુકાયુ, આટલા હિરાન થયા માટે અદર ગુણ થયા હશે, એમ અજ્ઞાની માને છે પણ વીતરાગદેવ કહે છે કે તે વાત ખોટી છે. પરથી આત્માને કાંઈ ન થાય અનંતનાર પુણ્યની મીઠાશમાં જીવ રોકાયો છે. તેનાથી જુદી ચીજ શું રહી જાય છે કે જે સમજાયે જાય ન રહે, તે વાત આચાર્યદેવ કહેવા માગે છે.

અવસ્થાના ક્ષણિક ભેદને ગૌણ કરનાર શુદ્ધનય આત્માને કવો બતાવે છે:—

(૧) અબદરૂપે વસ્તુપણે શુદ્ધ ક્ષણિક સંયોગી ચીજ દ્રવ્યકર્મ છે તેના બધ-રૂપથી રહિત, રાગાદિ સંકલેશપણા રહિત, પરદ્રવ્યો સાથે નહિ ભળવા યોગ્ય, અસંગ, એમ સ્વતંત્ર વસ્તુપણે શુદ્ધ બતાવે છે. નિર્લેપસ્વભાવી કમળપત્રના દર્શાવે

(૨) અનન્ય સ્વકેત્રથી શુદ્ધ નર, નારક, દેવ, પશુ દેહાકાર પરકેત્રથી જુદા અને પાતાના અરૂપી અસંખ્ય પ્રદેશથી એકમેક છે. વર્તમાન દેહાકાર પૂરનો કે તેના વિકલ્પ પૂરનો નહિ, તેની મારામાં નાસ્તિ છે, હું ત્રિકાળી એકરૂપ છું.

(૩) નિયત સ્વમળથી અભેદ વર્તમાન ક્ષણેક્ષણે અવસ્થા બદલાય તેટલો નથી, પણ ત્રિકાળ ટકનાર હોવાથી ત્રિકાળી શક્તિથી નિત્ય, સ્થિર, નિશ્ચલ એકરૂપ જ્ઞાવકભાવે છે. અવસ્થાભેદ ઉપર જોયા કરે તો વિવિધ પૂરતો નથી. પણ ગગનો ઉત્પાદ થાય છે. તેમાં સમુદ્રનું દર્શાવે

(૪) અવિગેય સ્વભાવથી અભેદ. ગુણ-ગુણીભેદ વસ્તુદૃષ્ટિમાં નથી સામાન્ય એકભાવસ્વરૂપ ધ્રુવ છું. સોનાના દૃષ્ટાંતે. એ ચાર બ્રહ્મણી આત્માને બ્રહ્મણે તેનું રૂપ નિઃસંદેહ અનુભવ ખતાવે છે.

(૫) અણુસંયુક્તઃ વર્તમાન ક્ષણિક અવસ્થામાં, પર નિમિત્તમાં જોડાવાથી ઉત્પન્ન થતા પુણ્ય-પાપના ભાવોથી ભિન્ન, પરપર્યાયમાં જોડાણરૂપ રાગદ્વેષની એકાગ્રતાના વેદનથી, મોહકર્મમાં હું સંયુક્ત છું એમ બવભાવે બવાયો હતો તે સંયોગાધીન દૃષ્ટિ સ્વલક્ષ્ય વડે તોડીને પરસ્પર-રાગરૂપે હું નથી, એમ ત્રિકાળી નિર્મળ એકાકાર સ્વભાવને લક્ષમાં લઈ, પૂર્ણ અસંગ ધ્રુવ સ્વભાવનું ઘોસન કરતાં, સ્વભાવમાં એકાગ્ર દૃષ્ટિનું જોર આપતાં સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન અને અંગે સ્થિરતારૂપ નિર્મળ પર્યાય ઊઘડી, ભૂલરૂપ અને વિકારરૂપ અવસ્થાનો નાશ થાય છે. ત્રિકાળી એકાકાર અખંડ જ્ઞાયક છું એમ શુદ્ધનયનું જોર થતાં પોતાનું અખદ્વસ્પૃષ્ઠપણ અનુભવમાં આવે છે

શુદ્ધનયનો વિષય તે જ સમ્યક્દર્શનનો વિષય છે અખદ્વસ્પૃષ્ઠ આદિ પાંચ ભાવોથી શુદ્ધ આત્મા આવો છે એમ કહેતાં જ પાત્રતાથી બીજાનાર શિષ્ય અતરથી ઊછળીને તેના અનુભવ માટે પ્રસ્ન કરે છે.

(આમાં ઉત્તમબોધ અપૂર્વ દેશનાસર્જિતપણે પ્રહણ કરનાર ઉપાદાન અને સતને કહેનાર સાક્ષાત જ્ઞાની નિમિત્તની અસૌકિક સંધિ કરી છે.)

હું ભગવન ! આપે ઉપર કહ્યું તે લક્ષમાં લીધું છે. ઊંડાણથી સતેનો આદર ક્યો છે, ત્યાંથી પાછો કરનાનો નથી, પણ તેની અનુભૂતિ કેમ થાય ? આપે કહ્યું કે પરના બંધ-સ્પર્શ વિનાનો, પુણ્ય-પાપની આકુળતાના વેદન રહિત એવો પવિત્ર વીતરાગસ્વભાવી પૂર્ણ છું, એ વાત અતરથી બેઠી છે, તે એકનો જ આદર છે પણ વર્તમાન અવસ્થામાં દેહદિને સંયોગ અને તેમાં જોડાવાથી આકુળતાનું વેદન થાય છે, તેનાથી જુદો સિદ્ધ ભગવાન જેવો શી રીતે અનુભવવો ? અવસ્થામાં સંયોગ છે છતાં અખંધ અનુભવવાની રીત કઈ છે, તે અપૂર્વ અનુભવ માટે છે.

આમાં ઘણા ન્યાય નીકળે છે. (૧) સંસારની તુચ્છતા - માત્ર મોક્ષસ્વભાવની જ ઉત્કૃષ્ટતા આની તેના જ આદર કર્થે - (૨) તેને જ પામવાની તૈયારી છે. (૩) આપે ઉપર કહ્યું તે રીતે વસ્તુનું મે લક્ષ કર્યું છે તે કમ્બોલાત. (૪) આપે જે ભાવે કહ્યું તે ભાવે જ સમજ્યો છું, તેમાં ફેર નથી. (૫) આપે સત્ય જ કહ્યું છે. પુરુષપ્રમાણે વચનપ્રમાણ એમ મારા જ્ઞાનથી નક્કી કર્યું છે આ વાત પૂર્વે અનંતકાળમાં સાંભળી નથી એવી અપૂર્વ છે, એમ બેહુ ત્યારે તો આગળ વધી અંદર અનુભવ માટે પ્રવૃત્ત કરે છે, ત્યાં બીજું કંઈ યાદ કરતો નથી. (અનંતવાર અગિયાર અંગ, નવ પૂર્વ ભણ્યો, તીર્થ કર ભગવાન પાસે સાંભળ્યું છતાં આત્મા ન સમજાયો, અનંતવાર પાછો ફર્યો એવી કોઈ વાત યાદ કરતો નથી, અટકવાની વાત કરતો નથી.)

જે રીતે આચાર્ય અપ્રતિહત ભાવે મોક્ષની વાત કરે છે તેવી જ અપ્રતિહત ભાવે હા પાડનાર શિષ્ય હોવાથી બેઉ એક જાતના થઈ ગયા. વચ્ચે અટકવાનું આંતર રાખ્યું નથી. પાંચ બોલથી આત્માનું સ્વરૂપ ગુરુ પાસેથી સાંભળ્યું, પછી અંતરમાં વિચાર કરીને, મેળ કરવા માટે, અનાદિત્વ સંસારચક્ર ફેરવવા માટે સમ્યક્દર્શનની વાત પૂછે છે.

અનાદિનો નિયમ છે કે એકવાર યથાર્થ સત્સમાગમે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની વાણી કાને પડવી જોઈએ, પછી તે ભવે કે બીજા ભવે પોતાની મેળે તત્વમનનથી જાણે, પણ પ્રથમ ગુરુમત્ત વિના એકસો શાસ્ત્ર વાંચે, કોઈની માર્ગદર્શ વાતો સાંભળે, કલ્પના કરે તો તત્ત્વ સમજાય તેવું નથી. આ અવજૂને શાસ્ત્રસાધનામાં દેરાનાસખિય કહે છે.

અનાદિની નિમિત્તાધીન દષ્ટિરૂપ અવિવેક ફેરવી ત્રિકાળ રક્તનાર ધ્રુવ સ્વભાવ તરફ જો, તો ભૂતાર્થ દષ્ટિ વટે ક્ષણિક વિકારનો નાશ થઈ શકે છે. વિકાર વખતે સંયોગ અને નિમિત્તાધીન વિકારથી છું જુદો ન હોય તો જુદાપણ જાણી શકાય નહિ, વિકાર દાણી શકાય નહિ દળે નહિ તે સ્વભાવ કહેવાય માટે વિકાર અને સંયોગની તાગમાં નાસ્તિ છે, તેથી તેનાથી ભિન્ન આત્માની અનુભૂતિ થઈ શકે છે.

જેમ કમળપત્ર પત્ર જળમાં ફૂળેલું હોય તેના જળથી સ્પર્શ-
પાત્ર વર્તમાન અવસ્થાથી અનુભવ કરતાં, જળના સંયોગ તરફની
નેમિતાધીન દૃષ્ટિથી જોતાં, વર્તમાન અવસ્થામાં તે કમળપત્ર જળને
અડેલું છે, એ વાત વ્યવહારે સાચી છે તોપણ જળથી જરાય નહિ
સ્પર્શવાયોગ્ય એવા કમલિનીપત્રના નિર્લેપ સ્વભાવની સમીપ
જઠને જોતાં, કમળપત્ર જરા ઊંચું કરી જોતાં, જરાય જળને અડ્યું
નથી. કમળપત્રને પાણીના સંયોગ તરફની વ્યવહાર-માદ્યદૃષ્ટિથી
જોતાં, પાણીનું સ્પર્શનું સાચું લાગે છે; પણ તેના નિર્લેપ સ્વભાવની
સમીપ જઠને જોતાં એટલે કે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી પાંડડાનો સ્વભાવ જોતાં
તે અસ્પર્શી સ્વભાવે હલુ તેવું દેખાય છે. પાણીના સંયોગમાં
કમળપત્ર તો તેના સ્વભાવે ડોરું જ છે પણ તું સમીપ જઠને જો
તો તને પણ ડોરું જ દેખાશે; તેમ આત્મા અબદરૂપપણે છૂટા જ
છે, પણ તું સમીપ થઈને જો તો તને પણ તેવો જ જણાશે. વર્તમાન
સંયોગાધીન દૃષ્ટિથી જોતાં વ્યવહારે અવસ્થામાં બંધન-સંયોગપણું
છે તો પણ મૂળ અસંયોગી સ્વભાવપણે, પુદ્ગલથી જરાય નહિ
સ્પર્શવા યોગ્ય એવા આત્મસ્વભાવની સમીપ જઠને-એકાગ્ર અનુ-
ભવ કરતાં, પરથી બંધનપણું-સંયોગપણું અભૂતાર્થ છે.

તા. ૨૪-૮-૪૩.

વર્તમાન કર્મના સંયોગરૂપ ક્ષણિક અવસ્થાને ગોણું કરી,
પોતાના ત્રિકાળી ટકનાર પૂર્ણ સ્વભાવને માનવો, જાણવો અને તેમાં
સ્થિરતા કરવી, એ રીતે સ્વાશ્રિત દૃષ્ટિથી પૂર્ણ અસંગ સ્વભાવની
શ્રદ્ધા કરવી તે અનંત જન્મ-મરણનો નાશ કરવાનો અને પૂર્ણ
પવિત્રતાને પ્રગટ કરવાનો પ્રથમનો જ ઉપાય છે.

લાકડાની નાનામાં નાની કટકી ગમે તેવા પાણીના લોહમાં તરે
છે, ખૂટતી નથી. એ જ લાકડાના રજકણ લોહારૂપ અવસ્થામાં હતા
ત્યારે એમ લાગતું કે આ કોઈ દિવસ તરશે નહિ, પણ અવસ્થા
બદલતાં પાણીની ઉપર તરવાનો સ્વભાવ (જે લોહારૂપ અવસ્થામાં
અપ્રગટ હતો તે) પ્રગટ થાય છે, તરવાની શક્તિ રજકણમાં હતી

તે જ પ્રગટ થઈ છે. આ તો દૃષ્ટાંત છે. જડ-રજકણને પોતાના સ્વભાવનું જ્ઞાન નથી, પણ આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવી સદાય મોક્ષસ્વભાવી છે. તેમાં અવસ્થામાં વિકાર છે, પણ તે વિકારનો નાશક અને મુક્તો રક્ષક મુક્ત સ્વભાવ સદાય છે. પુદ્ગલ પરમાણુઓમાં સ્વતંત્રપણે બંધન-મુક્તપણે ધવાની તાકાત સદાય તેના (પરમાણુનો) આધારે છે. તેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ આદિ ગુણો સદાય એકરૂપ હોય છે. અવસ્થાઓ અનંત પ્રકારે બદલાય છે. તેની કમબદ્ધ (નિયમિત) અવસ્થાની બ્યવસ્થા કરનાર પુદ્ગલ દ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે. તે પુદ્ગલની તથા હેઠાદિની અવસ્થાને હું બદલાવું છું અગર તો મારી પ્રેરણાથી તેમ થાય. એમ માને અથવા તો તેના કર્તા કોઈ ઉપર છે એમ માને તેને દરેક વસ્તુની સ્વતંત્રતાની ખબર નથી.

અહીં એમ નક્કી કરાવવું છે કે દરેક આત્મા પોતાપણે સ્વતંત્ર છે, અને પોતાના ગુણ-ધર્મોપણે જ છે, પરપણે નથી. પોતામાં નિમિત્તાધીન ક્ષણિક વિકારી અવસ્થા થાય તે વિકાર પૂરતો આત્મા નથી. કર્મનો સંયોગ અને વિયોગ તે જડની અવસ્થા છે, તે સાથે વર્તમાન ક્ષણિક અવસ્થાનો સંયોગ છે છતાં ભુદા ભુદા સ્વભાવપણે જોતાં પોતાના સ્વભાવનું સ્વતંત્રપણું દેખાય છે.

રજકણને જો વર્તમાન લોકાની અવસ્થાપણે જ હોય તો પાણીમાં બૂડવાપણું છે, તેમ આત્માને સંયોગ-આધીન વર્તમાન અવસ્થા પૂરતો દેખો તો તે બંધનવાળો છે તે સત્ય છે. જેમ લાકડું ત્રિકાળ પાણી ઉપર તરવાના સ્વભાવવાળું છે તેમ આત્મા રજકણથી ભુદો, રાગાદિના નાશકસ્વભાવે છે. પણ વર્તમાન-અવસ્થામાં (લોકાની જેમ અજ્ઞાનદશામાં) ભવમાં બૂડવાની યોગ્યતાવાળો છે, પણ જો હું તે રાગાદિથી તથા પરથી ભુદો છું, હિંસા કે ઉપાધિવાળો નથી એમ સ્વસ્થે સ્વભાવને માને તો તે શુદ્ધ જ છે, કર્મથી ભુદો જ છે.

હું પરથી ભુદો છું, સ્વતંત્ર તાકાતપણે છું એવા સ્વભાવને નહિ માનનારને અવસ્થામાં સંયોગાધીન દૃષ્ટિથી સંસારમાં રખડવું સત્યાર્થ છે. તોપણ જેને પાણી જરાય સ્પર્શવા યોગ્ય નથી એવા

કમળપત્રને લાખ વર્ષ સુધી ગમે તેટલા પાણીમાં બોળી રાખીને પછી ગમે તે વખતે ઉપાડા તોપણ પાણીમાં બોળ્યા પહેલાં જેવો ફોરા-પણાનો સ્વભાવ હતો તેવો જ વર્તમાનમાં પણ છે; તેમ અજ્ઞાનદશામાં હું પરથી બધાએલો છું, દેહાદિરૂપે છું, વિકારી અવસ્થા પૂરતો છું એમ માન્યતાની ભૂલે બંધનપણું-બૂડવાપણું માન્યું હતું પણ અસ-યોગી જ્ઞાયકસ્વભાવને જીદો પાડીને દેખો તો સગાદિપણે કે બંધન પણે કે કોઈ સંયોગરૂપે આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ કદીપણ ધક ગયો નથી.

આત્મામાં પર ચીજની ત્રિકાળ નાસ્તિ છે. પર ચીજ તેનાપણે (પરપણે) છે-આત્માપણે નથી. રૂપી જડ પરમાણુઓમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ આદિ ગુણ અને સુવાણપ, લૂખાશ, ચીકણા વગેરે તે ગુણોની પર્યાય છે. તે બધું જગજીવનું જ સ્વરૂપ છે, આત્માનું નથી. આત્મા તો તે જડને તથા તેના ગુણ-પર્યાયને બહુનારો છે. પોતાને ભૂલીને પરને પોતાનાં માની, તેમાં ગગ કરી અટક્યો, તેના કંઈમાં નરક, નિર્ગોદ, દેવ, મનુષ્ય વગેરે ચોરાશીના અવતારમાં રખડે છે, તે રખડ-પ્રાણુ (સંસારઅવસ્થા) બધાહારે સત્ય છે. પણ જો મૂળ સાચી આત્મસ્વભાવને નિશ્ચયદૃષ્ટિવડે દેખો તો તે ક્ષણિક અવસ્થાના ભેદ અભૂતાર્થ છે. અવસ્થાદૃષ્ટિથી આરગતિરૂપ ભવભ્રમણ છે તે ભ્રમ નથી પણ સત્ય છે તોપણ નિશ્ચયથી તે અવસ્થા આત્મામાં ત્રિકાળ રહેનાર નથી, આત્માનો સ્વભાવ નથી, માટે તે અભૂતાર્થ છે.

દેહદૃષ્ટિ રાખે ત્યાંસુધી દેહથી જીદાપણ માની રાકાતું નથી. અવસ્થાદૃષ્ટિ હોય ત્યાંસુધી સ્વભાવનું ધર્માર્થ જ્ઞાન થાય નહિ. જીદો સ્વતંત્ર સ્વભાવ જાણ્યો નથી તેથી પરને પોતાનું માનીને જીવ રાગ-દ્વેષ કર્યા કરે છે. એકમાત્ર પોતાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાણ્યા વિના બીજું બધું અનતવાર જીવે કર્યું છે વિકાર તથા બંધનના સંયોગથી છું જીદો છો, તેની તારામાં નાસ્તિ છે પ્રભુ! તું પરથી જરાય સ્પર્શ્યો, બધાંયો કે દબાંયો નથી. એવી સ્વતંત્ર સ્વભાવદૃષ્ટિના જોરમાં ભવથી પાર થવાની પાસાયણ મહાય છે. એકવાર તો ઊછળીને હા પાડ. જે ભાવે અનંત જીવો ત્રિલોકનાથ પ્રભુપદને પામ્યા, પૂર્ણ થયા, તેવો જ હું છું અને તેવા ભાવને બહાર કરું છું કે મારામાં પૂર્ણ

મુક્ત-સિદ્ધસ્વભાવ વર્તમાનમાં છે, સિદ્ધ પરમાત્માની જાતનો જ છે. વર્તમાનમાં પણ સિદ્ધ સમાન પૂરો છું, એવા પૂર્ણ સ્વભાવના વર્તમાન બેદને ગણતો નથી, પ્રહંગલથી જરાય સ્પર્શાયેલો નથી. બધી કોની વાત ચાલે છે? કેવળી ભગવાને થયા તેની નથી, પણ કેવળી થયા માટે પ્રથમ સમ્યક્દર્શન પ્રાપ્ત કરવાની વાત ચાલે છે અને તે સમ્યક્દર્શન પ્રાપ્ત કરવાની અપૂર્ણ રીત કહેવાય છે.

કોમ કોમનું હિત કે અહિત ત્રણકાળ, ત્રણસોકમાં કરી રાખે નથી. સૌ પાતપાતાના ભક્ષા-ભૂક્ષા જેવા ગોઠયા તેવા ભાવ જ કરી શકે છે. કોમની અવસ્થાને કોમ કરી શકે કે પ્રેરણા કરે તેમ થાય એવી પરાધીન કોમ વસ્તુ જગતમાં નથી. વીતરાગના માર્ગમાં દરેક વસ્તુની સ્વતંત્રતાની જાહેરાત છે. દરેક આત્મા પાતાપણે છે, પરપણે નથી. પરમાં કર્તા-ભોક્તાપણે નથી. આ પ્રમાણે માન્યું તેને પરમાં પાતાપણે માની, રાગદ્વેષમાં અટકવાનું રહ્યું નહિ, એટલે પાતાનામાં જ ભોવાનું રહ્યું; તેથી અનંત પરવસ્તુ સાથે કર્તૃત્વભાવનો અનંતો રાગ ઢળી ગયો અને જાણ્યું કે અરે! અજ્ઞાનદશામાં આ વાતની મને ખબર ન હતી, દરેક આત્મા પાતે જ પાતાના ભાવથી પાતાને ભૂલીને પાતાનું બગાડે છે અને પાતે જ પરથી જુદા પાતાના સ્વતંત્ર સ્વભાવને જાણીને પાતાનું સુધારી શકે છે. દરેક વસ્તુનું આણું સ્વતંત્ર સ્વરૂપ બતાવનાર વીતરાગ સર્વજ્ઞ જ છે, અને આણું સ્વરૂપ કમૂંડનાર પણ વીતરાગ સર્વજ્ઞ જેવા જ છે-થવાના છે.

ધર્મ એટલે જ્ઞાનાનંદરૂપ આત્માની ચીજ-પાતીકો સ્વભાવ-સ્વતંત્રભાવ તે સદાય પાતામાં છે, પાતાના આંધારે જ ઊઘડે છે. શરીરાદિ કોમ સંયોગ મારા નથી, કોમ સાથે મારે સંબંધ નથી; એમ સ્વભાવ સમીપ જીવને અંતરદૃષ્ટિથી જોતાં ક્ષણિક બંધન-સંયોગરૂપ અવસ્થા અભૂતાર્થ છે, નારા પામવા યોગ્ય છે. પ્રભુ? તું પૂર્ણ છે, મુક્ત છે. અંદર નજર કર.

મારાં નયણાની આજસે રે, હોતે ન દીઠા હરિ. "

બીજું બધું ભૂલીને એકવાર સ્વભાવ સમીપ -થા, અંદર

સ્વભાવને પરથી બુદ્ધ લક્ષણપણે દેખીને તેમાં એકાગ્ર થતાં વિકારનો નાશ થઈ, વર્તમાનમાં સાક્ષાત્ છૂટાપણાનો-મુક્ત સ્વભાવનો અનુભવ તારાથી થઈ શકશે. અજ્ઞાનમાં જ અનતકાળ ગયો, હવે મોળી-પુરપાર્થ હીન વાત સાંભળતો જ નહિ વસ્તુસ્વભાવ આ કદ્યો તેવો જ છે, એમાં શંકા છે જ નહિ. આ સમયસાર (શુદ્ધ આત્મા) ની વાત બેડી અને અશુદ્ધતા ન રળે, મોક્ષ ન મળે, એવી વાત જ આચાર્યદેવ પામે નથી સાંભળનાર લાયક જીવ અને સંભળાવનાર સંત મુનિ-જનેને એક જ પ્રકારમાં મૂક્યા છે. સત્ની વાત સાભળી તારું પ્રભુપણું તને તારાથી બેઠું જ છે, હું કહું છું એમ જ છે

હરતાં ફરતાં પ્રગટ હરિ* દેખું રે,
મારું જીવું સંકળ તન લેખુ રે;
મુક્તાનંદનો નાથ વિહારી રે,
શુદ્ધ જીવન દારી હમારી રે.

રાગદ્વેષમોહરૂપી પાપના ઓધને હરે તેવો ભગવાન આત્મા હરિ છે સ્વભાવમાં જ પ્રભુપણું દેખનારો બનને પ્રભુ જ ભાળે છે. તેની દષ્ટિમાં પ્રભુ થવાને અપાત્ર કોઈ છે જ નહિ. અને અજ્ઞાની જેની દષ્ટિ દહાદિ-પર ઉપગ્ર છે તે બંધાને ઊણા, અપાત્ર કે પરાધીન ભાળે છે અપાત્ર અને તું જે અપાત્ર એમ પોતાને જ વાત બેડી તેનો બીજામાં પણ આરોપ કરે છે, બીજાને પોતા જેના માની લે છે. જ્ઞાની હરતાં ફરતાં બંધાને પરમાત્મા દેખે છે, ક્ષણિક અવસ્થાના નિકારને સ્વભાવની દષ્ટિમાં મુખ્ય કરતા નથી. હું પ્રભુ અને તું પણ પ્રભુ, બધા આત્મા પ્રભુ એમ ગતદિવસ ચૈતન્ય ભગવાનનાં જ ગાણું ગાયા કરે છે.

ભગવાન ચિદાનંદ મુક્તસ્વભાવી આત્મા બંધન-સંયોગથી ત્રિશાળ નિરાળો છે, તે પૂર્ણ પવિત્ર સાધ્યસ્વભાવને જ નિરંતર સ્વાત્મયથી નિહાળું છું તે શુદ્ધ દષ્ટિ સ્વમાધ્ય જીવનની દારી-પરિ-બ્રૂતિ છે, જે સ્વતત્ર . સ સ્વભાવને બેનાડી દષ્ટિથી જ્ઞાની

*પોર્ણ-મય દરતિ

આખા જગતમાં બધા પ્રાણીઓને મુક્તાનંદરૂપે, બંધન-રહિત પૂર્ણ પ્રભુરૂપે જ ભાળે છે. દરેક આત્મા પોતાના સ્વભાવે પ્રભુ છે. પ્રથમ તારી માન્યતામાં બંધન રાખી પૂર્ણ પ્રભુપણ દેખાય તેની વાત કહેવાય છે, ના પાડીશ નહિ, હા જ લાવજે. સ્વભાવના ભાન સહિત સ્વરૂપમાં આગળ વધ, પાછો પડવાની કે અટકવાની વાત વચ્ચે લાવીશ નહિ.

તું અમારી પાસે અંતર અનુભવની વાત પૂછવા આવ્યો એટલે સંસારને કાઢે તો આવી જ ગયો. હવે બીજું સંભારી પાછો પડીશ નહિ. સ્ત્રી, પુરુષ, કે નાના-મોટા દેહ-મુદાં ઉપર ન જો. તેને સ્વ કે પરતું ભાન નથી, તે તો આંધળો છે. તું દેહથી જુદો વર્તમાનમાં જ દેહથી મુક્ત છે, ના ન પાડ. દેહ ઉપરની મમતા છાડી તારામાં અંતરદષ્ટિથી જો, તારા સ્વભાવની હા પાડવાની શક્તિ તારામાં જ છે, તારું મુક્તપણ બીજા કબૂલે અને તું ન માન, તે કેમ ચાલે !

બાળક અમુક વખત રમડયા કરે ત્યારે માતાનું ધ્યાન હોય નહિ, પણ તે ધાકીને જ્યારે માતા પાસે આવે ત્યારે માતા ગાણું ગાળને બાળકને ઊંઘાડી દે છે; તેનાથી ઊલટું તું અનાદિનો સંસારમાં રમડતો હતો ત્યારે તારા ઉપર અમારી દષ્ટિ ન હતી, પણ (આચાર્ય કહે ॥ કે) જ્યારે અમારે સ્વરૂપમાં સમાર્પ જવાના, વિકલ્પ તોડીને સ્થિર થવાના અવસર આવ્યા અને તું સંસારના ભ્રમજુથી ધાકીને અમારી પાસે આવ્યો ત્યારે બીજું બધું બૂલીને અમારો અનુભવ સમજી લે, પ્રથમ ધડાકે એક વાત સાંભળી લે કે તું શાયકસ્વરૂપ છે, મુક્ત જ છે. તારા સ્વતંત્ર સ્વભાવની હા લાવ. (સંસારમાં માતા બાળકને ઊંઘાડે છે, અહીં આચાર્ય મુક્ત થવાનું કહી અનાદિથી ઊંઘમાં પડેલાને જગાડે છે.)

કોઈ કહે: આખી નિંદગી બીજા સંસારનાં કામમાં જ રોકાણા, હવે ઘડીમાં સમજી શકીશું ? શું બધા જ આ વાત સમજી શકતા હશે ?

જો જો સમજવા તૈયાર થયા તે બધાને જરૂર સમજાય ન સમજાય એવું ત્રણકાળમાં નથી. જેને પોતાની દરેકર

બાંધી, સગની રચિ નથી તે બીજાની માંડે છે, અને અમને સમજાશે નહિ એમ શંકા કરીને પ્રથમથી જ સમજવાનાં બારણાં બંધ કરી દે છે.

આ સૂણ શરીર છે, તેની અંદર આઠ કર્મની ઝીણી ધૂળ છે, તે પરમાણુ છે. તેનાં દ્રવ્ય, ગુણ, પ્રયાય રૂપી છે, અચેતન છે; અને તું સદાય અરૂપી ભગવાન ચેતન્યપણે હોવાથી તેનાથી સદાય ભિન્ન સ્વભાવે છે. પાણી અને કાંકરા એકસેત્રે ભેગાં રહ્યાં છતાં કાંકરા પાણીરૂપ કે પાણી કાંકરારૂપ કદી પણ થતાં નથી; તેમ આત્મા અને દેહ એકસેત્રે રહ્યા છતાં અનાદિથી જુદા જ છે. એકવાર જુદા ચેતન્યસ્વભાવ સમીપ આવીને અતરદૃષ્ટિથી જો અને શ્રદ્ધા કર ! તે જ સમ્યક્દર્શન છે. મુક્ત સ્વભાવની હા પાડી, અંદરથી ઊછળીને સત્નો આદર કર્યો તે શ્રદ્ધા જ. મોક્ષનું બીજ છે સ્વપ્નદશામાં પણ તે જ વિચાર, તેનો જ આદર અને તેના જ દર્શન થયા કરે.

એવું સ્વપ્ન જો દર્શન પ્રાપ્તિ રે,

તેવું મન ન ચડે બીજે ભાગે રે.

ભવ કરવાની ભ્રમણા ટળી ગઈ એ તો ચેતન્ય જાતે જાગતો જાહેરાત કરે, તેના નિર્ણય માટે કોનું પૂછવા જવું પડે નહિ.

પહેલે જ ધડાકે શુદ્ધ પરમાત્મા છે, એ દૃષ્ટિથી જ વાત ઉપાડી છે પરશ્વરૂપ ભેદને ભૂલી જઈ મુક્ત સ્વભાવની હા પાડ અને તે દૃષ્ટિનું જોર લાવી તેનાં જ ગાણાં ગાયા કર અનાદિની ભ્રમણા ટાળવાનો બીજો ઉપાય નથી. સ્વભાવ માટે બહારના કોઈ સાધનની ત્રણમાળમાં જરૂર પડતી નથી. જેમ અનાદિનું અંધારું હોય તે હિલચલમાં પાવડા, કોરા કે સૂપડાં કામ આવે નહિ, પણ પ્રકાશ જોઈએ; તેમ આત્મામાં અનાદિનો અજ્ઞાનરૂપી મહા અધકાર ટાળવા માટે બહારમાં કોઈ મહેનત કરવી પડતી નથી, પણ જ્યાં સમ્યક્-જ્ઞાનરૂપી જ્યોતિ પ્રગટી ત્યાં અનાદિનો અજ્ઞાનરૂપી અધકાર એક ફણમાત્રમાં નાશ પામે છે.

ગાયત્રી ડાક કરતું દોરડું નાખી ' ગાયત્રી ડાક બાંધી ' એમ બોલાય છે, પણ ડાક અને દોરડું દોરડામાં એમ બને જુદા

જ છે; તેમ કર્મના પરમાણુઓ તથા દેહનો સંયોગ તેની અવસ્થા વખતે એક દેવતા તેના કારણે સંયોગપણે રહ્યાં છે. તે અમુક કાળની મર્યાદાથી આવે ॥ અને જાય છે. તે આત્મા સાથે એકમિત્તપણે રહેતાં નથી. આત્મા સદાય પાતાપણે છે, જડ દેહાદિ રજઃકણપણે ત્રણપાત્રમાં નથી. જે વસ્તુ જ પાતામાં નથી તે પાતાને દેખાવે કે કાંક લાભ-હાનિ કરી શકે જ નહિ.

ગાયત્રી શકમાં જે દારદ્રં છે તે શક કરતાં પહેલાણું છે, પાતાની શક તરફ ગાય નજર કરે અને પાતાના જૂઠાપત્રનો વિચાર કરે તો જળાય કે આઠો ! ખારી શક કરતાં તો આ દારી પહેલાં છે. એમ પ્રથમ વિચાર કરે તો પછી દારી વચ્ચેથી ડોક સરકાવીને છૂટી જ છે તેથી છૂટી થઈ શકે છે. તેને જ્ઞાન ન હવ ત્યાંગુથી તે પાતાને બંધાયેલી માનતી હતી; તેમ હું બંધનથી છૂટા છું તેવો પદાર્થ વિચાર કરનાર આર્થ (જળકાર) થયો છે, તેને કર્મનું દૃઢ બંધન રહે નહિ, અને દૃઢ બંધન હોય તો હું આવો સ્વભાવ છું એવા વિચારનો અવકાશ નથી. જે સર્વ સાંભળવા જેવો તૈયાર થકને આબોધે તેનાં બંધન કાઢી દેવા નહિ. તેનું એકિપાળાપણું રળી જાય, ખાવા-પીવાની કે રોગાદિની ઉપાધિ મટી જાય, અગરીરી થઈ જવાય તેવી વાત છે.

પાણીના લોહના લોહ વચ્ચે રહેલી લાકડાની નાની કાઠી પણ પાણીમાં તરવાનો તેનો સ્વભાવ છાતી નથી, તો હું ચેતન્ય મારો જળવાનો સ્વભાવ કેમ છાતું ? લાકડાને તેના સ્વભાવની ખબર નથી, પણ તેનો નિર્જન્ય કરનાર બંધાના સ્વભાવને જળનારો ચેતન્ય સ્વરૂપ આત્મા છે પ્રથમ સ્વભાવ સમીપ જકને માન્યતા દેશવ પરની પચાતમાં પાવરધો થાય પણ પાતાના સ્વભાવની દરકાર ન કરે, પ્રજુ થકને તુ તારા મહિમાનો અનાદર કરે, એ તો “ ઘરનાં છાંસ ઘંટી ચારે અને પાડોશીને આઠા ” જેવું થાય.

દેહાદિ સંયોગના બેઠ તારાપણે નથી. જે પાતાપણે નથી તેને પાતાના માનવાથી ચોરાશીના અવતાર છે. જેમ માટીનો, કાંકણું, ઘોડા, ઝારી, સમપાત્ર આદિ પર્યાયથી અનુભવ કરતાં અનેક આકાર-

રૂપ અન્યપણું ભૂતાર્થ છે-સત્યાર્થ છે, તોપણ સર્વતઃ અસ્ખલિત-
(સર્વ પર્યાયભેદથી જરાય ભેદરૂપ નહિ થતા એવા) સજાગ માટી-
પણાના એકાકાર સ્વભાવની સમીપ જઈને અનુભવ કરતાં અન્યપણું
અભૂતાર્થ છે-અસત્યાર્થ છે. માટીને અનેક આકારે જોવાની દૃષ્ટિ
છોડી સામાન્ય માટીપણું જોતાં, ઘટ વગેરે બધી અવસ્થામાં એકાકાર
એવી માટી જ વ્યાપેલી દેખાય છે. એવી રીતે આત્માને મનુષ્ય,
દેવ, નારક, દોર વગેરે અનેક પ્રકારના આકારથી જુઓ તો અનેરી
(જુદીજુદી) અનેક અવસ્થાઓ સંસાર દશામાં થાય છે તે અનેક
પર્યાયના ભેદ વ્યવહારે સત્યાર્થ છે. ચિરાશીના અવતારરૂપ વિભાવ
વ્યંજનપર્યાય-નિમિત્તાધીન અનેક દેહના આકાર જેવો આત્માનો
આકાર નાનો મોટો થાય છે, તે વ્યવહારે સાચું છે.

કોલસાને બાળવામાં આવે તો તે કોલસાના જ આગરે અગ્નિ
થઈ કહેવાય છે, તેમ જીવ નાના-મોટા દેહનો સંયોગ પામી ક્ષણમાં
મોટા હાથીના આકારે થાય અને ક્ષણમાં સૂક્ષ્મ કંથવા જેવડો થાય
છતાં તે દરેક અવસ્થામાં આત્મપ્રદેશ અસંખ્યાતા એક સરખા જ છે.

જેમ માટી નિત્ય એકાકાર છે તેમ ચૈતન્યસ્વભાવ સ્વક્ષેત્રથી
નિત્ય અભેદ એકાકાર છે, તે સ્વભાવ સમીપ જઈને એકાકાર દૃષ્ટિથી
જોતાં નર, નારક વગેરે અશુદ્ધ પર્યાયના અનેક ભેદો અભૂતાર્થ છે
અનેક દેહમાં સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર તથા શત્રુઆદિ અનેકપણાની ઠીક-
અઠીક ભેદની દૃષ્ટિ રાખી જોતાં રાગ-દ્વેષ ટળશે નહિ, કેમકે ધર્તમાન
પર્યાયદૃષ્ટિ તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે દેહાદિ આકારમાં કે બાહ્ય સંયોગમાં
કાંઈ ઠીક-અઠીકપણું નથી, પણ અજ્ઞાની કલ્પના કરે છે. બાપ માને
કે મારે બે આંખો જેમ બે છાકરા સરખા છે, પણ આંખ તો બે સડે
તે કઢાવી પણ નાખે છે. ત્યાં આંખને સરખી ગણી નથી તેમજ
એક કઢાવતાં બીજી કઢાવી નાખતો પણ નથી; તેમ છાકરો પ્રતિકૂળ
થતાં ઘેર પડે છે. દેહ ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને પરમાં સમાનપણું કાંઈ રાખી

* દેવ, મનુષ્ય, દોર, નારક આદિપણે આત્માની પ્રગટ આકારરૂપે જણાતી
અવસ્થા

શકે નહિ પર આકાર ઉપર દૃષ્ટિ તે ક્ષેત્રદૃષ્ટિ છે, સ્થૂળદૃષ્ટિ છે શરીર શદિ પરને હું સરખા રાખું એમ માને, પણ તે પુદ્ગલની અવસ્થા તો તેના કારણે થાય છે, સરખા રહે તે તેના કારણે છે, મારે વર્તમાન સંયોગી ક્ષેત્રરૂપ દેહ ઉપરની દૃષ્ટિ છોડ એક ચૈતન્ય બધી તરફથી રૂપક્ષેત્રે અરુપવિત છે કોઈ પર આકારથી કે પરક્ષેત્રના સંયોગથી જરાપણ ભેદરૂપ નહિ થતો એવો તે શાશ્વત દેહાત્મકીર્ણ છે, એવા એક રૂપ ચૈતન્યઆધાર આત્મસ્વભાવની સમીપ જઈને એકામર દૃષ્ટિથી જોતા અન્યપણ અભૂતાર્થ છે પરક્ષેત્રની મારામા ત્રિકાળ નારિત છે, આ જણવું તે સાચી દૃષ્ટિ છે

તા ૨૫-૮-૪૩

કોઈ પણ આત્મા શરીરની કોઈ પણ ક્રિયા કરી શકે નહિ શરીરની એક આગળી હવાવધી તે પણ આત્માની સત્તાની વાત નથી જડ વસ્તુ તેના કારણે રૂપતત્ત્વ રહીને તેની યોગ્યતા અત્યંત સાર અવસ્થા બદલે છે અને આત્મા તે જ વખતે તે કરનાના ભાવ ધરે છે તેથી પોતાની ઇચ્છા મુજબ થાય ■ એવો ભ્રમ થઈ ગયો છે આત્મા પોતામા હિત-અહિતરૂપ લક્ષણ-ભૂરા ભાવ કરી શકે અથવા સ્વભાવમા અનુતો પુરુષાર્થ કરી શકે, પણ પરમા એક રજકણ પણ ફેરવવાને તે અમમર્થ છે જ્યારે જડ-ચેતન બે તત્ત્વોને વિષ્ણુ રૂપતત્ત્વ સમજે ત્યારે જ આ વાત સમજાય તેવી છે

પરમાણુ સત્ વસ્તુ છે ' છે ' મારે અનાદિ-અનંત સ્વતંત્રપણે ઠકનાર અનંત શક્તિપણે છે દરેક સમયે છતાં, પરમાણુ વગેરે દરેક પદાર્થ પોતાપણે સ્વાધીન રહીને અવસ્થા બદલે છે પરમા મર્તાપણુ લોકો માને છે, અહીં દરેક વસ્તુનું રૂપમા મર્તાપણુ બતાવાય છે, ઊગ મરણ-આધમરણ ફેર છે

જે પરિણામ ■ તે કર્તા છે, (પશ્ચિમનારનું) જે પરિણામ છે તે કર્મ છે અને જે પશ્ચિમ (અવસ્થાતરે થતું) તે ક્રિયા છે ' ક્રિયા પર્વાવક્રી ફેરણી ' ભેદદૃષ્ટિથી કર્તા, કર્મ અને ક્રિયા નહીં કહેવામા આવે છે પણ અભેદદૃષ્ટિથી એ ત્રણેય એક દ્રવ્યની અભિન

અવસ્થાઓ છે દરેક વસ્તુ પોતામાં ક્રિયા કરે છે અને પોતે જ કર્તા-કર્મરૂપ થાય છે. સ્વતંત્રપણે કરે તે કર્તા; કર્તાત્વ કામ કોષ સમયે તેનાથી બહુ ન હોય કે તેનાથી ન બની શકે એવું ન હોય જે વસ્તુ છે તેની અવસ્થા કોઈ સમયે ન બદલે એવું હોય નહિ. દેહાદિની અવસ્થા હું કરી શકું છું, મારી ઇચ્છાથી તે ક્રિયા-પરિણમન થાય છે તે માન્યતા ત્રિકાળ ખોટી છે. કોષપણ આત્મા પરનો કર્તા વ્યવહારે પણ નથી. જડની કોષ ક્રિયાથી આત્માને કદી પણ લાભ કે તુકસાન થાય નહિ, તેમજ પરના સંયોગમાં ફેરફાર થાય તેથી કોઈને પુણ્ય, પાપ કે ધર્મ થાય નહિ.

મારું હિત-અહિત મારાથી જ થાય છે અને તેનો કરનારો હું જ છું એ પ્રથમ સ્વતંત્રપણું નક્કી થયા પછી પોતાના હોવા પુરુષાર્થથી વર્તમાન અવસ્થામાં નિમિત્તાધીન પુણ્ય-પાપની વૃત્તિ થાય છે તે મારું સ્વરૂપ નથી, હું ત્રિકાળ છું, તે ક્ષણિક છે, હું તે વિકારી વૃત્તિનો નાશક છું; અવિનાશી અસંગ છું, જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય વગેરે અનંત શુદ્ધાથી વર્તમાનમાં પૂર્ણ છું; એમ સ્વામિત દૃષ્ટિથી સ્વભાવનું જોર લાવી વર્તમાન અવસ્થા તરફનું લક્ષ ગોળું કરીને અખંડ સ્વભાવ ઉપર લક્ષ કરવું તે સમ્યક્દર્શનનો ઉપાય છે.

ત્રિકાળી અસ્થિત સ્વભાવનું ઘોસન કરવું અને તેમાં એકામ-તારૂપે કરવું તે આત્માની વ્યવહારક્રિયા છે. આત્માનો વ્યવહાર આત્મામાં જ છે, જડમાં નથી પ્રથમ રાગભિમિત વિચારથી આદરો નિર્ણય કર્યા પછી સ્વભાવમાં એકામ થતાં વિકલ્પ તૂટી આત્મામાં નિર્વિકલ્પતાનો અનુભવ થાય છે અને અપૂર્વ સ્વાનુભવનો આનંદ આવે છે, તે વખતે મોક્ષનું મૂળ નિશ્ચય સમ્યક્દર્શન પ્રગટે છે.

પરવસ્તુ સાથે આત્માને જોયજાયકપણે સંબંધ છે સંસાર-અવસ્થામાં પરને પોતાનું માની, તે નિમિત્તાધીન લક્ષે રાગદ્વેષ કરે ત્યાંમુધી જડ કર્મરૂપ વસ્તુ જોડે હાજર છે તેને નિમિત્ત કહેવાય છે. વ્યવહારે કહેવાય છે પણ કોઈ કોઈમાં કર્તાપણે નિમિત્ત થઈ શકતું નથી એવો ત્રિકાળી નિયમ છે.

આખી જિંદગી જડતું, દેહ વગેરેનું હું કરી શકું છું એવી ઊંઘી માન્યતાના દૃઢ અભિમાન સેવ્યા હોય, પણ જ્યારે લકવો થાય ત્યારે ખચર પડે કે શરીર ઉપર કેવી સત્તા ચાલે છે? શરીરનું તેની ઇચ્છા મુજબ ન રહે ત્યારે ખેદ થાય કે અરે! મને કર્મે દયાઓ, કર્મનું ભારે જોર છે; પાપજુ પણ ઊંચી કરી શકે નહિ, ધારા ચાલે નહિ, આંતરડા, હૃદયો ઢીલા પડી જાય, મૃત્યુ વખતે ભારે ભીંસ દેખાય ત્યારે સ્વભાવના ભાન વગર, શરીરને પરપણે જાણ્યા વગર શક્તિ ક્યાંથી આવશે? તે તારા જીવદા સ્વભાવને જાણ્યા વગર બાળ (અજ્ઞાન) મરજી અનતનાર ક્યારે છે એકવાર સાચું ભાન કરે કે પરપણે નથી, પરનો કર્તા નથી, પણ સ્વભાવપણે છું એવી અદ્ધા આત્માના પ્રગટ કરે તો તે જ અનત ગુણ અને અનત મુખ પ્રગટ કરનારુ મૂળ ॥ સાચો સવર અને પ્રતિક્રમણ પણ તે જ છે શુદ્ધ નયની દૃષ્ટિના જોરે સ્વભાવની અસ્તિત્વા ક્યારે તેમા બધો ધર્મ આવી ગયો.

પુણ્ય-પાપના વિકારનો હું કર્તા અને તે મારું કર્મ, તથા પર જન કે જડ વસ્તુની ક્રિયા હું કાર્ય કરી શકું, એવી જે અનાદિની મહા ઊંઘી માન્યતા હતી તેનાથી પાછા ક્યારે તે પ્રતિક્રમણ થયું. હું માત્ર જ્ઞાયક છું એના સ્વભાવની દૃઢતા તે દર્શનસામાયિક અને તેમા એકાગ્ર થયું તે આરિસામાયિક પરના અનવબનના લેદ રહિત જોડ્યા અશે સ્વભાવના જોરથી અસાગી-શક્તિ સ્થિરતા ટપવી તેની સાચી સામાયિક ॥

વિકારના નાશક મુન સ્વભાવની અસ્તિત્વે દૂરતાં વિકારની નાસ્તિ થાય છે આ પ્રમાણે વસ્તુસ્વરૂપ સમજ્યા વિના બહારની પ્રવૃત્તિમાં અભિમાન (કર્તાપણું) આવ્યા વિના રહે નહિ; પરથી જીવો અક્રિય સ્વભાવ આમ જ છે એમ જાણ્યા વિના અનાસક્તિ, નિરપૃહતા કે નિષ્કામપણાની વાતો લાગે કરે, પણ સતત સ્વભાવનો મહિમા નહિ કરતા જે નિર્મિત ઉપર વજન આપે છે તેને પરતુ કર્તા-પણું અદરમા રહેલું છે કેમકે તેની દૃષ્ટિ પર ઉપર છે

કોઈ કહે:—અમે આત્માને બરાબર જાણ્યો છે, પણ ભવ કેટલા બાકી હશે, કેટલો કાળ સંસારમાં રખડવું પડશે, તેની કાંઈ ખબર પડતી નથી; વળી આત્મા અરૂપી, પરથી જુદા રહીને એકલો શું ક્રિયા કરે તે જાણતા નથી. તો એમ કહેનારે આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યું જ નથી, પણ વિકારી ભાવને આત્મા માન્યો છે.

કોઈ કહે:—પ્રથમ ઘણા શુભભાવ કરીએ, પછી શુદ્ધમાં આવી જઈશું; એમ કહેનારની મૂળ કારણમાં જ ભૂલ છે. શુભભાવ તે વિકાર છે, ક્ષણિક છે. તે અવિકારી નિત્ય સ્વભાવને મદદ કરે એમ જેણે માન્યું તેને આત્માના ગુણની ખબર નથી. અશુભથી બચવા માટે શુભભાવ આવે ખરા, પણ તે શુભભાવથી આત્માને ગુણ થાય તે વાત ત્રણકાળમાં અસત્ય છે. શુભભાવ મદદગાર તો નથી જ, પણ હિંસા આત્માના અવિકારી ગુણમાં વિદ્યમાન કરનાર છે. જે ભાવે બંધન થાય તે ભાવે મુક્તિ ન થાય મોક્ષનું કારણ સમ્યક્દર્શન, તે પણ શુભરાગથી ન પ્રગટે, વીતરંગ ન થાય ત્યાંથી શુભરાગની હાજરી હોય ખરી, પણ તે શુભરાગથી ગુણ ન થાય

પ્રશ્ન:—પ્રથમ ગુણને કેળવવા બેઠાએ ને ?

ઉત્તર:—પ્રથમ તો ગુણ કેને કહેવાય તે જાણવું પડશે. બાહ્યમાં કાંઈ પ્રવૃત્તિથી, શુભભાવ કરવાથી ગુણ થાય તે વાત ખોટી છે. અંદર સ્વભાવમાં જ બધા ગુણો અવિકારીપણે ભર્યા છે. તેની બહારથી કેળવણી કરું તો પ્રગટે એમ માની ગમે તેવા શુભભાવ કરે તો પુણ્ય બંધાય પણ સ્વભાવના ગુણ પ્રગટે નહિ. તત્ત્વનું શ્રવણ-મનન કરો એમ કહેવાય, કારણ કે એકવાર શ્રવણ-મનન વગર સમજાય નહિ, પણ શ્રવણ-મનનના શુભરાગથી સ્વરૂપ સમજાતું નથી. હું શુદ્ધ છું એવું ચિંતવન કરે તોપણ ગુણ પ્રગટે નહિ, માત્ર શુભભાવ બંધાય. બ્યારે યથાર્થ અભ્યાસથી સ્વરૂપની ઓળખાણ કરે અને મન, ઇન્દ્રિયથી સિદ્ધ, નિરાવલંબી, અવિકારી સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરે ત્યારે પવિત્રતા અંતર-બહાર પ્રગટે છે અને રાગનો નાશ થતો જાય છે. આ જ સામાયિક છે અને આ જ ચારિત્ર, તપ, વ્રત છે, ધર્મ પણ આ જ છે.

ઉપદેશ સાંભળવા તરફની ધૃતિ તે પણ રાગ છે, તે રાગથી ગુણ થતો નથી પણ નિમિત્ત અને રાગને ભૂલી સ્વભાવમાં અપૂર્વ સ્થિતિ નિર્ણય કરે અથવા નિર્ણય પછી બેટણુ અતરમાં એકામતાનું લક્ષ ઠકાવે તે પુરુષાર્થ છે, તે ગુણ છે, કેમકે તેમાં રાગ નથી. યથાર્થ ઝાળખાણ પછી સ્વભાવ તરફ લક્ષ કરે તેમાં રાગ નથી, કારણ કે દૃષ્ટિ તો આખા વીતરાગ સ્વભાવ ઉપર છે.

પ્રશ્ન:—ઉપદેશને નિમિત્ત શી રીતે કહેવાય ?

ઉત્તર:—નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિ છાડી, સ્વલક્ષ્યે યથાર્થપણું સમજે ત્યારે દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રાદિને નિમિત્ત કહેવાય. શબ્દ અને તેને સાંભળવાનો રાગ તે હું નહિ એમ ભેદનું લક્ષ ભૂલી સ્વામિત્ત લક્ષ્યે સ્વભાવમાં એકામ દૃષ્ટિના જોર વડે વિકલ્પ તટ્ટીને ક્યો અને યથાર્થ નિર્ણય સહિત સ્વાનુભવ ક્યો ત્યારે ઉપચારથી ઉપદેશ અને શુભ-રાગને નિમિત્ત યથા કહેવાય; માત્ર નિમિત્ત કહેવાય, પ્રેરણારૂપે નિમિત્ત કહેવાય નહિ. અપૂર્વ જ્ઞાન કરે તો ઉપકારી નિમિત્ત છે એમ બોલાય. સ્વભાવમાં કોઈ પર નિમિત્તનો સ્વીકાર નથી જ્ઞાન છે તે સ્વને, નિમિત્તને તથા વર્તમાન અવસ્થાના વ્યવહારને જેમ છે તેમ જાણે છે, જાણવામાં કોઈનો નિષેધ નથી. આ બધી વાત સારી રીતે મનન કરી સમજવા જેવી છે. કોઈ મધ્યસ્થપણે વિચાર કરે તો જાતે નક્કી થાય કે ત્રણેકાળે વસ્તુસ્વરૂપ આમ જ હોઈ શકે. ન સમજે તે પણ પોતે સ્વતંત્ર છે, અને સમજે તેના આનંદની તો વાત જ શી ?

પ્રશ્ન:—ઝાળ છવો આવું ક્યાંથી સમજી શકે ?

ઉત્તર:—સત્ સમજવાની જિજ્ઞાસાપૂર્વક જે સત્ પાસે આવ્યો તે બાળક કહેવાય નહિ.

પ્રશ્ન:—આઠ વરસ પહેલાં સાધુપણું ન પ્રગટે તેનું કારણ શું ?

ઉત્તર:—તેમાં પોતાનો પુરુષાર્થ ઝાણા છે. પૂર્વે ઊંધું વીધું ક્યું ત્યારે જ ભવ બધાયો છે ને ! બેટલા બેરથી પૂર્વે ઊંધો પુરુષાર્થ ક્યો તેટલી નબળાઈ વર્તમાન અવસ્થામાં રહે છે અને તેને

લીધે આઠ વર્ષની શરીરની વય પહેલાં પુરુષાર્થ ઉપાડી શકતો નથી. આ રીતે જ્યાં જ્યાં અટકવાની વાત આવે ત્યાં ત્યાં પોતાની નમજાનું કારણ છે, એમ સમજવું. નિમિત્ત તો માત્ર જ્ઞાન કરવા માટે છે.

પ્રશ્ન:—તપ એટલે શું ?

ઉત્તર:—ઈચ્છાનિરોધ. તપ. । ઇચ્છાનો નિરોધ કરી સ્વરૂપ-સ્વભાવની સ્થિરતાને ભગવાન તપ કહે છે. સમ્યક્દર્શન ધ્યાન પછી અકપાય સ્વભાવના જોરે આહારાદિની ઇચ્છા તૂટી સ્વરૂપમાં સ્થિરતા થાય તે તપ છે. જ્યાં આવી સ્થિતિ હોય ત્યાં વચ્ચે અશુભમાં ન જવા માટે બાર પ્રકારના શુભભાવને તપ કહેલ છે તે ઉપચારથી છે તેમાં શુભરાગ રહ્યો છે તે ગુણકર નથી. નિર્જર્ણ એટલે પુણ્ય-પાપ સંહિત સ્વભાવના જોરે શુદ્ધતાની વૃદ્ધિ અને અંશે અંગે સંગતુ ટળવું તે. રોડલા છાડવા તે તપશ્ચર્યા નથી, પણ સ્વભાવમાં રમણતાથી રોડલા છૂટી જાય તે તપ છે એવું તપ અનંતકાળમાં જીવે કહ્યું નથી.

હું અખડાનંદ પૂર્ણ છું એમ સ્વભાવના લક્ષે ઠર્યો ત્યાં સહેજે રાગ છૂટતાં, શગમાં નિમિત્ત જે શરીર તેના ઉપરનું લક્ષ છૂટી જાય છે અને શરીર ઉપરનું લક્ષ છૂટતાં આહાર પણ છૂટી જાય છે. આ રીતે સ્વભાવના ભાનમાં ગાંતિપૂર્વક ઠર્યો તે જ તપશ્ચર્યા છે. સ્વભાવના ભાન વગર ઇચ્છાને રોકું, ત્યાગ કરું એમ કહે, પણ તે ભાન વગર કોના જોરે ત્યાગ કર્યો ? ગેમાં જઈને ઠરગે ? વસ્તુ તો યથાર્થપણે સમજ્યા નથી

આત્મામાં રોડલા આદિ કોઈપણ જડ પદાર્થનાં પ્રહણ-ત્યાગ નથી, પરંતુ કોઈ પ્રકારે લેવું-મૂકવું નથી હું નિગવલ ખી શાયક-સ્વભાવી છું એવી અદ્વાના જોરે અંતર સ્વરૂપમાં એકાદ થતાં આહારનો વિકલ્પ છૂટી જાય તે તપ છે અને અતર લીનતામાં જે આનંદ આવે તે તપશ્ચર્યાનું ફળ છે.

ત્રત વગેરે શુભભાવની વૃત્તિને તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં ભગવાને આસ્રવ કહેલ છે. તે શુભભાવ હોય છે, તેથી જ્યારે તેનો નિરોધ કરી, સ્વ-

ભાવના જોરે સ્થિરતા વડે રાગનો નાશ કરે ત્યારે જ કેવળજ્ઞાન થાય છે.

પ્રથમ સમ્યક્દર્શન થયા પછી શ્રદ્ધાના જોરે સ્થિરતાની વૃદ્ધિ થતાં ચોથું, પાંચમું, છઠ્ઠું એવા ગુણસ્થાનના ક્રમ પડે છે ત્યાં બુદ્ધિ-પૂર્વકનો શુભ રાગ હોય છે પણ તે રાગને આરિત્ર કહેવાતું નથી. આરિત્ર એટલે ભાન સહિત સ્વરૂપમાં કરતું તે. અકપાય નિરાવલંબી વસ્તુસ્વભાવને ભણ્યા વિના અંદર અકપાયભાવ સહિત સ્થિરતા-આરિત્ર અંશ માત્ર થઈ રાકે નહિ. અકપાયસ્વભાવને ભણ્યા પછી તેમાં સ્થિરતા કરતાં વાર લાગે અને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થતાં વાર લાગે તે પાતાના પુરુષાર્થની મંદતાતું કારણ છે. જે ભાવે પુણ્ય-પાપના બંધનભાવનો નાશ થાય તે જ ભાવે શુભ-અવિકારી ધર્મ થાય છે-આ એકાન્ત સત્ય છે.

જેમ સમુદ્રનો, વૃદ્ધિહાનિરૂપ (વરતી-આદિ આવે છે તે રૂપ) અવસ્થાથી અનુભવ કરતાં અનિયતપણું (અનિશ્ચિતપણું) બૂતાર્થ છે-સત્યાર્થ છે. કાંકા તરફની દૃષ્ટિથી લુઓ તો કરેક સમય બદલાતી પાણીની અવસ્થા અનિશ્ચલ છે, ધ્રુવ-એકરૂપ નથી, તે સાચું છે. તોપણ નિત્ય-સ્થિર એવા સમુદ્રસ્વભાવની સમીપ જઈને અનુભવ કરતાં અનિયતપણું અબૂતાર્થ છે-અસત્યાર્થ છે. પાણી તો નિત્ય જેવું છે તેવું જ કાયમ છે. એવી રીતે આત્માની વર્તમાન અર્ધપર્યાયોમાં હીનાધિકરૂપ અવસ્થા થાય છે તે સાચી છે. જેમકે જ્ઞાન-દર્શન આદિ શુભ તો નિત્ય ટકનાર છે પણ તેની અવસ્થામાં હાનિ-વૃદ્ધિ થયા કરે છે, અવસ્થામાં ક્ષયોપશમ-શાયિક વગેરે ભાવોમાં બેદ પડે છે. એટલે કે અવસ્થાદષ્ટિએ હાનિ-વૃદ્ધિ થાય છે તે સાચું છે. તોપણ નિત્ય-સ્થિર (નિશ્ચલ) એવા આત્મસ્વભાવની સમીપ જઈને અનુભવ કરતાં અવસ્થામાં હીનાધિકતા અબૂતાર્થ છે-નિત્ય ટકનાર નથી.

વર્તમાન પર્યાય ઉપર લક્ષ રાખવાથી અખંડ ધ્રુવ સ્વભાવનું લક્ષ અને સમ્યક્દર્શન થઈ શકતું નથી. અવસ્થાદષ્ટિમાં સંસાર છે, અને સ્વભાવદષ્ટિમાં મોક્ષ છે. પર્યાયના લક્ષે અદ્યક્ષને રાગ-દ્વેષની નિ. થયા કરે છે, તેથી બેદનું લક્ષ ગૌણ કરીને ધ્રુવ નિશ્ચલ એક-

૩૫ પરિપૂર્ણ સ્વભાવને લક્ષમાં લઇને તેમાં અંતરદષ્ટિનું જોર દઇ એકાગ્ર થતાં નિર્મળ પર્વાય ઉત્પન્ન થઇ, સામાન્ય ધ્રુવ સ્વભાવમાં અલેદ થાય છે. અગેઅગે વિકલ્પ તૂટી નિર્મળ આનંદરૂપ શુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય છે અને અશુદ્ધિનો નાશ થાય છે, તેનું કારણ દ્રવ્યસ્વભાવ છે.

જ્યારે દરિયામાં ઓટ આવવાની હોય ત્યારે બહારથી તેમાં હાજરો નદીઓનાં પાણી એક સામઠાં ઠલવાય અને ઉપરથી વરસાદનું ગમે તેટલું પાણી આવે, છતાં તે બહારનાં કોઈપણ કારણો તે ઓટને અટકાવીને ભરતી લાવવા સમર્થ નથી; અને જ્યારે ભરતી થવાની હોય ત્યારે ઉપરથી હાજરો સૂર્યનો તાપ એક સામઠો પડે અને નદીઓનાં પાણી તે સમુદ્રમાં આવતાં અટકી જાય તોપણ સમુદ્ર તો છાળ ભારતો પોતાના મધ્યબિંદુથી પોતાના કારણે ઊછળ્યો છે તેને રોકવા કોઇ સમર્થ નથી તેમ ભગવાન આત્મામાં ઇન્દ્રિયો આધીન વર્તતા બહારના ગમે તેવા સંયોગ હોય અને ગમે તેવા શુભ વિકલ્પ કરે છતાં બહારના કોઇપણ નિમિત્તથી અવસ્થામાં હીલુપ વખતે શુભ પ્રગટે નહિ, પણ જ્યારે સ્વભાવની વીતરાગ છુ, પૂર્ણ છુ એમ અખડ સત્ સ્વભાવનું જોર આપતાં શ્રદ્ધા-જ્ઞાન ઊઘડીને વીતરાગી સ્થિરતાની વૃદ્ધિ થતાં જ્યારે કેવળજ્ઞાનરૂપી સમુદ્ર સ્વભાવના મધ્ય-બિંદુથી ઊછાળા ભારતો પ્રગટે છે ત્યારે જગતની કોઇ પ્રતિકૂળતા તેને રોકના સમર્થ નથી.

જેમ દરિયામાં ધોધમાર વરસાદ પડે અને હાજરો નદીઓનાં પાણી એક સામઠાં પડે તોપણ તે ભરતીનું કારણ નથી, તેમ આત્મામાં અવિકારી શુભ માટે ધોધમાર ગગનમિશ્રિત શુભભાવ કર્યા કરે અને ઇન્દ્રિયોથી શબ્દજ્ઞાન, માત્રજ્ઞાનરૂપી નદીઓ વહેવડાવ્યાં કરે તોપણ તેનાથી જ્ઞાન વધે નહિ, પણ અદર જ્ઞાન ભર્યું છે તે ઊછળે તો તેને કોઈ રોકનાર નથી અંદર અનંત શુભની બેહુલ તાકાત દરેક સમયે ભરી પડી છે તેના ઉપર દષ્ટિ કરે તો સહજ સ્વભાવ ઊઘળી સાક્ષાત શુભની પ્રાપ્તિ થાય છે અહીં પ્રથમ શ્રદ્ધામાં યથાર્થ સ્વરૂપનો સ્વી-કાર કરવાની વાત છે.

અખંડ પૂર્ણ સ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિનું જોર આપતાં સ્વભાવ પ્રગટે છે. શ્રદ્ધામાં અખંડ ક્રુપા એક સ્વભાવ છે અને જ્ઞાન તે ત્રિકાલી પૂર્ણ સ્વભાવને અને વર્તમાન અવસ્થાને જાળનારું છે. પૂર્ણ વીતરાગ થયા નથી ત્યાં શુદ્ધલક્ષ સહિત અસી સ્થિરતા ટકાવી અશુભથી બચવા શુભભાવનું અવલંબન આવે છે તે રાગને અને રાગના નિમિત્તને બંનેને જ્ઞાનમાં જાણી લેવાં તે બ્યવહાર છે, પણ તે આદરણીય માને તો ખોટી દૃષ્ટિ છે. સત્ય જલદી ન સમજાય તો પણ ધીરજ રાખી સત્ સમજર્થ જ આ સંસારમાંથી છૂટકારો છે, એમ સત્તો આદર લાવીને તે જ સમજવાની જિજ્ઞાસા છે તેને સમજવામાં જેટલો કાળ જાય છે તે પણ સમજવાના ઉપાયમાં મદદગાર છે.

સ્વ સ્વરૂપનું અજ્ઞાન તે મહાપાપ છે. બધું સહિતની નિઃસંદેહતા થયા વિના અંતર સ્વરૂપનો અનુભવ થાય નહિ. બાહ્ય નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિ રાખી ગમે તેવાં ઉચ્ચાં શાસ્ત્રો વાંચતો હોય પણ તે ક્ષણિક સંયોગરૂપ ઇન્દ્રિયાધીન અનિત્ય જ્ઞાનનું અભિમાન થયા વિના રહે નહિ. સમજજી વગર અંતરમાં શાંતિ આવે નહિ, તેથી શાંતિ માટે બહારમાં ઝાંવાં નાખે અને શુભ માટે બહારમાં ક્રિયા જોડએ એમ માનીને બહારની ક્રિયામાં સંતોષાર્થ જાય છે. પણ અંદર શુભ ભર્યા છે તેનું લક્ષ કરવામાં અનંતો સવળો પુરુષાર્થ આવે છે તે વાત બેસતી નથી. સંયોગી ચીજ સ્ત્રી, ધન, કુટુંબ, ઘર આદિ આરાધી દોષે દૂરે જાય અથવા હું એકાંત જગલમાં રહું તો શુભ પ્રગટે, શાંતિ થાય, એમ માન્યુ એટલે કે આરામા તો શુભ જ નહિ, પરના અવલંબનથી શુભ થાય તેમ માનનારા નિમિત્ત આધીન દૃષ્ટિવાળા છે, તે મિથ્યાદૃષ્ટિ ॥

ગરની રચિ માટે જેમ એકને એક પાતનો વાર વાર પરિચય કરાજો નથી તેમ આ અપૂર્વ સત્તની રચિ ખાતર નું બહુમાન લાવી તેના જ અવલંબનનો ઉત્સાહ ૧૦એ, તેમા કરાજો લાગે તો પાતાની શ્રદ્ધામાં ખામી જ બાબતમાં જે મહિનામાં ખાર મહિનાની કમાણી કરી લેવાની હોય છે તેમ અહીં સ્વભાવમાં અદ્યકાળમા અનંત લાવનો

વસાવ કરનાર એવી સમ્યક્ શ્રદ્ધાની હોંસ ઊછળવી જોઈએ.

અજ્ઞાની કહે છે કે “દેહાદિ વિના મારે ન ચાલે, હું તો મામર છું અને રાગ-દ્વેષ, મોહમાં દબાઈ ગયો છું, સયોગો લાગે નહીં છે.” તેને જ્ઞાની કહે છે કે “ભાઈ ! તું તો અસયોગી-અવિનાશી ભગવાન છો, પરંતુ તું મુક્ત જ છો, તારા સ્વભાવમાં બેહુદ જ્ઞાન, આનંદ આદિ અનંત ગુણો ભરેલા છે. અનંત અવ્યાખ્યાય મુખ્ય પ્રગટ કરવું હોય તો વર્તમાન અવસ્થાના ભેદની દૃષ્ટિ છોડ, અને અવિકારી સ્વભાવ તરફ જોર કર. અનંતકાળમાં સ્વભાવના જોરે એક સેકન્ડ પણ ઠર્યા નથી. તારી સ્વતંત્ર દૃષ્ટિથી જ અનંત દેવજ્ઞાન લક્ષ્મી ઊછળશે, લક્ષ્મી ચાંદલો કરવા આવે ત્યારે મોહું ધોવા ન જા શરી અનંતકાળે આવો જોગ મળવો કઠણ છે નિગોદથી માંડીને સિદ્ધ મુધીની બધી અવસ્થાના ભેદનું લક્ષ ગોણું કર. ખંડ ઉપર લક્ષ રાખીશ તો રાગદ્વેષના ભેદ ટળીને અખંડ સ્વભાવમાં પહોંચાશે નહિ, માટે એકવાર અખંડ સ્વભાવ સમીપ અંતર સન્મુખ થઈને જ્ઞાનાનંદ પૂર્ણ છું એની એકવાર હા લાવ, અને અંતર સ્વભાવનું જોર કર તો પર્યાયભેદનું લક્ષ લીધું થઈ જશે. ભગવાને કહ્યું છે કે પર્યાયદૃષ્ટિનું ફળ સંસાર અને દ્રવ્યદૃષ્ટિનું ફળ વીતરાગતા-મોક્ષ છે.”

તા. ૨૬-૮-૪૩.

હું એકરૂપ, શુદ્ધસ્વભાવી, સિદ્ધ પરમાત્મા જેવો છું, જે સિદ્ધમાં નહિ તે મારામાં નહિ; એમ સિદ્ધપણની શ્રદ્ધાના જોરમાં પરવસ્તુનું અભિમાન ઊડી જાય છે; દેહાદિ પરમાં કર્તાપણાનું અભિમાન તો પ્રથમ કાઢી નાખ્યું, પણ પુણ્યાદિ મારાં નહિ, પર તરફનું વલણ નહિ અને ગુણ-ગુણીના ભેદ વિચારવા તે ગુણ રાગના વિકલ્પ પણ મારું સ્વરૂપ નથી, અને મદદગાર નથી, એવી શ્રદ્ધા વિના, એકરૂપ સ્વભાવને માન્યા વિના, વિકાર અને પગમાં અભિમાન છોડ્યા વિના સ્વભાવની દૃઢતા આવે નહિ

જેમ મુવર્જના, ચીકણાપણું, પીળાપણું, ભારેપણું આદિ ગુણ-રૂપ ભેદાથી અનુભવ : : વિગેષપણું ભૂતાર્થ છે-સત્યાર્થ છે,

તોપણ જેમાં સર્વ ભેદો ગૌણ થઈ ગયા છે એવા એકાકાર સુવર્ણ સ્વભાવનો એકરૂપ અખંડ સામાન્ય સ્વભાવ જોતાં તેમાં જુદાજુદા ગુણભેદ જણાતા નથી. સોનું લેનાર સોની સોનું કેટલું છે તેનો તોડ કરી સોનાની જ કિંમત આપે છે, કારીગરીની કિંમત આપતો નથી, સોનાના આકાર કે નકશીની અવસ્થાને મુખ્ય કરતો નથી, જે અવસ્થા કરવી છે તે બધી સોનામાં જ ભરી છે, એમ અખંડ સોના ઉપર જ દષ્ટિ છે. તેથી પૂછ છે કે સોનું કેટલા વસ્તુ છે? સોનાના ભેદનું લક્ષ ગૌણ છે. એવી રીતે આત્મામાં દષ્ટિ કરતાં પર્યાય તરફના વિચાર છાડી, એકદમ નચક લાવી, ગુણ-ગુણીના ભેદરૂપ રાગભિક્ષિત વિચાર છાડાવે છે. હું જ્ઞાનદર્શનવાળો છું, ચારિત્રવાળો છું, એવા વિકલ્પના ભેદ પાડી જુદાજુદા ગુણના વિચારમાં રોકાય તો અખંડ સ્વભાવનું લક્ષ થઈ નિર્વિકલ્પ સ્વાનુભવ થતો નથી. વસ્તુમાં ગુણો અનેક છે ખરા, પણ તેને જોવાખવામાં, તેનો વિચાર કરતાં અનેક ભેદરૂપ વિકલ્પ ઉપજે છે, તે ભેદની દૃષ્ટિને લીલી કરી, એકરૂપ સામાન્ય દ્રુવ સ્વભાવને દૃષ્ટિમાં લીધા વિના સમ્યક્દર્શન થતું નથી.

અજ્ઞાની પરની ક્રિયા, દેહાદિની પ્રવૃત્તિ મારા આધારે થાય છે એવી જોખી દૃષ્ટિમાં અનંત સર્જને પરાધીન અને હીણું ઠરાવે છે. સ્વતંત્ર સર્જને ખીજાની મક્કધી ગુણ થાય એવી માન્યતા સ્વતંત્ર સર્જનું ખૂન કરનાર છે. જ્ઞાની સ્વતંત્ર સ્વભાવમાં પરનો તદ્દન નકાર કરે છે. પ્રભુ! તું તારા સ્વભાવના અહિમાને ભૂલ્યો છા, હેલું ઉપરની દૃષ્ટિથી, પરમાં કર્તાપણાની માન્યતાથી અનંતો સંસાર ઊભો છે. પુણ્ય-પાપનો કર્તા થવા માગે છે તે અજ્ઞાનભાવમાં તેનો ભોક્તા પણ થાય છે તેથી પુણ્ય-પાપનાં ફળને ભોગવવા હેલુંમાં અનાદિકાળથી રોકાયા કરે છે.

પરંતુ હું કરું તો થાય અને હું ન કરું તો ન થાય, એવી કર્તાપણાની દૃષ્ટિ જ બે તત્ત્વો સ્વતંત્ર-જુદા છે તેને ભૂલીને થઈ છે. દેહાદિ જડ વસ્તુ અને તેની સર્વ અવસ્થાનું કર્તાપણું જડનું જ છે. જો ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા જડની અવસ્થા કે ગુણ કરવો હોય તો જડનો કર્તા તે પણ જડ (મૂઠ) કહેવાય.

‘પરમાત્મ પ્રકાશ’માં કહ્યું છે કે “જીવ તે જિનવર અને જિન-
વર તે જીવ.” આ બંનેના સ્વભાવમા અતર (જુદાપણ) માને
તેને ભગવાન આત્મા પ્રત્યે અનત દ્વેષ છે સગવડમાં જરાક ડીલુપ
હોય તો ચાલે નહિ, શાકમાં જરાક ભરચુ ઝોણુ હોય તો વાટકા
પજાડે, બીડી પિના ચાલે નહિ, ચા વગર માથુ દુઃખે અને ‘પ્રભુ
છીએ’ એમ શી રીતે મનાય? પરમાર્થે જરા આત્મા વર્તમાનમા
પૂર્ણ જ્ઞાન-આનંદન પરમાત્મા છે, સ્વભાવમા પ્રાધીનતા છે જ
નહિ વર્તમાન ભૂલ-હીની માન્યતા તે ક્ષણિક અવસ્થા પૂરતી હોવાથી
ભૂલ અને વિકાર યાજનાની તામત દરેક સમયે દરેક આત્મામાં ભરી
છે વર્તમાન ભૂલ ઉપર ન જોતા તારા સ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિ કર પ્રભુ!
તારી પ્રભુતાનું જોર કેટલું? કે અનત અનત કાળથી અનત શરી
રના સંયોગમા રહીને ભ્રમણ કર્યું છતાં તારો ગુણ એક અગમ્ય માત્ર-
ઘટ્યો નથી અનાદિની પ્રવાહરૂપે આસી આવતી અશુદ્ધતા એક
સમય માત્રની છે, તે અશુદ્ધતા વધી ગઈ નથી તેનો નાશ કરનાર
તું નિત્ય સ્વભાવી છા તેને માન તો વર્તમાનમા પણ દૃષ્ટિમા મોક્ષ
છે, મુક્ત સ્વભાવની યથાર્થ શ્રદ્ધા વિના ચાગિર થાય નહિ અને
ચારિત્ર વિના મુક્તિ થાય નહિ

અહીં બહારની વાત તો નથી જ, પણ મનદ્વારા અંદર ગુણના
જુદા જુદા ભેદ પાડી રોકાવું તે પણ વ્યવહારુદિ છે, રાગની દૃષ્ટિ
છે વસ્તુમા ભેદ પડે એવે તે વ્યવહાર જ છે હું પ્રભુ છું, વિભુ*
છું, સ્વચ્છ છું, સ્વપરપ્રકાશ-જ્ઞાયક છું વગેરે અનેક ગુણોનો નિચાર
કરવામાં મનના સંબંધે ગગનો વિકલ્પ આવે છે, તે ભેદના લક્ષે
મુલ્ય સ્વભાવનું લક્ષ થાય નહિ એકનારે યથાર્થ પગિપૂર્ણ સત્ત્વે
કમુક્તી તેનું અભેદ લક્ષ કરી તેમાં ક્યાં પિના અભ્યર્થન થાય નહિ,
અને સ્વભાવનું લક્ષ ક્યાં પછી શ્રદ્ધાના નિયમમાં ભેદ રહેતા નથી
ભેદ પાડનાર દૃષ્ટિ ઉપર વજન આપે તો વિકલ્પ થયા કરે છે, માટે
ભેદનું લક્ષ ગોઠવું કરી અખંડ સ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિ કરતા અંદર
ચિંતરતા વધે છે એ રીતે સ્વભાવના લક્ષે જ નિર્મળતાનો ઉત્પાદ

અને રાગનો-અશુદ્ધતાનો વ્યય થાય છે સમ્યક્દર્શન સાથે સમ્યક્જ્ઞાન છે તે બંને અવસ્થાને જાણે છે, રાગ રહ્યો તેને જાણે છે તથા તેના નિમિત્તને પણ જેમ છે તેમ યથાર્થ જાણે છે જો હૈયમાં ઉપાદેયપદ્ધતિ અને ઉપાદેયમાં હૈયપદ્ધતિ જાણે તો જ્ઞાનમાં બૃહદ્ આવે અને જ્ઞાનમાં બૃહદ્ થતાં દષ્ટિમાં પણ બૃહદ્ આવે છે

જેમ સોનામાં અનેક ગુણો છે પણ આખું લક્ષમાં લેવા માટે તેના ભેદના-ચુકાવગુણ ગુણના વિચાર છાડવા પડે છે, તેમ અખંડ આત્માને લક્ષમાં લેવા માટે ભેદની દષ્ટિ ગૌણ કરવી પડે છે જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ વગેરે ગુણોનો ભેદ પાડી રાગભિન્નિત વિચાર કરે તો તેથી રાગદ્વેશનો નાશ થાય નહિ હું જ્ઞાન છું, હું પૂર્ણ છું, હું શુદ્ધ છું એવા વિકલ્પ પણ રચી શકાય છે, કમળ કે તે વ્યવહારનયનો નિયમ છે જેમ સોનામાં બધા ગુણો એક સાથે રહેલા છે તેમ આત્મામાં અનંત ગુણો એક સાથે અખંડપણે દરેક સમયે રહેલા છે તેમાં રાગ-ભિન્નિત વિચાર દ્વારા ખડ પાડવા તે અવગ્યાદષ્ટિ છે તે રાગરૂપ વિષયનું લક્ષ છાડી અનેક ભેદરૂપ વિકલ્પનો જેમાં અભાસ છે અને જેમાં કોઈ ગુણભેદ જોવામાં આવતો નથી એવા આત્મસ્વભાવની સમીપ જઈને જોતાં વિકલ્પના ભેદ પડે એવો સ્વરૂપમાં અવકાશ નથી એવા સ્વભાવ ઉપર જોર કરી એકપણાનો નિશ્ચય કરવો તે સમ્યક્ શ્રદ્ધા છે અખંડ સામાન્ય સ્વભાવ ઉપર એકાગ્ર લક્ષ થતાં નિર્મળ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને અશે આનંદરૂપ ચારિત્ર પ્રગટે છે સામાન્ય લક્ષે ભેદ ગૌણ થઈ જાય છે માટે પરનો વિશ્વાસ અને ભેદની દષ્ટિ છાડી એકરૂપ સામાન્ય સ્વભાવમાં એકાગ્ર થઈને જો, તો તેમાં અબૂ તાર્થ એવો ભેદ નિકલ્પનો અભાસ જણાશે સ્થિર એકાગ્ર સ્વાનુભવ વખતે ભેદના વિચાર નથી હું આનંદસ્વરૂપને વેદું છું-અનુભવ છું, હું મને જાણુ છું એવા કેદપણ વિકલ્પનો આત્મસ્વભાવમાં પ્રવેશ નથી, એ રીતે ક્ષણિક ભેદ અબૂતાર્થ રાગનો નાશક આત્મા પાતે રાગ રહિત છે

યથાર્થપણ ન સમજાય તો તેને માટે કાળ ગાળવો પડે છે જસદી પ્રગટી જતુ નથી, માટે ચાલો, બીજી કાઠક કરીએ, એમ

હો તો સત્તી સાચી રચિ નથી-શ્રદ્ધા નથી. પરંતુમાં ધન કમાવા જાય તો ત્યાં ૨૫-૫૦ વર્ષ રોકાય છતાં કંઠાળો લાવે નહિ, અને જોનાથી જન્મ-મરણ ટળી જાય એવી વાતનો, જલદી નહિ સમજાય એમ માનીને, કંઠાળો ખતાવે અને બહારથી મોંઘામાં-ધન વગેરે ખર્ચવાથી-ધર્મ માની'લે તો તેને સાચી રચિ નથી. આત્મસ્વભાવ તો જ્ઞાનામૃતથી ભરેલો છે. તે પૂર્ણ સ્વભાવના મહિમા પામે હૃદોનાં શુભ પણુ તુચ્છ-તરણા સમાન ભાસે છે.

જીવ અનાદિથી બહારથી જોનો આવે છે તેથી અખંડ ગુણ સ્વભાવને બદલે ભેદરૂપ વિકલ્પ દેખાય છે, તે ભેદરૂપ લક્ષ ગોણું કરી સ્વભાવ મરીપ આવીને એટલે કે અંતઃકૃષ્ટિથી જો તો અખંડ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થશે. શ્રદ્ધાનો વિષય અખંડ દ્રવ્ય છે અને શ્રદ્ધાનું કારણ અખંડ દ્રવ્યસ્વભાવ છે, તે જ અખંડની શ્રદ્ધા કમળી આપશે. સમ્યક્દર્શન મારે બીજે કોઈ ઉપાય નથી

વસ્તુસ્વરૂપને અજુતાં વચ્ચે રાગ મિશ્રિત વિચાર નિમિત્તપણે આવે છે, પણ તે સ્વરૂપમાં મદદગાર નથી; આમ જાણવું તે વ્યવહાર. અને સ્વરૂપ તરફનું લક્ષ અને રચિ લખાવી, ગુણમાં એકાગ્રતા કરી, વ્યવહાર અને ભેદનું લક્ષ ગોણું કરી અખંડ સ્વભાવને જાણવો તે નિશ્ચય છે. અબદ્ધસ્પૃષ્ટ આદિ ચાર બોલથી સમ્યક્દર્શનનો વિષય શુ તે જગજ્યુ, હવે પાંચમા 'અજુસંયુક્ત' બોલમાં સમ્યક્દર્શનની નિર્મળ અવસ્થા કેમ પ્રગટે, તે કહેવાશે.

તા ૨૭-૮-૪૩.

કર્મના નિમિત્તમાં જોડાવાથી રાગ-દ્વેષ ધાય તે ઉપાધિભાવ-વિગેવભાવ કહેવાય. ક્ષણિક વિકારનો નાશ કરનાર ભગવાન આત્મા કેવો છે તે સમયગારનું (આત્માની શુદ્ધતાનું) કથન સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ ભગવાનના શ્રીગુણથી નીકળેલું છે. સર્વજ્ઞ ભગવાને જેવો માર્ગ કહ્યો છે તેવો જ આચાર્ય અનુભવ્યો અને છૂટા-સાતમા ગુણસ્થાનની પવિત્ર દશામાં જૂલતાં જૂલતાં તેમને પ્રગસ્ત વિકલ્પ હિંચો કે અહો ! ધન્ય આ ચીતરાગતા ! જગતના જીવો અનંતજાગથી અજ્ઞાનના કારણે

૨૫૩ છે. તે જીવોને સુક્ષ્મનો પ્રથમ ઉપાય શું તે સમયસાર શાસ્ત્રમાં સમજાવેલ છે.

શુભ-અશુભ બને બંધનભાવ છે. બંધનભાવને શોધમાર્ગ માને કે શોધમાર્ગનું કારણ માને, પુણ્યથી ધીમેધીમે ધર્મ થઈ એમ માને તો તે માન્યતા અનંત સસારનું મૂળ છે સત્ય સમજવું અઘરું પરંતુ તેથી અસત્યને સત્ય માની લેવાય નહિ. પોતાનું સ્વરૂપ પોતાને ન સમજાય એમ બને નહિ. તું વર્તમાનમાં છે, તો જે છે તે ત્રિકાળ ટકનાર છે, તું પણ અનાદિથી છે. અનંતવાર એકેન્દ્રિયમાં રહ્યો, અનેકવાર કાગડા, કુતરા વગેરેના ભવ કર્યા, છતાં પ્રભુ ! તને હજી જન્મ-મરણની પરાધીનતા નથી લાગતી ! ઊંઘી માન્યતામાં એવા અનંતા ભવ કરાવવાની તાકાત છે. જન્મ-મરણનું કારણ ઊંઘી માન્યતા જ છે. અપૂર્વ તત્ત્વની યથાર્થ સમજણ વગર તેનો નાશ થાય નહિ. પૂર્વાપર વિરોધ રહિત મદ્દા કર્યા વિના ધર્મના નામે પંચ મહાવ્રતાદિ શુભભાવ વડે અનંતવાર સ્વર્ગનો દવ થયો પણ આત્મ-ભાન વગર એક પણ ભવ ઘટ્યો નહિ. પરંતુ ઉપર મારાપગાની દૃષ્ટિ રહી ત્યાંસુધી સ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિ જાય નહિ અને સ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિ વિના ધર્મ થાય નહિ.

જેમ કૂવો તો સ્વચ્છ-પદ્ધતિ જળથી ભરેલો છે, પણ તે પાણી બહાર કાઢ્યા પછી એક ઘાળામાં સાકર અને બીજામાં કાળીજીરી હોય તો જે ઘાળામાંથી પાણી લે તેવા સ્વાદવાળું પાણી અનુભવમાં આવે, પણ તે પાણીનો મૂળ સ્વભાવ નથી; સાકર આદિના સંયોગ કરીને પાણી તેવા સ્વાદવાળું જણાય છે. તેમ આત્મા સ્વભાવે તો નિર્વિકારી છે, તે સ્વભાવમાંથી તો માત્ર જ્ઞાન જ આવે છે, પુણ્ય-પાપની વૃત્તિ આવતી નથી, પણ વર્તમાન અવસ્થામાં નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિથી તે શુભાશુભ ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે. હિંસાદિ કપાયભાવ તરફ ઠગે તો પાપ બન્યાં છે અને કયા, દાનાદિમા કપાય પાતજો પાડે તો પુણ્ય બન્યાં છે, પણ તે એકેયથી ધર્મ થતો નથી.

પુણ્યભાવ કરતાં કરતાં પરપરાએ સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર પ્રગટે અર્થાત્ શુભથી વિરોધભાવ કરતાં કરતા નિર્દોષ ભાવ પ્રગટે

એમ ત્રણ કાળમાં બને નહિ. શુભાશુભ વિકલ્પ તે હું નહિ, હું તો નિકારનો નારાદ્રુ, એવી શ્રદ્ધાના જોરે, સ્વભાવના લક્ષે અનંત સમારતું મૂળ જે ઊંઘી શ્રદ્ધા તે ટળીને સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર પ્રગટે છે. પૂર્ણરૂપ શુદ્ધ આત્માની શ્રદ્ધામાં પુણ્ય મદદગાર નથી, પણ વિઘ્ન કરનાર છે.

જેમ કોઈ ખાનદાન કુટુંબનો પુત્ર બહારચલે (વ્યભિચારી) થાય, તોકાને ચડે તો તેનો પિતા તેને ઠપકો આપે. અરે ! ખાનદાન કુળમાં આવી તને આવું ન શોભે ! તેવી રીતે ત્રિલોકનાથ જગત્-પિતા કહે છે કે તું સ્વતંત્ર લગવાન, તારી જાતને ભૂલી, તારાથી ભિન્ન એવી પર વસ્તુને પોતાની માની તેની સાથે વર્તન કર, જડની અવસ્થા હું કરી શકું, પુણ્ય-પાપ મારાથી થાય અને તે મારા, તે મને મદદગાર, એમ પરચલે. ધન, જ્ઞાનીઓએ વિદ્યા માની છાડતાં પુણ્યને તારાં માન તે વ્યભિચાર છે, તે અનિત્ય વસ્તુને શરણે જવું તે તારા અવિનાશી સ્વભાવને કલંક છે.

પુણ્યથી મનુષ્યકેહ તો પામ્યો, હવે જો સત્યની ઠરકાર કરી નહિ સમજ તો તારા મનુષ્યકેહની સાર્થકતા કાંઈ જ નથી ફરી મનુષ્યપણ મળવું દુર્લભ છે સત્ય સાંભળતા જ ધડાકા લાગે કે, અરેરે ! અમારાં પુણ્ય તદ્દન ઊડાડી દીધે છે ! વળી કહું છે કે અદરની વાત અમને સમજાતી નથી, આત્માનો ધર્મ સમજાતો નથી તેથી પુણ્ય કરીએ છીએ, અને જો તે છાડવાનું લહે તો બવામાંથી રહી જશું !

પણ બાકરે ! તૃષ્ણાદિના પાપભાવ ઘરાડીને પુણ્યભાવ કરવાની ના કહેતા નથી, પણ તે પુણ્યમાં જ સંતોષ માની, વિગરને ધર્મતુ સાવન માનીને બેસી રહે તો કદી પણ મુક્તિ થાય નહિ અહીં ધર્મમાં અને પુણ્યમાં ઊગમણે-આધમણે ફેર છે તે સમજવાય છે.

જે ભાવે સ્વભાવથી વિરોધરૂઢ મળે અર્થાત્ સસારમાં અવતાર કરવા પડે તે ભાવે મોક્ષ થાય નહિ, અંશમાત્ર ધર્મ થાય નહિ જે અભિપ્રાયમાં સમ્યક્દર્શન છે તે જ અભિપ્રાયમાં મિથ્યાત્વ

થી કોઇ પરવસ્તુને પાતાના સ્વરૂપની માનતા નથી. સ્વરૂપનું
 છે છતાં પુરુષાર્થની નબળાઈએ રાગમાં જોડાણ થઇ જાય છે.
 ભાનની ભૂમિકામાં શ્રેષ્ઠ રાગએ તીર્થ કરે માત્ર પાંચું.
 દૃશનના જોરમાં શુભ વૃત્તિ ઊડે છે કે હું પૂર્ણ થાઉં અને
 ન કર્મ પામે, અંતરમાં પુણ્યનો અને રાગનો નકાર હતો ત્યારે
 જ પુણ્ય બંધાયું હતું.

હવે સમ્યક્દર્શન કેમ પ્રાપ્ત થાય તે પાંચમા દૃષ્ટાંતથી સમ-
 જે છે.

પાણીનો સ્વભાવ શીતળ છે, પણ વર્તમાન અવસ્થામાં અગ્નિના
 મિત્તે પાણીમાં ઊંજળતા છે. છતાં એકાંત શીતળતારૂપ જળના
 ભાવને લક્ષમાં લઇને જોતાં પાણી સ્વભાવે ખરેખર ઊંજળ થયું
 થી, ઊંજળ અવસ્થા થઇ છે; તે વખતે પણ સ્વભાવ તો શીતળ જ
 કારણ કે પાણી જો ખરેખર સ્વભાવે જ ઊંજળ થઇ ગયું હોય તો
 રી ઠંડું થઇ શકે જ નહિ. લાખો વર્ષથી ઊંજળ થએલું પાણી ગમે
 વખતે અગ્નિ ઉપર રેડવામાં આવે તો જે અગ્નિથી તે ઊંજળ થયું
 હાય તેને જ તે ઠંડી કરી નાખે છે, અને તે પાણીને ઠારો તો તે ઠંડું જ
 છે. અગ્નિને ઓલવવાની અને ઠંડું રહેવાની તાકાત પાણીમાં ત્રિકાળ
 છે. ઊંજળ અવસ્થા વખતે ઠંડા સ્વભાવની દૃષ્ટિ કરે તો આ પાણીને
 ઠારવાથી તે તૃપ્તા હીપાવવા લાયક થશે એમ નક્કી થાય છે, એટલે
 પાણીમાં ઊંજળતાનો નાશ કરનાર સ્વભાવ જુઓ તો તે ઊંજળપણું
 અભૂતાર્થ છે—ત્રિકાળ ટકનાર નથી. એમ પાણીના દૃષ્ટાંતે આત્મા પણ
 હેલથી જુદો, શાંત, પૂર્ણ આનંદઘન છે તેનો, કર્મ જેણું નિમિત્ત છે
 એવા મોહ સાથે સંયુક્તપણારૂપ અવસ્થાથી અનુભવ કરતાં સંયુક્ત-
 પણું ભૂતાર્થ છે—સત્યાર્થ છે. હું હેલાદિરૂપે છું, રાગાદિરૂપે છું, રાગા-
 દિનો કર્તા, છું એવી નિમિત્તાધીન વર્તમાન દૃષ્ટિથી જોતાં મોહ સાથે
 જોડાવાપણું જ નિમિત્ત તરફ લક્ષ ન હોય તો સ્વલક્ષે અવગુણ થાય
 નહિ. નિમિત્ત એટલે જડ કર્મ છે તે રાગદ્વેષ કે મોહ કરાવતાં નથી,
 સ્વાનું કહેતાં નથી; પણ આત્મા પોતે કર્મધીન થઇ રાગ-દ્વેષ,
 મોહમાં જોડાય છે. શરીર તો જાડી ધૂળ છે, રજકણોનું બનેલું છે,

હોતું નથી મિથ્યાત્વનો નાશ કરી સમ્યક્દર્શન થયા પછી દૃષ્ટિમાં સંસાર રહે નહિ, જાનની શક્તિ રહે નહિ અર્થાત્ સ્વભાવને લક્ષમાં લેનાર સમ્યક્દર્શન છે તે અનંત અવગુણનો નાશ કરનાર અને અનંત પવિત્ર ગુણની દિપ્તિ કરનાર નિર્મળ ગુણ છે અનંત જન્મ-મરણના નાશનું મૂળ બોધિષ્ઠીજી-સમ્યક્દર્શન છે, તેની પ્રાપ્તિ માટે આ ચોદમી ગાથામાં અનુસૂત ન્યાય કહેવાય છે

શુદ્ધનય વડે આત્માને પરધી-વિકારધી નિગળો પરિપૂર્ણ મુખ સ્વભાવે છે તેવો બતાવે છે, તે અસાચ જ આદરણીય છે સમ્યક્-દર્શનનું લક્ષ્ય-ધ્યેય તે જ છે

લોકો કહે છે કે રોગસા વગેરેની સગવડ મળે અને શરીર નિરોગી રહે તો ધર્મ થાય તેમ કહેનારે સારું શરીર ઈન્દ્રિય એટલેકે અમને મફત મળ્યા કહે, જુઓ લાગ્યા કહે અને જુગડા, અનાજ વગેરેની આશિવાજ સદાય રહ્યા કહે એવી પગનીનતાની દૃષ્ટિવાળો મોક્ષની સ્વાધીનતા સ્વીકારી શકશે નહિ જ્ઞાની તો અસંયોગી, સ્વતંત્ર ચૈતન્ય સ્વભાવ માત્રને જ પોતાનો માને છે બહારના અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ સંધોગો મારા સ્વભાવમાં નથી, તેથી તે સંયોગથી મને શુભ કે દુઃખ નથી વર્તમાન નબળાઈનો રાગ તે જ દુઃખ છે સમ્યક્દૃષ્ટિ પોતાને શ્રદ્ધામાં પૂર્ણ વીતરાગી માને છે, છતાં બહારમાં બધું છાડીને આલી નીકળે એમ (તે જ વખતે) બધા મારે બનવું નથી એલિક્ષણ આત્માના યથાર્થ જ્ઞાન સહિત વૃદ્ધ્યદશામાં હતા કેહ વિકલ્પ, કેહ પરમાણુ માત્ર મારું સ્વરૂપ નથી, હું વિદ્યા નહ, અસગ, મુક્તસ્વભાવી છું; પુણ્ય-પાપની કો પ્રવૃત્તિનું વહુ-પણું નથી, મોટા રાજ્યના સંધોગમાં રહ્યા છતાં અંતરમાં તે પ્રત્યે દેહાસીનતા વર્તે છે. જેમ “નાવ ખેલાવે બાજ” એટલે જ્ઞાનમાતા બાજની સેના કહે છે પણ તેના અતસ્થી તે બાજને તેણે પોતાનું માન્યું નથી, એમ જ્ઞાનીઓ સંસારમાં રહ્યા છતાં ધાવમાતાની જેમ

* આત્માના જાનપૂર્વક સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન અને અકલાપ સિદ્ધતારૂપ ચારિત્ર તે મોધિ

કોઇ પરવસ્તુને ચોતાના સ્વરૂપની માનતા નથી. સ્વરૂપનું
 છતાં પુરુષાર્થની નબળાઈએ રાગમાં બેડાણ થઇ જાય છે.
 માનની ભૂમિકામાં શ્રેષ્ઠિક રાગએ તીર્થંકર ગોત્ર બાંધ્યું.
 શનિના ભેરમાં શુભ વૃત્તિ ઊઠે છે કે હું પૂર્ણ થાઉં અને
 કર્મ પામે, અંતરમાં પુણ્યનો અને રાગનો નકાર હતો ત્યારે
 પુણ્ય બંધાયું હતું.

હવે સમ્યક્દર્શન કેમ પ્રાપ્ત થાય તે પાંચમા દષ્ટાંતથી સમ-
 છે.

પાણીનો સ્વભાવ શીતળ છે, પણ વર્તમાન અવસ્થામાં અગ્નિના
 મતે પાણીમાં ઊંજીતા છે. છતાં એકાંત શીતળતારૂપ જળના
 માવને લક્ષમાં લઇને જોતાં પાણી સ્વભાવે ખરેખર ઊંજી થયું
 નથી, ઊંજી અવસ્થા થઇ છે; તે વખતે પણ સ્વભાવ તો શીતળ જ
 દારણ કે પાણી જો ખરેખર સ્વભાવે જ ઊંજી થઇ ગયું હોય તો
 તે ઠંડું થઇ શકે જ નહિ. લાખો વર્ષથી ઊંજી થએલું પાણી ગમે
 વખતે અગ્નિ ઉપર રેડવામાં આવે તો જો અગ્નિથી તે ઊંજી થયું
 હોય તેને જ તે ઠંડી કરી નાખે છે, અને તે પાણીને દારો તો તે ઠંડું જ
 નથી. અગ્નિને ઓલવવાની અને ઠંડું રહેવાની તાકાત પાણીમાં ત્રિકાળ
 છે. ઊંજી અવસ્થા વખતે ઠંડા સ્વભાવની દૃષ્ટિ કરે તો આ પાણીને
 દારવાથી તે તૃપા છીપાવવા લાયક થશે એમ નહીં થાય છે, એટલે
 પાણીમાં ઊંજીતાનો નાશ કરનાર સ્વભાવ જુઓ તો તે ઊંજીપણું
 અભૂતાર્થ છે-ત્રિકાળ ટકનાર નથી. એમ પાણીના દષ્ટાંતે આત્મા પણ
 દેહથી જુદો, શાંત, પૂર્ણ આનંદઘન છે તેનો, કર્મ જેવું નિમિત્ત છે
 એવા મોહ સાથે સંયુક્તપણારૂપ અવસ્થાથી અનુભવ કરતાં સંયુક્ત-
 પણું ભૂતાર્થ છે-સત્યાર્થ છે. હું દેહાદિરૂપે છું, રાગાદિરૂપે છું, રાગા-
 દિનો કર્તા છું એવી નિમિતાધીન વર્તમાન દૃષ્ટિથી જોતાં મોહ સાથે
 જોડાવાપણું છે નિમિત્ત તરફ લક્ષ ન હોય તો સ્વલક્ષે અવગુણ થાય
 નહિ. નિમિત્ત એટલે જડ કર્મ છે તે રાગદ્વેષ કે મોહ ક્રાવતાં નથી,
 કરવાનું કહેતાં નથી; પણ આત્મા પાતે કર્માધીન થઇ રાગ-દ્વેષ,
 મોહમાં જોડાય છે. શરીર, ધૂળ છે, રમકણોનું બનેલું છે,

અને તેની અદર બીજું બીજી મૂળનું બનેલું સૂક્ષ્મ શરીર છે, તે નિમિત્તોનો પોતામા સ્વીકાર કરી અર્થાત્ નિમિત્ત આધીન થઈ જોતાં મોહસયુક્ત વિકારી અવસ્થા જીવમાં થાય છે, પરમાં રાગ-દ્વેષની માન્યતાથી હર્ષ-શોકમાં તે એકાગ્ર થાય છે; અવસ્થાદૃષ્ટિથી તે સાચુ પાણીમાં અગ્નિના નિમિત્તે ઊંચુ અવસ્થારૂપ થવાની યોગ્યતા છે પણ સ્વભાવમાં તો શીતગતા જ છે, તેમ જીવમાં કર્મના નિમિત્તે વિકારી અવસ્થાપણે થવાની યોગ્યતા છે પણ સ્વભાવમાં વિકાર નથી વિકારી અવસ્થાનો અનુભવ કરતાં અભૂતાર્થ રાગદ્વેષનો ભાવ થાય છે, તે ભગવાન આત્માનો સ્વભાવ નથી સત્ સ્વભાવનો અનાદર કરી, પરનો આદર કરે તે તારા સ્વભાવને કલંક છે

પાણીમાં શીતગતા ભરી પડી છે તેમ તારામાં સાચત મુખ ભર્યું છે, પાણી મલિનતાનો નાશ કરનાર છે તેમ તું રાગ-દ્વેષ-મોહનો નાશ કરનાર છે, પાણીમાં મીઠા સ્નાન છે તેમ તારામાં અનુભવ અનંત આનંદ રસ ભર્યો છે, એવા તારા સ્વભાવ તરફ દૃષ્ટિ કર જેમ કાચા ચણામાં અપ્રગટ મીઠાશ ભરી છે તે, ચણાને શોકતાં પ્રગટ અનુભવમાં આવી શકે છે, તેમ આત્મામાં અતીન્દ્રિય ગુણની બેહુદ મીઠાશ ભરેલી છે તે સ્વભાવના જ્ઞાન વડે, તેમાં એકાગ્ર થવાથી પ્રગટ અનુભવમાં આવે છે.

અનંત કાળમાં કહી સ્વલક્ષ કર્યું નથી પુણ્યની જ મીઠાશ લાગી છે તેથી લોકોને અદરમાં બેહુદ મુખ-સાતિ ભરેલા છે તેની અદા બેસતી નથી તેઓ માની રહ્યા છે કે પેરમાં રેરડા પગા વગર ધર્મ ક્યાંથી થાય ? તમે ત્યાગી થયા એરડો તમોને તો રેરડા તૈયાર મળી રહે તેથી ધર્મ થઈ ગયે

પણ ભાઈ રે ! તારી દૃષ્ટિ જ બહાર ઉપર પડી છે તું સર્વજ્ઞ પરમાત્મા જેવો જ છે ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં તારે કોની આશિયાણ નથી બહારમાં નિંદા સાંભળી આડી બાય છે અને મુઝાધ જાય છે પણ ભાઈ ! તે બધા દહની નિંદા કરે તેમાં તારે (અરૂપી આત્માને) માં માવ છે કે નહિ ? કોણ બીજો વખાણ કરે તો હું સારો

એવું ક્યાંથી લાગ્યો ? પેઠમાં રોટલા પડે અથવા સારી ઊંઘ આવે તો જ ધર્મ થાય એવી દેહાધીનતા-પરાધીનતા કદી ધર્મમાં હોય જ નહિ. ધર્મ તો આત્માનો સ્વતંત્ર નિરાકુળ સ્વભાવ છે. તેમાં રોટલા મળે તો ધર્મ સારો થાય અને ન મળે તો ધર્મમાં મુશ્કેલી પડે એવું કંઈ છે જ નહિ.

પ્રશ્ન:—ધર્મમાં રોટલાની જરૂર નથી, તો પછી જ્ઞાની હોય છતાં આહાર કેમ કરે છે ?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીને આહારની પણ ઇચ્છા નથી તેથી જ્ઞાનીને આહાર કરવો તે પણ પરિશ્રદ્ધ નથી. અશાતા-વેદનીય કર્મના ઉદયથી જહરામિદ્રપ ક્ષુધા ઉપજે છે, વીર્યાતરાયના ઉદયથી તેની વેદના સહી શક્તી નથી અને ચારિત્રમોહના ઉદયથી આહાર મહાભૂતની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે. તે ઇચ્છાને જ્ઞાની કર્મના ઉદયનું કાર્ય જાણે છે, રોગ સમાન જાણી તેને મચાડવા ચાહે છે. ઇચ્છા પ્રત્યે અનુસંગરૂપ ઇચ્છા જ્ઞાનીને નથી અર્થાત્ તેને એમ ઇચ્છા નથી કે મારી આ ઇચ્છા સદા રહે. મારે તેને અજ્ઞાનમય ઇચ્છાનો અભાવ છે. પરજન્ય ઇચ્છાનું સ્વામીપણું જ્ઞાનીને નથી મારે જ્ઞાની ઇચ્છાનો પણ જ્ઞાયક જ છે. તેમની દૃષ્ટિ તો અનાહારી આત્મસ્વભાવ ઉપર જ છે. અમુક પ્રકારનો રોગ દુષ્ટો છે અને પુરુષાર્થની નબળાઈ છે તે પૂરતો અદ્ય રોગ થઈ જાય છે. તે રોગ અને રોગના નિમિત્ત શરીર તથા શરીરના નિમિત્ત આહાર વગેરેથી હું નહું (દકું) છું એમ જ્ઞાની માનતા નથી. તેઓ તો અદ્યરોગ હોય તેનો પણ નાશ કરીને વીતરાગ થવાની જ ભાવના નિરંતર સેવી રહ્યા છે.

જેને બહારમાં શરીર, મકાન વગેરે બરાબર રાખવું છે અને ધર્મ કરવો છે તેને બહારની દૃષ્ટિથી, કોઈના અવલંબન વગરનો પુણ્ય-પાપ રહિત વીતરાગસ્વભાવી ધર્મ ક્યાંથી થશે ? બહારની રુચિ છે તે સ્વભાવની રુચિ ક્યાંથી લાવશે ?

ચારે તરફ ખીસાં નાખેલો તંબૂ હોય તેમાં સત્તાપ્રિય (અભિ-માની) પુરુષને તંબૂની - ફાંસી ઢીલી થઈ જાય અને તં

કપડામાં ઘડી (કચ્છલી) પડે તે પેલાય નહિ, ગમે નહિ; તો આખો તબૂ ઉડાડી કેવો કેમ થોપાય ? તેમ જેને સંયોગ ઉપર દૃષ્ટિ છે અને સંયોગથી મુખ્ય માન્યું છે તેને એક સગવડ ઝોણી થતાં મનમાં અલગગમે થાય છે, પામરતા થાય છે, તે મૃત્યુ વખતે (તબૂ ઉપડવા વખતે) સ્વભાવની દહતા, ધીરજ, શાંતિ અને સમાધાન ક્યાંથી લાવશે ? અસ યોગી, પરથી જુદા જુ, બહારની અનુકૂળતાની, પ્રવૃત્તિ કોઈ સાવનની જરૂર નથી, શુભ ચિન્હ તે પણ મારી શાંતિનું સાધન નથી, એવી મદદ વડે પ્રથમ સાચી માન્યતાનો સ્વીકાર કર્યા વિના, નિર્ધિકારી શુદ્ધ સ્વભાવનો આદર કર્યા વિના, સમ્યક્દર્શન પામવાની તૈયારી થઈ શકે તેમ નથી.

પ્રભુ ! એકવાર સ્વભાવની રચિ લાવી સત્તો મહિમા સાંભળ. આશ્ચર્ય કહે છે કે અમારા અપ્રમાણુભવની વાત તારા હિતને માટે તને કહીએ છીએ. તને સિદ્ધ સગવળ તરીકે સંબોધીને કહેવાય છે કે પ્રભુ ! તારા શુદ્ધ પૂર્ણ સ્વભાવને જો ! બાહ્ય વિકાર અને સંયોગની તારા સ્વભાવમાં સર્વથા નારિત છે, તેની દૃષ્ટિ છાડીને નિત્ય એકરૂપ એવા તારા સ્વભાવને જો !

તા ૧૮-૮-૬૩

આત્મા અનંત શુભ સ્વરૂપ અનાદિ અનંત સ્વતત્ત્વ વસ્તુ છે જેને પેતાતુ હિત કરવું હોય તેણે પરથી જુદા પેતાના સ્વભાવની પ્રતીતિ પ્રથમ કરવી પડશે સ્વભાવ પૂર્ણ જ્ઞાનાનંદ છે, તેને સારી-શાદિ કોઈ બહારના સંયોગ સ્થાયે સંબંધ નથી

જલુનારો પોતે નિત્ય છે, પણ નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિથી સારીર, મન, વાણીની પ્રવૃત્તિ જે જ્ઞાનમાં જલુવા થાય છે તે જુદા તત્ત્વને પેતાતુ માની, પરસ યોગથી ઠીક-ઁઠીક માની તેમાં સંગ્રહેવ કરે છે પરથી લાભ-હાનિ માનવારૂપ જ્ઞાન્તિ અનાદિની છે પર મને મદદ કરે, કે પરથી મને લાભ-હાનિ થાય એમ જેણે માન્યું તેણે પેતામાં નથી અને પોતે પરાધીન છે એમ માન્યું છે.

માન્યતા વડે સંયોગી ચીજ-સારીર વગેરેથી લાભ થાય

એમ માન્યું એટલે તે ચીજને દકાવી રાખવા તેના રજાપામાં કેકાઇ ગયો, અને પ્રતિકૂળ સંયોગો અને હુકસાન કરે એમ માની તે કેમ દુખે તેના દેખમાં રોકાઇ ગયો. આ પ્રમાણે જ્ઞાયકસ્વભાવને ભૂલી, પરથી લાલ-હાનિ માને છે, તેથી તેમાં રાગ-દ્વેષ થાય છે.

જે વસ્તુ છે તે નિત્ય પોતાપણે ટકનાર છે અને પરપણે કદી-પણ નથી. જેમ વસ્તુ પરપણે નથી તેમ જો પોતાપણે ન હોય તો તે વસ્તુનો અભાવ થક જાય જેણે પોતાને પોતાપણે ભૂલીને પરથી લાલ થાય એમ માન્યું તેણે પોતે પર સાથે એક થઇ ગયો છે એમ માન્યું. આ માન્યતા વસ્તુની સ્વતંત્રતાનું ખૂન કરનાર છે કેકાઇપણ વસ્તુ તેના ગુણ વગર ખાલી હોય નહિ, જેમ ગાળ ગળપણ વગર હોઇ શકે નહિ તેમ આત્મા અનંતજ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, આનંદ વગેરે અનંત ગુણો વગર ન હોય એવો અનંત ગુણનો સાથેત પિંડ આત્મા સદાય પોતાપણે છે, પરપણે કદી નથી, પરના કારણપણે નથી, પરના આશ્રય વડે નથી, છતાં પરથી ગુણ ઊઘડે એમ માનવું તે પરાધીનતાની શ્રદ્ધા છે.

જીવે ફરેક પ્રકારના શુભ કે અશુભભાવ પૂર્વે મિથ્યાદૃષ્ટિપણમાં અનંતવાર કર્યા અને તેના ફળમાં ઊંચ-નીચ ભવ અનંતવાર કર્યા. તે જ ભાવથી પર્તમાનમાં ધર્મ થાય તો પૂર્વ કાળમાં કેમ ન થયો ? માટે તેનાથી કેકાઇ ભૂલી જ રીતે અપૂર્વ વસ્તુ સમજવાની બાકી રહી ગઈ છે, એ વાત અનંતકાળમાં એક સેકન્ડ માત્ર જીવ સમજ્યો નથી.

પરમાં અતુકૂળ-પ્રતિકૂળ માનવાની દૃષ્ટિથી જે અતુકૂળ માન્યું તેનો આદર કરી રાખવા માગે છે અને જે પ્રતિકૂળ માન્યું તેનો અનાદર કરી કાઢવા માગે છે, એમ પર નિમિત્ત આધીન બાદ્ય દૃષ્ટમાં ત્રણકાળ, ત્રણલોકના અનંત પરપદાર્થો પ્રત્યે અનંતો રાગ અને દ્વેષ કરી રહ્યો છે.

મ યોગી દૃષ્ટિથી અસ યોગી આત્મસ્વભાવમાં જે શક્તિ ભરી છે તેની પ્રતીતિ થતી નથી. શરીરનો સંયોગ છૂટવાનો દુરો ત્યારે ધાસ પણ સરખો નહિ. હન્દ્રિયો સિધિલ થઇ જશે ત્યારે

અનંતો ખેદ થશે, પણ શરીરની ક્રિયા આત્માને આધીન નથી, હું નિરાવલંબી ચિદાનંદ જ્ઞાનમૂર્તિ છું એમ પોતાના સ્વતંત્ર સ્વભાવને માને તો અનંતા પર પ્રત્યેનો અનંતો રાગ અને દ્વેષ દળી જાય છે.

“ સકલ વસ્તુ જગત્તે અસહ્યાર્થ,
વસ્તુ વસ્તુસૌ મિલે ન કાર્થ.” (સમયસાગર નાટક)

નિશ્ચયનયથી જગતમાં સર્વ પદાર્થ સ્વાધીન છે, કોઈ કોઈની અપેક્ષા રાખતો નથી તેમ જ કોઈ પદાર્થ કોઈ અન્ય પદાર્થમાં ભળી જતો નથી, કોઈના આધારે નથી, કોઈનું કારણ નથી, કોઈનું કાર્ય નથી. કર્મના નિમિત્તનો પોતામાં આરોપ કરી રાગ-દ્વેષ અને સુખ-દુઃખના ભેદ પાડી તેમાં એકાગ્ર થવું અર્થાત્ પરવસ્તુને અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ માનવી તે જ પોતાના સ્વાધીન સ્વરૂપની ભ્રાંતિ છે, અજ્ઞાન છે, તેનું જ નામ મોહસંયુક્તપણું છે.

જેમ પાણીમાં વર્તમાન અગ્નિના નિમિત્તે ઊંજળતા છે, પણ પાણીનો સ્વભાવ ઊંજળ થઈ ગયો નથી; તેમ ભગવાન આત્મા કર્મના સંયોગમાં પોતાને ભૂલીને પરમાં આદર-અનાદરરૂપે રાગદ્વેષની ઠંઠપના કરે છે, તે વિકાર વર્તમાન અવસ્થા પૂરતો છે ખરો, પણ ત્રિકાળી અવિકારી સ્વભાવને ભૂલી ક્ષણિક વિકારને જ આત્મા માને છે, તે ત્રિકાળી અસત્યનું સેવન કરનારો, સત્યનું ખૂન કરનારો મિથ્યાદષ્ટિ છ વિકારી દષ્ટિ છ ત્યાંસુધી આત્માને વિકારી માને છે, છતાં આપા આત્મામાં વિકાર અને સંયોગ પેસી ગયા નથી. આત્મા અને પુરુષણ એકક્ષેત્ર રહ્યા તેથી એકરૂપ થઈ ગયા નથી જોકે કર્મના સંયોગ છ તે રાગદ્વેષ કરાવતો નથી, પણ અજ્ઞાનથી પોતે જ તેમાં જોડાઈને રાગદ્વેષ કરે છે અને પોતાને તે રૂપ માને છે. તે નિમિત્તાધીન માન્યતા છાઝ્યા વગર અવિકારી સ્વભાવ કેમ પ્રગટ થશે? દાખ સંહિત સ્વભાવનું બાળ ન હોય તો દાખ દાળવાનો પુરુષાર્થ કેમ ઊઠે? દાખ દાળનાર આત્મા બધો અવિકારી ન હોય તો નિમરી અવસ્થા દાળીને દાખ-સંહિત સ્વભાવે કોણ સહેશે? વિકારી અવસ્થા વખતે એક સમયની અવસ્થા સિવાય આખો આત્મા અવિકારી અભાવે છે. વિકારને

યાગ્યાનો ભાવ અવિકારી સ્વભાવના જોરે જ થાય છે. દોષ અને દુઃખરૂપ વિકારને જાણનારો દોષરૂપ કે દુઃખરૂપ નથી, પણ સદાય જાણનાર સ્વરૂપ છે. માટે વર્તમાન એકેક સમય પૂરતી અવસ્થામાં સંયોગ અને વિકાર હોવા છતાં અસંયોગી, અવિકારી સ્વભાવ ત્રિકાળી રહનાર શુદ્ધ ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે, વિકારનો નાશક છે. તે ક્રુપ ચૈતન્યસ્વભાવની સમીપ જઈને અને વિકલ્પથી જરા ખસીને અંતરદ્વિથી એકાગ્ર થતાં તે નિમિત્તાધીન વિકાર અભૂતાર્થ છે.

એકાંત યોગબીજરૂપ સ્વભાવ એટલે સમ્યક્દર્શનના કારણરૂપ સ્વભાવ. એકાંત સ્વભાવ એટલે પર નિમિત્તાના ભેદ રહિત, સ્વાશ્રિત-પણે નિત્ય રહનાર જ્ઞાનસ્વભાવ. તેનાથી જ ધર્મ થાય છે, વિકારી ભાવથી વ્રણકાળમાં ધર્મ થાય નહિ, એ પ્રમાણે ધર્મસ્વરૂપ સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરાવનાર યોગબીજ તે સમ્યક્દર્શન છે.

પરથી લાભ-હાનિ થાય છે એવી ઊંધી માન્યતા છાડી, સ્વ-ભાવનું લક્ષ કરી, રાગથી જરા જુદા પડી, અંતરદ્વિથી એકાગ્ર થઈને સ્વભાવ સમીપ જઈને જોવામાં આવે તો હું અસંયોગી-અવિકારી છું એવો સ્વાતુલ્ય થઈ સમ્યક્શ્રદ્ધારૂપ યોગબીજ પ્રગટ થશે. આત્માનો સ્વભાવ પરથી-વિકારથી પ્રગટતો નથી, જે છે તેમાંથી આવે છે. આત્મામાં નિત્ય સ્વતંત્રપણે પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવ ભર્યો છે એવી શ્રદ્ધાના કારણે નિર્મળ ક્રુપ સ્વભાવને સ્વીકારતાં ભાવ ઊઠ્યો છે કે, અહો! મારામાં વિકાર છે જ નહિ. એવી શ્રદ્ધા તે શુદ્ધ દ્વિ વડે પોતાના સ્વભાવનું જ્ઞાન અને પરપદાર્થની શ્રદ્ધાના સમસ્ત પ્રકારે ત્યાગની સિદ્ધિ થઈ.

શ્રદ્ધામાર્ગમાં યુગ્યનો શ્રદ્ધાથી નકાર કર્યો, ત્યાં રાગ રહી જાય તેનાં ઊંચાં પુણ્ય સહજે અધ્યાત્મ જાય છે. જ્ઞાનીને પબ્ધની પ્રવૃત્તિ નથી સારો બેકુત ઘાર
ઘાસ ભેગું હોય
ખોરાકનો નિરાકાર
પાપનો વિદ્યાનો

આનંદથી ખાય છે તેમ જ્ઞાનીઓએ જે ભાવને પ્રથમથી જ ત્યાગ્ય ગણ્યો છે તે વિષ્ણુરૂપ પુણ્યભાવને અજ્ઞાની સારા માનીને ઠગ્યા કરે છે, તેમાં સુખ માને છે તે ભૂંડ જેવા છે આચાર્ય દેવ કરજીથી આ કહે છે.

અરે પ્રજ્ઞ ! તું અમૃતકુંડમાં રહેનારો આત્મા ચમારકુંડ જેવા આ મૃતક ક્ષેત્રમાં (મરીરમાં) પુણ્યાદિને “ મારાં મારાં ” કરીને તેમાં મૂર્છાઈ ગયો ! તું સયોગી, નારાવાન ધૂળનો આદર અને અસયોગી ભગવાન આત્મસ્વભાવનો અનાદર કરી રહ્યો છે.

પ્રશ્ન:—આત્માની શ્રદ્ધાની વાત તો કરી નાખીએ, પણ સમ્યક્-દર્શન પામવાની ક્રિયા શું ?

ઉત્તર:—બહારની કોઈ ક્રિયાથી સમ્યક્દર્શન ધવાતું નથી. જાતે અભ્યાસ કરી, સ્વભાવને સમજવાનો ખરી સચિથી પ્રયત્ન કરવો તે અપૂર્વ સમ્યક્દર્શન પામવાની ક્રિયા છે. રાગ-દ્વેષ, મોહ તે મારા નહિ, પરથી કોઈને લાલ-હાથ થઈ શકે નહિ, હું પરતું કાંઈ કરી શકું નહિ, માત્ર મારા પૂર્ણ જ્ઞાયકસ્વભાવમાં અનંતી ક્રિયા કરી શકું, એવા સ્વતત્ત્વ સ્વભાવની હા પાડી, અંતરમથન કરી, ધર્માર્થ નિર્ણયરૂપ નિઃસંદેહ શ્રદ્ધા એ જ સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિની ક્રિયા છે.

અનંત જ્ઞાનાનંદપણે છું અને વિકારપણે નથી એમ શ્રદ્ધા કરવામાં જ્ઞાનની અનંતી ક્રિયા થઈ, મિથ્યાત્વનું પ્રતિક્રમણ થયું, અનંત ભવના પ્રત્યાખ્યાન થયા પોતાના સ્વતત્ત્વ પૂર્ણ સ્વભાવને ઝોળખીને માનવો તે ભ્રાંતિનું (મિથ્યાત્વનું) પ્રતિક્રમણ છે.

અજ્ઞાની જીવ પોતાનું અહિત પોતે જ ઊંધી શ્રદ્ધાથી પોતા-દ્વારા કરે છે. અજ્ઞાન તે અહિતનો બચાવ નથી અજ્ઞાનથી એર ખવાઈ જાય તો પણ એરનું ફળ તો મળે જ છે તેમ અજ્ઞાનથી કરેલા રાગ-દ્વેષનું ફળ પણ મળ્યા વગર રહેતું નથી.

વ્યવહારથી જોઈએ તો પણ કોઈ કોઈનું માથું કાપનાર નથી, કારણ કે આત્માને હાથ, પગ, માથું વગેરે છે જ નહિ. આત્મા તો

અન્નદા, અભેદ, અવિનાશી, અરૂપી, જ્ઞાનધન છે. છેદાવું-ભેદાવું કે સંયોગ-વિયોગ થવો તે પુદ્ગલ-જડ રજઙ્ગલોનો સ્વભાવ છે. શરીર, મન, ઇન્દ્રિય આદિ રચના પૌદ્ગલિક છે. પુદ્ગલ જડ દ્રવ્ય છે તેમાં ગળાવું-મળાવું એવો સંયોગીપણાનો સ્વભાવ છે, તે કોઈને આધીન વર્તતા નથી, સ્વતંત્રસ્વભાવી છે, તે જડધર ભગવાન છે. માત્ર તેમાં જળપણું નથી, મુખ-હઃખની લાગણી નથી, તે સિવાય અનંતી તાકાત તેમાં છે. તે પોતાની અવસ્થા સ્વતંત્રપણે બદલાવે છે. તેની અવસ્થાને કોઈ આત્મા બદલાવે ત્યારે બદલાય એ વાત ખોટી છે. જે તેની ક્રિયા કોઈ બીજા કરે તો જ થાય એમ હોય તો તે વસ્તુ પરાધીન કરે-શક્તિહીન કરે, પણ જે વસ્તુ સત્ છે તે પોતાની અનંત શક્તિથી કોઈ કાળે ખાલી હોય નહિ. જડની સ્વતંત્ર તાકાતની જેને ખબર નથી તેને એમ લાગે છે કે જીવના ક્યાં વિના જડ-પુદ્ગલની ક્રિયા થઈ શકે નહિ, એ પણ અનાદિની દૃષ્ટિની ભૂલ છે.

જડ ચેતન બે તરવો તદ્દન જુદાં છે, ત્રણે કાળ જુદાં છે. કોઈ આત્મા પરતું કાંઈ પણ કરી શકે નહિ, પરથી કદી કોઈને કાંઈ લાભ કે તુકસાન નથી. સૌતું હિત-અહિત પોતાનો ભાવમાં જ છે. બહારમાં ગમે તેવા અતુકૂળ કે પ્રતિકૂળ સંયોગો આવે, પણ તે મારા સ્વભાવમાં કોઈ કરી શકતાર નથી, કારણ કે હું સ્વતંત્ર છું. આમ ત્રિકાળી સ્વતંત્ર વસ્તુસ્વભાવની જાહેરાત કરતાં અનંત ગગદ્વેષમાં હોતરૂપ બાહ્યવૃત્તિ સંકેલી પોતાના સ્વરૂપના આંગણે આવી ઉભો રહ્યો; આંગણે આવેલો પોતાનું કેટકુંક ભૂંડું કર્યો ?

સાચી સમજણ કરવામાં અનંત સવળો પુરુષાર્થ છે પોતાના પરિજ્ઞાન માટે પર ઉપર દૃષ્ટિ ન રહી, તેથી અનંત પર દ્રવ્યો પ્રત્યેનો રાગ-દ્વેષ નહિ કરવારૂપ અનંતી તપશ્ચર્યા આવી ગઈ. પરની ઈચ્છાનો નિરોધ તે જ તપ છે, આમાં સંવર પણ આવી ગયો અને સાચી માન્યતા ઠકાવી રાખવામાં અનંતો પુરુષાર્થ પણ આવી ગયો; આ બધી જ્ઞાનની ક્રિયા છે, જે થઈ શકે તે જ હેતુવાય છે. લોકો બાહ્યની જરા પ્રતિકૂળતામાં આકુળ-બ્યાકુળ થઈ જાય છે. પણ ભગવાન કહે

કે કોઈ સિરોધી (ધર્મની રચિ વગરનો) દેવ આવી મુનિ ધ્યાનમાં
 બેઠા હોય તેનો પગ પકડી મેઝ પર્વત સાથે (જેમ ધાળી કપાં
 પછાડે તેમ) પછાડે, એવી પ્રતિકૂળતા વખતે પણ અનંત મુનિવરો
 સ્વરૂપમાં એકામ રહીને મોક્ષે ગયા છે; એટલે કે કોઈપણ આત્મતા
 બેઠક સામર્થ્યરૂપ સ્વભાવભાવને રોકવા જગતમાં કોઈ સમર્થ નથી.
 દેહને પર્વત સાથે પછાડે તેનું મુનિને કાંઈ પણ દુઃખ નથી. જેને
 શરીર ઉપર માહુ છે તેને પાતાના રાગના કારણે શરીરમાં કાંઈક થતાં
 દુઃખ લાગે છે-માને છે. મુનિને શરીર ઉપર દષ્ટિ નથી, રાગ નથી,
 તેથી દુઃખ લાગતું નથી. શરીર વગરે પરચીજ એ દુઃખનું કારણ
 નથી પણ પર પ્રત્યેના પાતાનો રાગ એ જ દુઃખનું કારણ શરીર છે
 બાળી નાખે કે ઘાળીમાં પીસી નાખે એવા દેહના સંયોગો ધર્મા-
 ત્માને ક્યારેય પણ ઘટસાનકર્તા નીવડયા નથી. એવા સંયોગો
 બહારમાં હોવા છતાં અંતરે સ્વભાવમાં રહીને તેઓ મોક્ષે જઈ શક્યા
 છે, કારણ કે બહારના મયોગની આત્મસ્વરૂપમાં નાસ્તિ છે જે
 પાતામાં છે જ નહિ તે પાતાને લાભદાન કરી શકે નહિ, માત્ર
 પાતાની માન્યતાનો ઊંધો ભાન અનનુ ઘટસાન કરે છે ને સનયો
 ભાવ અનંતો લાભ કરે છે

અહીં લોકોને તો બહારમાં કાંઈ પ્રતિકૂળતા હોય કે કોઈ નિંદા
 કરે તો ધર્મ સાંભળવો નથી, બહારની બધી અવકૂળતા હોય ત્યારે
 ધર્મ કરવો છે જરા પ્રતિકૂળતા થતાં શક નાખે છે-ફેપ ભાવ કરે છે,
 પણ ભાવ રે! મનુષ્યપણ મનુષ્ય તેમાં પ્રતિકૂળતાની ગણતરી હોય
 નહિ! નીચે નરક ક્ષેત્ર છે ત્યાં દુઃખનો બહારનો એવો સંયોગ છે
 કે જેનું વર્ણન સાંભળતા ગ્રાસ છૂટે, અરેશટી થઈ જાય એવા
 બહારમાં બધી રીતે પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં તું અનંતવાર જઈ આવ્યો

એક દિવસની કરોડો રૂપિયાની પેદાશ હોય તેવા રાજાનો
 કુંવર કે જેનું માખણના પિંડા જેવું મુવાળું શરીર હોય, મુવાન
 વયનો હોય તેને જમશેદપુરની લોખંડ ગાળવાની ભૂમિમાં છવતો
 ઉપાડીને ફેંકે અને તેમાં સળગતાં તે રાજકુંવરને બેઠકું દુઃખ થાય
 તેના કરતા પણ અનંતગણું વધુ દુઃખ પહેલી-નરકમાં છે અને એવું

દુઃખ ઓછામાં ઓછા દસ હજાર વર્ષ મુઘી રહે છે જેને પાપનો ભય નથી, માંસભક્ષણ, ગર્ભપાત, પરસ્ત્રીસંગ, મદિરાપાન, શિકાર વગેરેમાં મહા દૂર પરિણામ વર્તે છે તેમને નરકગતિનું આયુષ્ય બધાય છે તેવા નરકના ભયંકર પ્રતિકૂળ સંયોગમાં પણ આત્માનું જ્ઞાન કરી શકાય છે. બહારમાં દુઃખ વખતે પણ દુઃખરહિત સ્વભાવનો વિચાર કરતાં, કોઈ જીવ અંતરમાં એકાગ્ર ધર્મ શુદ્ધ આત્માના નિર્જીય વડે બોધબીજ (સમ્યક્દર્શન) પામી ગકે છે. તે ક્ષેત્રમાં પણ જ્ઞાન થાય કે પૂર્વે મેં મુનિ પાસે સત્ સાંભળ્યું હતું પણ તેની દરકાર ન કરી, એવો વિચાર કરતાં કરતાં સ્વલક્ષે અંતરનું જ્ઞાન પામી જાય છે, તેમાં કોઈ નિમિત્ત કારણની જરૂર નથી. બહારમાં અનુકૂળતા હોય તો જ જ્ઞાન થાય એવું નથી. પાપની જેમ પુણ્યના ફળમાં નવમી ભેવેયકે બહારમાં બધી અનુકૂળતાના સંયોગમાં ગયા ત્યાં બાહ્ય અનુકૂળતા હોવા છતાં નિરાવસથી સ્વભાવનું જ્ઞાન ન કરે તો બાહ્ય સંયોગો કાંઈ જ્ઞાન કરાવી દેવાના નથી.

બહારના કોઈ સંયોગથી આત્માનો ધર્મ થતો નથી કે ધર્મ અટકતો નથી, એમ યોતાના એકલા સ્વતંત્ર સ્વભાવને માનવો તે સાચી દષ્ટિ છે. હેહાદિનો કોઈ સંયોગ મારું સ્વરૂપ નથી. કોઈને પૂર્વના વૈરભાવ હોય તે બસે શરીરના કટકા કરે પણ શરીરના કટકા થયા તે આત્માને નુકસાનકારક નથી. તે આત્માની ક્રિયા નથી પણ જડસ્વભાવ છે આવી ઇદા અનત સમભાવની શાન્તિ આપે છે આવા સ્વભાવની ના પાડનારને પરાનીનતા ગોઠી છે. સંયોગની ઇદા સમતાભાવ આપજે નહિ. મારા સ્વભાવમાં કોઈ નુકસાન કરનાર નથી એવી ઇદા ટકાવી રાખવામાં અનતો પુરુષાર્થ છે આ સમજણ કયાં સિવાય બીજી કોઈ ઉપાય નથી આ જ રીતે જ્ઞાનપૂર્વક સમજણ અને સમજણપૂર્વક સ્થિરતામાં પચ્ચબાણ અને તપશ્ચર્યા વગેરે જ્ઞાનની ક્રિયા આવે છે સ્વભાવના લક્ષે ખોટી માન્યતાનો નાશ કર્યો તેને અનત સસાગનું કારણ એવા મિથ્યાભાવ અટક્યા, અને મિથ્યાભાવ અટકતાં મિથ્યામાર્ગની અનુચોદના અટકી, તે રીતે મિથ્યાત્વરૂપ ઇચ્છાનો નિરોધ થયો તે 'અગેઅરુ' તપ છે.

પુણ્ય-પાપ સહિત નિરાનંદની સ્વભાવની શ્રદ્ધા અને સ્થિરતા વડે મોક્ષમાર્ગ પ્રગટે છે જ્યાં મ યોગને આધીન મોક્ષમાર્ગ નથી, મારણ કે સ્વભાવમા સંયોગની નાસ્તિ છે

ભાવાર્થ — વર્તમાન સંયોગ આધીન દૃષ્ટિથી જોઈએ તો આત્મા પાપ પ્રકારના વ્યવહારે અનેકરૂપ દેખાય છે તે પાપ પ્રગટ કહે ॥

(૧) અનાદિકાળથી પુનરાવર્તનના સંયોગનાં જોનાથી કર્મરૂપ જણાય છે

(૨) કર્મના નિમિત્તથી થતા ચારગતિરૂપ નર, નારક, દેવ, તિર્થંથ આદિના શરીરના આમરે જણાય છે

(૩) આત્મામા અનંતગુણો એકરૂપ છે, તે બધા એક સાથે સહેલા છે, પણ તેની અવસ્થામા હીનાધિકપણ થવા મ્મે છે, તે અવસ્થાદૃષ્ટિથી અનેકરૂપ જણાય છે

(૪) શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ચારિત્ર વગેરે અનેક ગુણોના એકરૂપ અવસ્થાના રૂમ વડે જોતા અનેકરૂપ જણાય છે

(૫) મોહકર્મના નિમિત્તમા એકાવાધી રાગ-દ્વેષ, મુખ-દુઃખરૂપ અનેક અવસ્થાપણે દેખાય છે

આ બધા અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક નયનો-વ્યવહારનયનો વિનય છે તે બધા પ્રકારો વ્યવહારદૃષ્ટિથી વિકારી અવસ્થામા છે, પણ સ્વભાવ તેવો નથી આ સંયોગાવીન અનેકરૂપ દૃષ્ટિથી આત્માનો એકરૂપ સ્વભાવ દેખાતો નથી પર નિમિત્તના અનેકલેષરૂપ દેખાય તેનો જ પોતાને માની હશે તો યથાર્થ સ્વરૂપ જણાતું નથી

નિમિત્તાધીન અશુદ્ધદૃષ્ટિનો પક્ષ છાડીને વિકારી અવસ્થા તથા નિમિત્તના સંયોગને જેમ ॥ તેમ જાણનાર વ્યવહારનયને ગોળું કરી એક અસાવારણ જ્ઞાયકભાવ-ચૈતન્યમાન આત્માનો અલેદ સ્વભાવ પ્રહુલ કરીને તેને શુદ્ધનયની દૃષ્ટિથી (૧) સર્વ પર દ્રવ્યોથી ભિન્ન, (૨) ત્રિકાળી સર્વ પર્યાયોમા પોતાના અરૂપી, અસંખ્ય પ્રદેશના અખંડ વિંદયત્વે એ સ્વર, (૩) વર્તમાન વર્તતી પર્યાયના હીનાધિક

પણના-ભેદ સહિત, (૪) અનેક ગુણના જુદા જુદા ભેદ સહિત, (૫) નિમિત્તમાં બેડાવારૂપ, વિકારી ભાવથી-સહિત, એટલે-પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાળ, પરભાવ અને-ગુણના ભેદ સહિત નિર્વિકલ્પ સામાન્ય વસ્તુ-પણે જોતાં સર્વ-પર દ્રવ્યો અને પર ભાવોના અનેકભેદરૂપ અવસ્થાતી સ્વભાવમાં નાસ્તિ છે. આ રીતે નિશ્ચય સમ્યક્દર્શનનો-વિષય કહ્યો-
તા. ૬-૮-૪૩.*

દરેક આત્મા તથા-દરેક જડવસ્તુનું સ્વરૂપ અનંત ધર્માત્મક છે, તે સર્વજ્ઞ ભગવાને-કહેલા સ્વાદ્વાદથી યથાર્થ નક્કી થાય છે. આત્મા પણ અનંત ધર્માવાળો છે. દરેક આત્મામાં જે ધર્મ (ગુણ) છે તે બહારથી આવતા-નથી. કર્મના નિમિત્તે પુણ્ય-પાપની જે વૃત્તિ ઊઠે તે આત્મસ્વભાવની-નથી. આત્માનો સ્વભાવ વિકારનો નાશક નિત્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, પરના આશ્રય સહિત, કર્તા-સાક્ષાત્પણા-સહિત, સ્વાધીન છે, તેવો ન માનવો તે મિથ્યાત્વ-મૂઠતા છે, અને જેવો છે તેવો માનવો તે સમ્યક્દર્શન છે. પછી સ્વભાવના-જેરે અશુભરાગ રાગતાં રાગતાં-શુભરાગ રહી જાય તેમાં પ્રત, તપ વગેરે શુભભાવ સહજ હોય છે, અને સ્વલક્ષે સ્થિરતામાં રહતાં બેટલો રાગનો નાશ થયો તેટલું ચારિત્ર છે, પણ સમ્યક્દર્શન વિના અંશમાત્ર વ્યવહારે પણ પ્રત-ચારિત્ર સાચાં હોય નહિ.

■ પદાર્થ અનાદિ. અનંત, સ્વયંસિદ્ધ, કોઈના કાર્ય-કારણ સહિત, સ્વતંત્ર છે, દરેક સમયે પોતાની સક્રિયથી પૂરા છે એમ સર્વજ્ઞ ભગવાને જ્ઞાનમાં પ્રત્યક્ષ જોયું-છે. તેમાં અનંત આત્મા સ્વતંત્ર, અરૂપી, જ્ઞાનમય છે, અનંત જડ-પુદ્ગલ પરમાણુઓ અચેતન છે અને બીજા ચાર-પદાર્થો (ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ અને કાળ) છે. તે બીજી-વસ્તુઓ. અનાદિ-અનંત-પોતાના ધર્મ (ગુણ)-સ્વરૂપે છે, પરપણે નથી. દરેક વસ્તુ એકેક સમયમાં પોતાના અનંત-ગુણ-સ્વરૂપે રહીને અવસ્થા બદલે છે.

* તારીખ ૨૬-૮-૪૩ થી ૫-૬-૪૪ સુધીના પર્વપણના દિવસો દરમિયાન સમયસારજીની ૩૧મી ગાથા વચાચેલ હતી. તેનાં આખ્યાનો દ્વે પછી પ્રસિદ્ધ થયે

દરેક વસ્તુમાં અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, પ્રદેશત્વ, અગુરુલયુત્વ, તત્ત્વ-અતત્ત્વ, એકપણું-અનેકપણું, હોદ્દા-અહોદ્દાપણું વગેરે અનંત ગુણો સાચાં છે. કોઈ આત્મા કદી પણ જડ રજઃકણપણે, તેના ગુણપણે કે તેની અવસ્થાપણે થતો નથી, મારે પરવસ્તુનો કર્તા નથી; વળી તે અનંતા પર આત્માપણે કે તેના ગુણપર્યાયપણે કદી થતો નથી, થઈ શકતો જ નથી; મારે કોઈ આત્મા કોઈના કાર્પ-કારણપણે નથી. અનાદિ અનંત સર્વ વસ્તુ હોવાથી અનાદિ કાળથી અનંત દેહાદિના સંયોગની મધ્યમાં રહ્યો છતાં કોઈપણ પર સાથે કોઈ કાળે પરસ્પર નહિ થનારૂં પાતામાં પાતાનો અનન્યત્વ નામનો ગુણ છે. દરેક વસ્તુમાં અનંત ગુણો એ પ્રકારે રહેલા છે. જેમ કે એક પેન્સિલ અનંતા રજઃકણોનો પિંડ છે, તેમાં જો વસ્તુપણે પરમાણુઓ જુદા ન હોય તો જુદા થઈ શકે નહિ. પરમાણુઓનું ક્ષેત્રાંતર કે રૂપાંતર થાય છે પણ મૂળ વસ્તુનો કદી નાશ થતો નથી. એમ દરેક વસ્તુ અનંત પર પ્રકારપણે ન થવાની તાકાતરૂં ન હોય તો સ્વતત્ત્વ વસ્તુ જ ન હોય. રજઃકણમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને ઉપર કદા તેવા અસ્તિત્વ, અનન્યત્વ આદિ અનંત ગુણો છે. તે પાતાની શક્તિથી પાતાપણું જાળવીને અવસ્થા બદલે છે.

જેમ એક મિયાણાને કંઈકે રાખવા પચાસ ચોકીદારો રાખવા પડે તે મિયાણાના જોરનો પ્રભાવ છે, છતાં તે મિયાણાન સત્તા ચોકીદારોથી જુદી જ છે, તેમ એક આત્માને કોંઈ રચિના જોરે લાવમંચનથી અનંત પરમાણુઓનો સંયોગ છે, છતાં તેમાં એકલા ચેતન્યનું જોર છે. આત્મા કોઈ કાળે પાતાની ચેતન્ય સત્તાથી છૂટી રૂપીપણું પામતો નથી, ચેતન્ય સ્વરૂપમાંથી એક અંશ પણ ઘટતો નથી શરીરના રજઃકણો ચેતન્યપણું પામતા નથી અને આત્મા કદી શરીરના રજઃકણપણે જડપણું પામતો નથી ચેતન્યમાં જડ નથી, જડમાં ચેતન નથી. બંને અનાદિથી જુદાં જ હતાં અને વર્તમાનમાં જુદાં જ છે, જુદી વસ્તુ કદીપણે બીજામાં ભળી જતી નથી. જો દેહ સાથે આત્મા ક્યારેય પણ એકમેક હોત તો ચેતન્ય કોડી જતાં તેની સાથે જડ શરીર પણ આદ્ય જગતું બેઠ્યું, પણ તેમ થતું નથી.

જા નેતન બને દ્રવ્યના સ્વભાવ ત્રિકાળ લુપ્ત છે. જે વસ્તુ છે તેનો સર્વથા નાશ થાય નહિ પણ અવસ્થા બદલે, તેને લોકો નાશ કહે છે. જે વસ્તુ ન હોય તે કદી નવી ઉપજે નહિ, પણ વસ્તુની અવસ્થા નવી પ્રગટે છે તેને લોકો (અવસ્થા ઉપર દષ્ટિ હોવાથી) વસ્તુ ઉત્પન્ન થઈ એમ માને છે.

સર્વજ્ઞ કહેલા સ્યાદ્વાદ ન્યાયથી અનંત ધર્મસ્વરૂપ સ્વતત્ર વસ્તુસ્વભાવને સારી રીતે નક્કી કરી શકાય છે. સ્વતત્ર વસ્તુના અનેક ધર્મેભાંધી જે અપેક્ષાએ જે સ્વભાવ છે તેને મુખ્ય કરીને કહેવો તે સ્યાદ્વાદ છે. દરેક વસ્તુ પોતાપણે ત્રિકાળ છે, પરંપણે એક સમય-માત્ર નથી. એમ અસ્તિ-નાસ્તિથી વસ્તુનું નિશ્ચય સ્વરૂપ જાણવું તે સ્યાદ્વાદની સાચી શ્રદ્ધા છે. આત્મા કેમવાર પરની ક્રિયા કરે અને કેમવાર પરની ક્રિયા ન કરે એવો ઊધોવાદ-દૂદડીવાદ સર્વજ્ઞ વીત-રાગનો નથી.

દરેક વસ્તુ ત્રિકાળ રહવાની અપેક્ષાએ નિત્ય છે અને અવસ્થા બદલવાની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. નિશ્ચયદષ્ટિએ-વસ્તુદષ્ટિએ નિત્ય અબેદપણું અને અવસ્થાદષ્ટિએ બેદપણું, આ રીતે અપેક્ષાદષ્ટિએ જેમ છે તેમ જ કહેવામાં આવે છે. એક ધર્મ (સ્વભાવ, ગુણ) કહેતાં ખીજાને ગોણ કરવામાં આવે છે. જે દષ્ટિએ શુદ્ધપણું કહ્યું તે જ દષ્ટિએ અશુદ્ધપણું કહી શકાય નહિ, પણ અશુદ્ધને બતાવતાં શુદ્ધ ગોણ કરાય છે, એ રીતે સ્યાદ્વાદ છે. વસ્તુનો પર ધર્મ સાથે ખીચડા (એકમેકપણું) નહિ કરતાં જે રીતે સ્વતત્ર વસ્તુ છે તેમ જ બતાવે છે તે સ્યાદ્વાદ છે, અનેકાન્તસ્વરૂપ સ્વતત્ર વસ્તુને ભગવાને કહેવા સ્યાદ્વાદથી બરાબર જાણી શકાય છે.

વિચારોમાં દરેક સમયે ફેરફાર થાય છે વિચાર કરનારો સ્વતત્રપણે કાયમ ગહીને અવસ્થાપણે બદલાય છે, તે અવસ્થાની અપેક્ષાએ અનિત્યપણું છે. કોઈ કહે: આત્મા સર્વથા નિત્ય કૂટસ્થ શુદ્ધ જ છે, અવસ્થા બદલતો નથી તો તે એકાંતવાદ છે એક પક્ષની મિથ્યા-

* સ્યાદ્ = અપેક્ષા, વાદ = કહેવું તે.

માન્યતા મટાડી અને પાપખાતું ધર્માર્થ જ્ઞાન કરાવનાર સ્વાદ્વાદ જ ન્યાયપૂર્ણ છે. તે વડે દ્રવ્યદૃષ્ટિએ શુદ્ધપણું, નિત્યપણું વગેરે ધર્મો ખતાવાય છે અને પર્યાયદૃષ્ટિએ વર્તમાન અશુદ્ધતા, અનિત્યતા વગેરે લેખ છે તેમ ખતાવાય છે.

આત્મામાં અનંત ધર્મો છે, તેમાં કેટલાક ધર્મો તો સ્વાભાવિક છે; તે પર નિર્મિતની અપેક્ષા રાખતા નથી. જેવા કે જ્ઞાન, - દર્શન, આનંદ, વીર્ય, અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ વગેરે ગુણો છે તે કોઇને લઇને નથી પણ સ્વયંસિદ્ધ છે. તે ગુણોને પરાંધીનતા, પરની અપેક્ષા કે બાધારૂપ આવશ્ય હોય નહિ. જે છે તે અનાદિ અનંત છે ખરે શુભરૂપ ધર્મ નિત્ય છે, તે શુદ્ધ સ્વભાવપણે ઓકરૂપ છે

આત્મા અવસ્થામાં અશુદ્ધ છે પણ અશુદ્ધતા આત્માનો સ્વભાવ નથી. આત્મામાં જડ દર્મ નથી, પણ જડ દર્મનો સંયોગ પામી મિથ્યાભાવ વડે પરમાં દર્મપણું (ભારાપણું) સ્થાપીને રાગ-દ્વેષની અવસ્થા સ્વયં ધારણ કરી રહ્યો છે, છતાં પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવથી દરી છૂટી ગયો નથી. અનાદિકાળથી અશુદ્ધપર્યાયજીવિની પકડથી બાંધે દેહાદિ સંયોગ ઉપર લક્ષ કરી, પોતામાં પરનો આરોપ કરી પુણ્ય-પાપના ભાવ કરે છે, તે સંયોગી-વિકારી ભાવ વડે જીવને સંસારની પ્રાપ્તિ થાય છે. જીવ આકુળતા વડે શુભ-અશુભ ભાવ કરે છે અને તેના ફળમાં સંસારનાં શુખ-દુઃખ, અશુભતા-પ્રતિકુળતા ભોગવે છે.

આત્મા પરતું કંઈ કરી શકતો નથી કે પરને કોઈ પ્રકારે ભોગવી શકતો નથી. દર્મના સંયોગે જે ભાવ થાય છે તે અજ્ઞાની જીવને થાય છે. પુણ્ય-પાપના ભાવનું ફળ બાંધમાં સંયોગ આપે છે, અને અજ્ઞાની જીવ તેમાં શુખ-દુઃખની દેખના કરી થોડાં દુઃખને શુખ માને છે અને ઘણાં દુઃખને દુઃખ માને છે; વાસ્તવિકપણે જ તે દુઃખ જ છે, જરાપણુ શુખ નથી. દેવપદ, રાજપદ વગેરે પુણ્યનાં ફળને અજ્ઞાની શુખ માને છે અને નરક, નિર્વનતા આદિમાં દુઃખ માને છે; પણ જ્ઞાની પુણ્ય અને પાપ બંનેના ફળને દુઃખરૂપ જ માને છે, દુઃખ જ કહે છે. ઘણા પેસાવાળા માણસો કે દેવ પણ આત્માના ભાન વિના

દેહબુદ્ધિ વડે ચમારકુડમાં મોહ પામી રહ્યા છે, તે દુઃખી જ છે. ઉત્કૃષ્ટ સ્વર્ગમાં દેવપદ્મ મળે તેને પણ જ્ઞાની દુઃખ જ ગણે છે કારણ કે જ્યારે આત્માના સ્વભાવને ભૂલીને વિભાવરૂપ શુભભાવ કર્યા ત્યારે જ તે દેવપદ મળ્યું છે, માટે દુઃખ જ છે.

પૈસાથી લોકો ધર્મ માની બેઠા છે. સાચા ધર્મની, સાચા મુખની પણ લોકોને ખબર નથી. પૈસા માટે ઘણાં વર્ષો પરદેશમાં ગાળે, કોઇ વખતે દેશમાં આવી પાંચ-દસ હજાર રૂપિયાનું ખર્ચ (લોકોમાં માન ખાતર) કરી જાય ત્યાં તો તેને સંભળાવનારા પણ મળી જાય કે, આહો! તમે ભારે ધર્મ કર્યો! આપું સાંભળીને પૈસા ખર્ચનારો પણ માની લે કે મેં બહુ સારું કર્યું, ખસ! અને ધર્મ થઇ ગયો. આપું એક બીજા માની લે, પછી યથાર્થ વસ્તુસ્વભાવ સમજવાની દરકાર રહી નહિ.

જેમ શરીરના એક ભાગમાં ગૂમડું થયું હોય અને આખા શરીરને ગૂમડારૂપે જ માની લે તો તે માન્યતા ખોટી છે, તેમ દરેક સમયે અનંત શુભસ્વરૂપ આત્મા અનંત શક્તિથી ત્રિકાળ દેખાતો છે, તેને પણ નિમિત્તના સંયોગે વર્તમાન એકેક સમય પૂરતો માની લે તો તે ભૂલ-અજ્ઞાન છે. પુણ્ય-પાપ તે ગૂમડાં જેવાં છે, આત્મા તે રૂપે નથી.

સંયોગાધીન દૃષ્ટિવાળો ધર્મ માટે સાક્ષાત્ તીર્થંકર ભગવાન પોસે ગયો ત્યાં પણ "હું પરથી બુદ્ધો છું માટે પરતું કાંઇ કરી શકું નહિ," એવી સ્વપર વિવેકની વાત તેને અંતરથી બેઠી નહિ, અને એવો ને એવો ઊંધી માન્યતાની પકડ લઇને પાછા આવ્યો. આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે પરમાં કર્તાપણું માની જીવ રાગ-દ્વેષ કરે છે તેથી જ સંસારમાં દુઃખી થઇ અનાદિથી રખડે છે. દેહની કિંવા મારી, હું તેની સંભાળ સખી શકું એમ માનનાર દેહને અને આત્માને એક માની રહ્યો છે. પરતું કાંઇ કરવું કે મૂકવું એવી વૃત્તિનું ઉત્થાન (મરુ) તે પણ રાગ છે, તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી. આત્મા રાગ-દ્વેષના ભાવ પૂરતો નથી, પણ વિકલનો નાશક અખંડ શાયકસ્વરૂપે

મુખ છે. એવા આખા આત્માની ઝોળખાણ વિના અખંડ આત્માના સ્વભાવને પ્રગટ કરવાનો પુરુષાર્થ જાને નહિ એટલે કે પરિપૂર્ણ સ્વતંત્રપણાની શ્રદ્ધા વિના અંશમાત્ર સાચા પુરુષાર્થ જાને નહિ.

શ્રદ્ધાના અખંડ લક્ષમાં ભેદ નથી, આટલું સ્વભાવ અને ખડકપર્યાય એ બંનેને સર્વજ્ઞના આગમ વડે બાળીને, ખંડકપર્યાય લક્ષ ગોળ કરી, અનાદિ-અનંત, એકરૂપ, સાચક આત્માની શ્રદ્ધા કરે ત્યારે પર્યાયશુદ્ધિનો નાશ ધર્મ પરમાં દર્શાવવાનો અર્થેકાર હળી જઈને અખંડ જ્ઞાનસ્વભાવની દક્ષતા થાય છે.

સંસારના અજ્ઞાની જીવો પરમાં મુખ નથી છતાં પરમાં મુખ માનીને ઊંધી માન્યતાનું કેરકું જોર આપે છે ? સોનામાં, ભોજનમાં, દેહમાં, મકાનમાં, ધનમાં વગેરે અનંત પર ચીજમાં રાગ કરી, તેમાં મુખ છે એવી ઊંધી માન્યતાની પકડથી જુદા સાચકસ્વભાવના વિરોધરૂપ દૃષ્ટિના જોર વડે અશુદ્ધ પર્યાયમાં જોર આપે છે. પર્યાયના આમયથી એકાન્ત રાગદ્વેષ-મોહની ઉત્પત્તિ થાય છે. તે ઊંધી માન્યતાની શુદ્ધિ મારી, સાચી માન્યતા કરીને તે વડે પૂર્ણ જ્ઞાનધન અવિનાશી આખા સ્વભાવને લક્ષમાં લેવો તે જ સાચી દ્રષ્ટિ છે, તેનાથી અશુદ્ધ પર્યાયમાં આદ્યશુદ્ધિ મરી જાય છે-પરમાં દર્શાવ-ભાવ થતો નથી.

કોઈને મેમુખ ખાતો જોઈને બીજો પૂછ કે કેમ ! મેમુખનો સ્વાદ આવે છે ને ? તો કહેશે-હા, બહુ મજાનો સ્વાદ આવે છે. એમ રાગની એકાગ્રતારૂપ આકૃષ્ણતાને જડના સ્વાદનો આરોપ કરી જડ-માધી સ્વાદ આવતો હોય એમ માને છે; તેને ખમર નથી કે જડના રસને જાણનારો પોતે જડના સ્વાદથી જુદા છે. જે મેમુખના રાગકળો પર્તમાનમાં સ્પર્શિષ્ટ લાગે છે તે અદ્વૈતકાળ પછી વિષ્ણુરૂપે થયાના જ તે જોવાની-જાણવાની ધીરજ નથી, તેથી પરમાં મુખ છે એવો ઊંધો નિર્ણય બેસી ગયો છે. મેમુખમાં સ્વાદ માને પણ મેમુખને જાણનાર પોતે કેવો તે જાણે નહિ, તેને કોઈ એમ કહે કે “તને જે સ્વાદનો અનુભવ થાય છે તે સ્વાદ મેમુખમાંથી આવતો નથી, કારણ

કે તું મેમુખના સ્વાદરૂપે-જડ થઈ જતો નથી. ગળ્યું તે જડના રસ-
ગુણની અવસ્થા છે, તારું જ્ઞાન ગળ્યું કે કંડવું થયું નથી. તેં સ્વાદ
લીધો નથી પણ તેં સ્વાદમાં રાગ કર્યો છે. 'તો આવી વાત કોઈ
રીતે તે માનવા તૈયાર નથી. સ્વાદથી બુદ્ધાપણાની હા પાડતાં પરસેવો
ઊતરી જાય છે કારણ કે અનાદિથી પરમાં એકમેકપણું માન્યું છે-
પરમાં સુખશુદ્ધિ માની છે.

અનાદિની ઊંઘી દૃષ્ટિનું જોર બાહ્ય ક્રિયાથી કે હઠથી રાગે
નહિ, પણ પરથી ભિન્ન-સ્વતંત્ર સ્વભાવ સમજે અને તેનો મહિમા
જાણી તેનો જ આશ્રય કરે તો પર વિષયમાં સહેજે તુચ્છતા લાગે
સ્વભાવની દૃઢતા થયા વગર ઊંડાણમાં પુણ્યની મીઠાશ રહેલી છે
તે ખસે નહિ.

આત્માને અનાદિ અજ્ઞાનથી પર્યાયશુદ્ધિ છે; અનાદિ અનંત
એક આત્માનું જ્ઞાન તેને નથી. તે બતાવનાર સર્વજ્ઞનું આગમ છે.
તેમાં શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી એ બતાવ્યું છે કે આત્માનો એક અસા-
ધારણ ચૈતન્યભાવ છે તે અખંડ છે, નિત્ય છે, અનાદિ નિયત છે તેને
જાણવાથી પર્યાયશુદ્ધિનો પક્ષપાત મટી જાય છે.

ઉપર પર્યાયશુદ્ધિની પકડ કેમ છૂટે તે કહ્યું. પૂર્વાપર વિરોધ રહિત શુદ્ધ
દ્રવ્યાર્થિક નય વડે શ્રદ્ધામાં પૂર્ણ એકરૂપ નિત્ય અખંડ જ્ઞાયકસ્વભાવને
અંગીકાર કરવાથી ભૂલ મટે છે. તેને પરમાં કર્તાપણું કે પરનું ધણીપણું
રહેતું નથી. પુણ્ય-પાપના વિકારમાં પણ ધણીપણું નથી. એકરૂપ જ્ઞાયક-
સ્વભાવને જોતાં પરદ્રવ્યોથી બુદ્ધા, પરદ્રવ્યના ભાવોથી બુદ્ધા હું, દેહાદિ
જડની અવસ્થા બદલવારૂપક્રિયા-બોલવું, ખાવું, પીવું, ઊઠવું, બેસવું,
સ્થિર રહેવું તે બધી ક્રિયા-જડની છે, મારી નથી, મારે આદીન
નથી, તેમાં મારી ત્રેસણા નથી, તેનાથી મને લાભ-હાનિ નથી;
કારણ કે તે સ્વતંત્ર પરમાત્મોની અવસ્થા છે અને હું જડથી
ભિન્ન છું.

પરદ્રવ્યોથી, તેમના ભાવોથી (અવસ્થાથી) અને તેમના નિ-
મિત્તથી થતા પોતાના વિભાવોથી પોતાના આત્માને ભિન્ન જાણી તેનો

અનુભવ શુદ્ધ કરે ત્યારે પરદ્રવ્યના ભાવોરૂપ પરિણમનો નથી; તેથી કર્મ બંધાતાં નથી અને સંસારથી નિવૃત્તિ થકુ જાય છે. માટે પર્યાયાર્થિકરૂપ વ્યવહારનયને ગોળુ કરી અભુતાર્થ (અસત્યાર્થ) કહ્યો છે અને શુદ્ધ નિશ્ચયનયને મત્યાર્થ કહી તેનું અવસંબન કીધું છે.

જે કર્મના સંયોગમાં હોવાવાથી ક્ષણિક અવસ્થા પૂરતા પુણ્ય-પાપના વિકારી ભાવો થાય છે તે રૂપે હું નથી, વિકારી ભાવ મારા (સ્વભાવના) નથી, એમ જાણી અવસ્થાના બેદનું લક્ષ ગોળુ કરી, અખંડ સ્વભાવના જેવે સ્વભાવમાં એકાગ્ર થઈ, નિત્ય અખંડ જ્ઞાયક પૂર્ણ છું એવા નિશ્ચય સહિત અનુભવ કરે છે તે સમ્યક્ચરિત્ર છે. તેના બંધનરૂપે પરથી બુદ્ધપણનો અભ્યાસ નિરંતર રહેતો હોવાથી પરદ્રવ્યના ભાવોરૂપે આત્મા કદી પરિણમતો નથી-પરભાવરૂપ થતો નથી, અજ્ઞાનપણથી પરમાં કર્તૃત્વ માનતો નથી, તેથી પરમાર્થ કર્મરૂપી આવરણનું બંધન થતું નથી. આમ સમજતાં મદ્દા-જ્ઞાનના જેવે તેના વિરોધરૂપ મિથ્યાભાવનો નાશ થયો હોવાથી તેવાં કર્મ કરીથી બંધાતાં નથી અને ક્રમેક્રમે સંસારનો, ચારિત્રની અસ્થિતિનો અંત આવી જાય છે. આમ હોવાથી બેદ આમિત-પર્યાયાર્થિકરૂપ વ્યવહારનયને ગોળુ કરી તેને અભુતાર્થ કહ્યો છે.

યથાર્થ વસ્તુસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ, તેમાં યથાર્થ મદ્દા અને જ્ઞાનનો અનુભવ પ્રાપ્ત થયા પછી નયપક્ષના વિકલ્પનું અવસંબન રહેતું નથી, એટલે મદ્દામાં પૂર્ણ છું, ભાવરહિત કૃતકૃત્ય પરમાત્મા છું એવા વર્તમાનમાં જ પૂર્ણપણનો નિઃસંદેહ વિશ્વાસ થયો હોવાથી સ્વરૂપના નિર્ણય સંબંધી શંકા રહેતી નથી અને ચારિત્રમાં પૂર્ણ થયા પછી કેવળજ્ઞાનમાં કાંઈ સૂક્ષ્મ રાગ કે વિકલ્પનું અવસંબન નથી.

પર નિમિત્તના બેદ રહિત, શુભાશુભ વિકલ્પ રહિત અખંડ જ્ઞાયકસ્વભાવનું જ્ઞાન થયા પછી મદ્દા મારેના રાગરૂપ વ્યવહારનું વજન ખૂટી જાય છે અને નિકાળી જ્ઞાનસ્વભાવના સ્વામીપણાવરૂપે શુભ કે અશુભ રાગરૂપ ક્રેષ્ઠ પણ જાતની આકુળતાના લગવનું ધણી-પણું રહેતું નથી. ક્રેષ્ઠ આત્મા પરનો કર્તા વલ્લુકાળમાં નથી પણ

અજ્ઞાનભાવે રાગદ્વેષનો કર્તા હું એમ માનતો હતો અને શુભરાગને
 ત્યા પુણ્યાદિ પરવસ્તુને મદદગાર માનતો હતો, તે હિંધી માન્યતા
 માત્રી દષ્ટિ થતાં જુદી ગઈ, તેથી તેને પરાશ્રયરૂપ વ્યવહાર કહીને,
 દ્વાચિત્ત લક્ષ સહિતની શ્રદ્ધાના બેરે ગૌણ કર્યો, પછી ચારિત્રના
 બેરે તેનો અભાવ થાય છે, મારે ભેદરૂપ વ્યવહારને અભૂતાર્થ કહ્યો
 અર્થાત્ આત્મા સાથે ટકનાર નથી એમ કહ્યું; પણ તેથી એમ ન
 સમજી લેવું કે શુદ્ધનય સત્યાર્થ છે અને વ્યવહારનય સમસાનાં
 શોગણની જેમ સર્વથા અમન છે.

આત્મા સ્વભાવમાં પર નિમિત્તનો ભેદ નથી, પણ વર્તમાન
 અવસ્થામાં જડ કર્મનો મયોગ અને પુણ્ય-પાપનો વિકાર તથા દેહા-
 દિનો સંયોગ વ્યવહારથી છે ખરો. તે સંયોગ છે જ નહિ અને
 અશુદ્ધતા અવસ્થામાં પણ નથી તેમ જ પર્યાયના ભેદ પણ નથી
 એમ માનવાથી તો વેદાંતમતવાળા જેઓ સંસારને સર્વથા અવસ્તુ
 (ભ્રમરૂપ) માને છે તેમનો સર્વથા એકાંત પક્ષ આવી જશે અને
 તેથી મિથ્યાત્વ આવી જશે, એ રીતે એ શુદ્ધનયનું આલંબન પણ
 વેદાન્તીઓની જેમ મિથ્યાદષ્ટિપણું લાવશે મારે સર્વનયોના કથચિત્ત
 રીતે સત્યાર્થપણાનું ધક્કાન કરવાથી જ સમ્યક્દષ્ટિ થઈ શકાય છે.

જગતમાં અનંત જીવ અને અનંત જડ પરમાણુઓ છે; વિકારી
 અવસ્થામાં મયોગપણું, ગગદ્વેષ અને અજ્ઞાન જેને છે તેને અશુદ્ધતા
 વ્યવહારે સત્યાર્થ છે તે અવસ્થાના ભેદને ગૌણ કરી અખંડ સ્વ-
 ભાવમાં દ્રવ્યદષ્ટિથી બેતાં કોઈ આત્મા વિકારરૂપે નથી, ક્ષણિક
 અવસ્થા પૂરતો નથી. પણ કોઈ એકાન્ત શુદ્ધનયનો પક્ષ કરીને વર્ત-
 માન અવસ્થાને સાક્ષાત્ પૂર્ણ શુદ્ધ માની લે-પૂર્ણ દેશ પ્રગટ થઈ
 નથી છતાં પ્રગટ માને અને અશુદ્ધ અવસ્થાને માને નહિ તો રાગ
 દાગવાનો પુરુષાર્થ દરવાપણું ક્યાં રહ્યું? તેથી 'તું દુઃખથી મુક્ત થા,'
 એવું સામ્રકથન જ ખોટું હશે. મારે આત્મા નિશ્ચયે શુદ્ધ છે અને
 પર્યાયે અશુદ્ધ છે એમ જને પડખાંથી જાણીને શુદ્ધ સ્વભાવના લક્ષે
 પર્યાયની અશુદ્ધતા દાગવાનો પુરુષાર્થ કરે તો જ પૂર્ણ શુદ્ધતા પ્રગટે.

જીવમાં, પર્યાયિત ભાવ દેવાથી, દરેક સમયે રાગદ્વેષ-મોહરૂપ

વિકારી અવસ્થા નવી ઉત્પન્ન થાય છે, તે વિકારી અવસ્થા એ જ સસાર છે. તે વિકાર, સ્વભાવમાંથી આવતો નથી; જો સ્વભાવમાંથી વિકાર આવતો હોય તો કંદી ટળી શકે નહિ આત્માને કોઈ કર્મ કે પરચીજ પરાણે રાગદ્વેષ ક્ષણતુલ્ય નથી. જ્યારે પોતે સ્વલક્ષ્ય ચૂકીને પરચીજ ઉપર લક્ષ કરી તેમાં શુભ-અશુભભાવે (હીક-અહીકપણું કરીને) અટકે ત્યારે તે ભાવનો આરોપ કરીને જડ કર્મને રાગદ્વેષતુલ્ય નિમિત્ત કહેવાય, અને જો રાગાદિ ભાવમાં ન જોડાતાં સ્વલક્ષ્ય જ્ઞાન કરે તો કર્મ જ્ઞાનમાં નિમિત્ત કહેવાય. પણ એટલું ચોક્કસ કે જ્યારે જ્યારે રાગ-દ્વેષ કરે ત્યારે સામે પર વસ્તુ-જડ કર્મ તેના સ્વતંત્ર કારણે હાજર હોય છે અને તેમાં જોડાઈને આત્મા પોતે વિકારી ભાવ કરે છે પર લક્ષ કર્યા વગર સ્વલક્ષ્ય વિકાર થઈ શકે નહિ. અખંડ મદ્દામાં અવસ્થાના ભેદ નથી. પણ જ્ઞાનમાં પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવ અને વર્તમાન અપૂર્ણ અવસ્થા બંનેને બરાબર જાણવાં જોઈએ; બીજા પુરુષાર્થના કારણે વિકારી અવસ્થા જીવમાં પોતામાં થાય છે અને પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવના લક્ષ્ય પુરુષાર્થથી તે ટાળી શકાય છે.

કોઈ કહે:—‘જાગ્રતાવસ્થામાં જીવડું દેખાય છે અને સ્વપ્નાવસ્થામાં જીવડું દેખાય છે, માટે જે સ્વપ્નાવસ્થામાં દેખાય તે અસત્ જ એટલે તેને માનવાની જરૂર નથી. ‘પણ જે ‘જ’ તેને જાણવું તો પડશે ને? અસત્ અસત્ તરીકે પણ છે, એમ તો જાણવું જ પડશે. જે સ્વપ્ન વસ્તુ જ નથી એમ સર્વથા અભાવ જ માને તો જે વસ્તુ નથી તેણે જ્ઞાન ક્યાંથી આવ્યું? સ્વપ્નદશાને નહિ માને તો સ્વપ્નજ્ઞ જ્ઞાન કરનારને પણ માની શકાય નહિ. સ્વપ્ન એ એક અવસ્થા છે અને તે ત્રિકાળ ટકનાર કોઈ વસ્તુના આચારે જ થાય છે આ રીતે વ્યવહારઅવસ્થા સત્યાર્થ છે, તેણે જ્ઞાન કરવું જરૂરી છે. પણ તે અવસ્થા નિત્ય એકરૂપ ટકનાર નથી, તે અપેક્ષાએ અભૂતાર્થ છે.

વર્તમાન અવસ્થા છે, નિમિત્ત છે, તેના નિરોધ કર્યો નથી પણ પોતાની અવસ્થા અને બાહ્ય નિમિત્તો જેમ જ તેમ જાણવાં તેને જ વ્યવહાર કહ્યો છે.

સર્વજ્ઞતા સ્વાદ્વાદને સમશ્ચ જિનમત (વીતરાગ અભિપ્રાય) નું
સેવન કરવું, મુખ્ય-ગૌણ કથન સાંભળી સર્વથા એકાંત પક્ષ ન
પકડવો જગતમા અનેક પ્રકારે વર્મ મનાઈ રહ્યો છે, કોઇને એકાંત
શુદ્ધનયનો પક્ષ છે, કોઇને એકાંત અશુદ્ધનયનો પક્ષ છે, તે સઘળી
વિગેધી માન્યતા ટાળી આ કથનમા ટીકાજાર આચાર્ય મહારાજે
સ્વાદ્વાદ બતાવ્યો છે પરથી ભિન્ન અને ત્રિકાળી પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવના
નિર્ણય વિના નિકારનો નાશ થયો નહિ અને વિચારી અવસ્થા બેટલો
બંધનાળો જ પોતાને માને તો કયા સ્વભાવના લક્ષે અવિકારીપણુ પ્રગટ
કરીશે ? બેટલો બને અપેક્ષા માને તો વિકારી પર્યાયનો તાગ કરી
શુદ્ધ અવિકારી સ્વભાવ પ્રગટ કરી શકે

વળી, અહીં એમ જણવું કે આ નય છે તે શ્રુતજ્ઞાન પ્રમાણનો
અંશ છે, શ્રુતજ્ઞાન વસ્તુને પરોક્ષ જણાવે છે, તેથી આ નય પણ
પરોક્ષ જ જણાવે છે તદ્દન સ્પષ્ટ અને પૂર્ણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તો તેરમી
ભૂમિમાં થાય છે જેવી શ્રદ્ધા કેવળજ્ઞાનીને છે તેવી જ સમ્યક્ષિને
પણ છે, માત્ર અનૂરા જ્ઞાનને કારણે પરોક્ષપણુ છે, છતાં અનુભવની
અપેક્ષાએ કેવળીના જેવો અગે સાક્ષાત્ આનંદનો સ્વાદ છે જેમ
આંનગો માણસ સાકર આય તેને પણ સ્વાદ તો દેખતા માણસના
જેવો જ આવે છે, પણ તે સાકરને પ્રત્યક્ષ જોઈ શકતો નથી; તેમ
સમ્યક્જ્ઞાની અને પૂર્ણ જ્ઞાનીને આત્માનો અનુભવ હોય છે પણ નીચલી-
દગામા સમ્યક્જ્ઞાનીને જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ નથી

શુદ્ધવ્યર્થિકનયનો વિષયભૂત, બદ્ધસ્પૃષ્ટ આદિ પાત્ર ભાવોથી
રહિત આત્મા ચૈતન્યશક્તિમાત્ર છે તે ગર્જિત તો આત્મામાં પરોક્ષ છે
જ આત્મા આત્માનો અનુભવ વર્તમાનમા પ્રગટ નિર્મળ એવા
મતિ-શ્રુતજ્ઞાનમાં પ્રત્યક્ષ નથી તો પણ તેના સાચા પ્રમાણરૂપ શુદ્ધ-
નયદ્વારા અનુમાન કરીને આખો સ્વભાવ ચૈતન્યશક્તિથી પૂર્ણ છે,
તેમાં અપ્રગટ પૂર્ણ જ્ઞાનશક્તિ છે, તે ઘરાળર નિર્ણયરૂપે માની
શકાય છે

વર્તમાન પરોક્ષ જ્ઞાનની વ્યક્તિ (પ્રગટ દશા) કર્મના સંયોગથી મતિ-શ્રુતાદિ જ્ઞાનરૂપ છે તે કથયિત્ અનુભવગોચર હોવાથી પ્રત્યક્ષરૂપ પણ કહેવાય છે. મતિ-શ્રુત નિર્મળ થતાં, સ્વલક્ષે એકાગ્ર થતાં, ચોથે ગુણસ્થાને પણ દેવજ્ઞાનની જેવો અશે સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે, ત્યાં માત્ર અનંત ગુણનું પરોક્ષ દેખવું છે, પ્રત્યક્ષ નથી.

જેમ વર્તમાનમાં કોઈ જીવ રાગ-દ્વેષ કે હર્ષ-શોકને જાતે વેદે અને કહે કે કાળજે તેલ રેડાયાં છે, ક્યાંય ચેન પડતું નથી તે માણસનો આકૃણતાભાવ નજરે દેખાતો નથી છતાં સાક્ષાત્ આકૃણતાનું વેદન કરે છે. તેનાથી વિપરીત હું નિરાકુળ આનંદમય શુદ્ધ છું, પૂર્ણ છું એવા નિર્જનિય સહિત સ્વભાવના જેરે એકાગ્ર થતાં વિકલ્પનો પુલ્કિ-પૂર્વક ખ્યાલ છૂટીને અપૂર્વ શાંતિ અંગે પ્રત્યક્ષ વેદ છે.

આત્મા ચૈતન્યરૂપ શાંતિનો સાગર છે. ભૂલ સહિત-આકૃણતા સહિત પૂર્ણ સ્વભાવને સ્વીકાર્યો ત્યાં જ અશે શાંતિ આવી અને અવિકારી પૂર્ણ પ્રતીતિના જોરમાં પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે; તેને મારે કોઈ અન્યને પૂછવા જવું પડે નહિ. જેમ પાંચ લાખ રૂપિયા પેદા કર્યા હોય તેને ગામમાં ઢાલ પીટાવવા કે કોઈને પૂછવા-ક'તૂસ કરાવવા જવું પડે નહિ, સાકરની કણીનો નમૂનો પ્રત્યક્ષ સ્વાદમાં લીધા પછી પરોક્ષ હજારો મણ સાકર આવી જ હોય એમ મદ્દા થઈ શકે છે; તેમ અશે નિરાકુળ અનુપમ શાંતિમાં અનંત પુરુષાર્થનું બળ અદરથી આવે છે, પોતે દૃષ્ટિમાં ત્રણ લોકનો નાથ-પરમાત્મા વર્તમાનમાં થઈ જાય છે, કોઈને પૂછવા જવું પડતું નથી એવો રોકડિયો ધર્મ છે.

સંપૂર્ણજ્ઞાન જે દેવજ્ઞાન તે જો કે હ્રસ્વસ્થને પ્રત્યક્ષ નથી તોપણ આ શુદ્ધનય આત્માના કેવળજ્ઞાનરૂપને પરોક્ષ જજ્ઞાવે છે. નીચલી દગામાં આખો આત્મા સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ લક્ષમાં ન આવે છતાં પોતાને પરથી સિદ્ધપણે સ્વભાવરૂપ લક્ષણથી નક્કી કરનાર અશે પ્રત્યક્ષ નિર્મળ જ્ઞાન છે તે આખા અપ્રગટ નિર્મળ જ્ઞાનની આત્મામાં પ્રતીતિ કરે છે તે પૂર્ણને સાક્ષાત્ ન જાણે પણ સ્વાનુભવનું વેદન વર્તમાન અતૂન જ્ઞાનમાં અંગે પ્રત્યક્ષ થાય છે

જ્યાંસુધી આ જીવ શુદ્ધનય વડે પૂર્ણ જ્ઞાનધન, પરથી ભિન્ન
 ॥ આત્માને જાણે નહિ ત્યાંસુધી રાગરૂપ વિકલ્પથી છૂટી નિર્વિકલ્પ
 ॥ આત્માના પૂર્ણસ્વરૂપ જ્ઞાન-અદ્વાન-ચતુર નથી તેથી શ્રીગુરુએ
 , શુદ્ધનયને પ્રગટ કરી ઉપદેશ કર્યો છે.

સાક્ષાત્ તીર્થંકર ભગવાનથી આવેલ ઉપદેશ પરમ ગુરુગ્રાંથી
 ॥ પરમ આવેલ, તે સંતોએ અનુભવમાં ઉતારીને જેનાથી જન્મ-
 રજુ દળે એવી શુદ્ધ દષ્ટિથી અજ્ઞાનરૂપી અવકાર મટાડવાનો ઉપાય
 દ્વનય છે તેમ જાણી સંસારી જીવનાં ભાવમરણો ટાળવા અકપાય
 ॥ કરી શુદ્ધનયને જ મુખ્ય કરીને તેના પ્રગટ ઉપદેશ ખૂબ જોર-
 વંક કર્યો છે. જડ દર્મના અંબન રહિત, પરમાં કાર્ય-કારણ વિનાનો,
 પૂર્ણ જ્ઞાનધનસ્વભાવ આત્મા છે તેને યથાર્થ જાણી તેનું અદ્વાન
 રૂપ, પર્યાયભુક્તિ ન રહેવું અર્થાત્ વર્તમાન સયોગી અવસ્થાને
 માતાનું સ્વરૂપ ન માનવું. પરમાં કર્તાપણાની મિથ્યાભુક્તિના ફળમાં
 ખનાદિથી રખડે છે, માટે તે ભૂલનો ત્યાગ કરી વર્તમાન અવસ્થા
 જેટલો જ હું નથી, પણ હું વિદ્યારી અવસ્થાનો નાશક છું એમ શુદ્ધ-
 નય વડે પૂર્ણ કેવળજ્ઞાનસ્વભાવી આત્માનો સ્વીકાર કરવો તે સાચી
 અદ્વાનો વિષય છે પૂર્ણસ્વરૂપ શુદ્ધ આત્માના યથાર્થ નિર્ણય વિના
 સાચી અદ્વા હોય શકે નહિ અને સ્વરૂપની સાચી અદ્વા વિના યથાર્થ
 ચારિત્ર અને કેવળજ્ઞાન થઈ શકે નહિ

અહીં કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે—એવો આત્મા પ્રત્યક્ષ તો
 જાણાતો નથી અને વિના દેખ્યે અદ્વાન કરવું તે જૂઠું અદ્વાન છે.

શાસ્ત્રકાર આચાર્યને અથરચના વખતે જ ખબર હતી કે
 આવો પ્રશ્ન પૂછનાર પણ નીકળશે. જિજ્ઞાસાથી સમજવા માટે કોઈ
 પણ પ્રશ્ન પૂછે અને સત્ય સાંભળવા ઉત્સુક થાય તેને પણ પરથી
 બુદ્ધિ આત્માની વાત બરાબર સમજાય છે. પત્રનદિ આચાર્ય કહે છે
 કે જે જીવે પ્રસન્ન ચિત્તથી ચેતન્યસ્વરૂપ આત્માની વાત પણ સાંભળી
 છે, તે ભવ્ય પુરુષ ભવિષ્યમાં થનારી મુક્તિનું અવશ્ય ભાજન ધાય
 છે. અંતરથી સતનો આદર કરનાર પાત્ર જીવ અલ્પકાળમાં કેવળજ્ઞાન

અને મોક્ષ પામવાને અન્ય પાત્ર સ્વર્ગની હા આપ્યા પછી સમ
જ્યા માટે આગમ થાય, વારંવાર સાબળે અને ન સમજાય ત્યા પૂરે
તેમા પ્રાપ્તો ન વાને તો જરૂર સમજાય તેવું છે

જિજ્ઞાસુ તરફથી સમજણ પ્રેરના માટે પ્રશ્ન મૂકાયો છે કે શુદ્ધ
અને મુક્ત આત્મા પ્રત્યક્ષ તો દેખાતો નથી તો જાણ્યા-દેખ્યા વગર
એમને એમ કંઈ ગીતે માની લેવું ?

તેનો ઉત્તર—માન દેખેવાનું જ મદ્દાન પ્રેરુ એ તો નાસ્તિક
મત છે જેમ બાપની સાતમી પેઢી પ્રત્યક્ષ જો- નથી છતાં અનુમાનથી
સિદ્ધ થયું છે કે સાતમી પેઢી હતી, તેમા શામ નથી હું પ્રુ તો
મારા બાપનો બાપ એમ ઠેઠ મુધી છે જ જેમ અમુકનો સામો કાઠો
દેખાતો નથી છતાં માને છે, પેગમા અદરના આતરના દેખાતા નથી
છતાં માને છે, અનાજની વિદ્યા થતી દેખાતી નથી છતાં માને છે,
કિંવાઈનની પડીકીથી તાન મર્યા તે દેખાતું નથી છતાં માને છે, આ
રીતે અરૂપી બાવનો અનુભવ દરેક સમયે થઈ રહ્યો છે વગી વર્ત
માનમા પુણ્ય-પાપ કયાં નથી છતાં ધન વગેરેના સંયોગ મળે છે, તે
વર્તમાન હાપણ નથી પણ પૂર્વ પુરસ્કૃત્ત ફળ છે, તે પુણ્ય નજરે
દેખાતું નથી છતાં માણમા સંયોગ દેખી તે પુણ્યની મીઠાસાને સાક્ષાત્
વેદે છે તે અરૂપી પુણ્યમાન પ્રત્યક્ષ જો- તો જ માનુ તથા ઉપરની
બધી વાતો પ્રત્યક્ષ જોડે તો જ માનુ એનો વિચાર પણ કદી કરતો નથી

બીજું ખાદ્ય છે એમ કોણે જાણુ ? શુ જોમે જાણુ ? જલ
તો જડ ■ તેણે જાણુ નથી પણ તે જ સ્થાને જલથી જુદું અરૂપી
જ્ઞાન રહેલું ■ તે જ્ઞાને જાણુ ■ જો જલ નજરે દ્રવ્યોથી જ્ઞાન
થતું હોય તો જન રહિત મડનામા કેમ જ્ઞાન થતું નથી ? માટે જાણુ
નારો શરીરથી જુદા રહીને જાણ્યા કરે છે

જિનમતમા તો પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ-મતે પ્રમાણુ માનનામા
આ-યા ■ તેમા આગમપ્રમાણુ પરોક્ષ છે તેનો બેદ શુદ્ધતય છે
આ શુદ્ધતયની દૃષ્ટિથી શુદ્ધ આત્માનું મદ્દાન કરવું, કેવળ વ્યવહાર
પ્રયમનો જ એમત ન પ્રેરો પ્રથમ ગારજ્ઞાનદારા જાણે, પછી

અંતરદૃષ્ટિથી અનુમાનપ્રમાણ કરે કે હું નિત્ય જ્ઞાનમ્વભાવી છું, જેનો સ્વભાવ જ જ્ઞાન છે તે ઊંચું-અચૂં કે પરાધીન કેમ હોય ? જ્ઞાયકસ્વભાવી હું કેને ન ભાણું ? એમ પોતાના પૂર્ણ સર્વજ્ઞ સ્વભાવને પરોક્ષ જ્ઞાનથી પૂર્ણ-નિશ્ચયપણે ખ્યાલમાં લઈ શકાય છે.

આપે ચોપડામાં લખ્યું હોય કે પાંચ લાખનું સોનું અમુક જાખ્યાએ છે તો ત્યાં પણ આપના વિશ્વાસને ભણતો હોવાથી સોનું જે કે પ્રત્યક્ષ નથી તો પણ માની લે છે. તેમ ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞ સાક્ષાત્ જ્ઞાનથી આત્માનું સ્વરૂપ તેમ જ એકમાર્ગનું સ્વરૂપ જે રીતે અનુભવ્યું અને જે રીતે તીર્થંકર ભગવાનની સાક્ષાત્ ધ્વનિમાં આવ્યું તે તેમનાં નિર્દોષ વચન વડે તેમનું પૂર્ણ સ્વરૂપ ભણતાં પોતાનું પરમાર્થસ્વરૂપ પણ તેણું જ છે એ સારી રીતે માની શકાય છે.

વૈદ્ય-ડાક્ટર ઉપર દરદી કેમ વિશ્વાસ રાખે છે ? પાઠભાર કરોડ દવા ભેગી કરીને લોણુના રસમાં ઘૂટી, ખસખસ જેવડી ગાળી બનાવી દરદીને કહે કે આમાં કરોડ ભતની દવાઓ મેં ભતે નાખી છે, તો તેની શ્રદ્ધા કરે છે. પ્રથમ પોતાનું રોગીપણુ માનનારો બીજા વૈદ્ય પામે ન જતાં પ્રામાણિક વૈદ્યને શોધીને તેનો ભરોસો રાખે છે. વૈદ્ય કહે, આ હજારપુટી અખરખ ભસ્મ છે, છ મહિના સુધી અમુક વિધિથી સેવન કરો તો રોગ મટી જશે, એમ કહી ટાંખસા આપે કે આને રોગ મટયો છે એમ દવાનાં વખાણુ સાંભળી, જીવતરનો લોભી (શરીરનો રોગી) વર્તમાનમાં કેખાતું નથી તેનો વિશ્વાસ કરે છે. પણ તે સરારની વાત-મહારના સયોગની બંધી વાત તો પૂર્વ પુણ્યાધીન છે, તેમાં કંઈ ચાલતું નથી, પૂર્વ પુણ્ય હોય તો જ બચે. પણ અહીં તો ત્રિલોકનાથ સાક્ષાત્ મહાવૈદ્ય છે, તેમની બતાવેલી ઔપચિ અંદર છે. અનાદિના રોગીઓને સર્વજ્ઞ મહાવૈદ્ય કહે છે કે તું અમારા જેવો પૂર્ણ પવિત્ર છો, અવિનાશી નિરોગી છો, મયોગાધીન તારું સ્વરૂપ નથી, વર્તમાન અવસ્થા પૂરતો નથી, આ બધું માને તો અનાદિથી પર-
જીવિ વડે પોતાને બૂલી જવા રૂપ

અજ્ઞાન નામે મહા ક્ષયરોગ લાગુ પડ્યો છે તે નાશ થઈ જશે. એમ વર્તમાનમાં પૂર્ણ સ્વભાવનો વિચાર કર.

પરમાં કર્તા-લોકાપણ રહિત અને વિપરતો નાશ કરનાર જ્ઞાનાનંદ પૂર્ણ સ્વભાવ વર્તમાનમાં તારામાં છે, જો સ્વભાવમાં પૂર્ણતા ન હોય તો ક્યાંથી આવે? પરનું હું કરી મરું, મારી પ્રેરણાથી દેહની ક્રિયા થાય, પર મને મદદ કરે, પરથી મને શુદ્ધ થાય, પુણ્ય-પાપનો કર્તા હું, હું બંધનવાળો છું એવા એના રોગ ટાળવા પ્રથમ સર્વજ્ઞના કહેલા નિર્દોષ સ્વભાવનો આશ્રય કર. મુક્તિમા થયા પહેલાં મુક્તપણનો યથાર્થ નિર્ણય થઈ શકે છે. પ્રથમથી જ સ્વભાવને પૂર્ણ અને મુક્ત માન્યા વિના તેમાં કરવા રૂપ ચારિત્ર થઈ શકશે નહિ

વ્યાવહારિક બાબતમાં પણ પ્રત્યક્ષ ન દેખાય છતાં લોકો માની રહ્યા છે માતા તેની પુત્રીને કહે કે બેઠા ભાત રાખવા છે, માટે આપણા જાનમાં આરસા માપનું ખાણી લેજો અને ચૂસે મૂકજો એટલે બરાબર પા કસાકમાં પાકી જશે. દીકરી એમ કહે કે મને તે પ્રમાણે નજરે બતાવો પાકી માનું; તો માતા કહે કે હું મારા અનુભવથી કહું છું, માટે હું કહું છું તેમ કર તો તારે ભાતને ઓસાવવા નહિ પડે, અને થાખા બરાબર પાકીને તૈયાર થઈ જશે. ત્યાં દીકરીને માતાનો વિચાર છે તેમ સર્વજ્ઞની આજ્ઞાનું જ્ઞાન કરી, અંતરમાં અદાના લક્ષણો જોઈ આપતાં, સ્વભાવની ગચિની એકમત્તા થતાં દેશજ્ઞાનરૂપી પાતૈયાર થઈ જશે. જેમ ભાત બેઠા પાકે છે તેમ ચૈતન્ય ભગવાન આત્મા નિર્વિકલ્પ જ્ઞાનાનંદપણે ત્રિકાળી ક્રૂપ સ્વભાવમાં નિશ્ચલ થઈને બેઠો છે. શુદ્ધદૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો તેમાં પુણ્ય-પાપની વૃત્તિરૂપ દ્વેતસં છે જ નહિ, પણ પૂર્ણ સ્વભાવને જૂલીને, સ્વલક્ષથી ખસીને, પુણ્ય-પાપરૂપ વિકાર મારો અને હું પુણ્ય-પાપનો કર્તા બગેરે નિમિત્ત આધીન દૃષ્ટિથી બહારમાં લક્ષ કરી અટકે છે અને પરનું અભિમાન કરે છે તેનાથી ઊંચડું ત્રિકાળી પૂર્ણ જ્ઞાનઘન સ્વભાવથી એકાકાર-પદ્મ આત્મામાં નક્કી કરે તો તે પોતાનો સ્વભાવ હોવાથી પૂર્ણતાની ભૂતને નિઃસંદેહ અદા કરી શકે છે

તા. ૯-૯-૪૩ *

શુદ્ધનયને મુખ્ય કરીને વર્તમાન અવસ્થાના અશુદ્ધનયને ગોણીને ચોક્કસી ગાથાના સારરૂપે કળશ કહે છે:—

ન हि विदधति बद्धस्पृष्टमावादयोऽमी
स्फुटमृपरितरंतोप्येत्य यत्र प्रतिष्ठाम् ।
अनुभवतु तमेव द्योतमानं समंतात्
जगदपगतमोहीभूय सम्यक्स्वभावम् ॥ ११ ॥

આચાર્ય મહારાજ સંભોવન કરે છે કે હું જગતના સર્વ જીવો ! બે સમ્યક્ સ્વભાવનો અનુભવ કરો કે જે વડે મિથ્યા માન્યતાનો તારા કરીને યથાર્થ શ્રદ્ધા સહિત સ્વભાવમાં એકાગ્ર થવાય. વળી કહે છે કે શુભાશુભ-અશુદ્ધતાનો અનુભવ ન કરો; શરીર, મન, વાણીની પ્રવૃત્તિ તારી નથી તથા તારા આત્મામાં એકપણે કાયમ કનાર નથી. તે વિકારી ભાવ તારા સ્વરૂપમાં નથી તેથી તે સહિત તારા શુદ્ધ સ્વભાવની શ્રદ્ધા કર. જન્મ-મરણની ઉપાધિનો નાશ કરનાર તારા યથાર્થ સ્વતંત્ર સ્વભાવને નહિ જાણે તો સ્વતંત્ર ક્યારથી યદ્યપિ ? તે સ્વતંત્રતા પ્રગટ કરવાની વાત જ અહીં કહેવાય છે, તે જ મુક્તિનો સત્ય ઉપાય છે.

હું તારામાં લક્ષ્મી-ભૂંડા ભાવ અથવા તો લક્ષ્મી-ભૂંડા ભાવ સહિતની વીતરાગતા સિવાય બીજું કંઈ કરી શકતો નથી. પરમાં પીતાપણની માન્યતારૂપ ભાવ જીવ કરે છે પણ પરને પીતાહું ક્યારેય કરી શકતો નથી. માત્ર અજ્ઞાનભાવથી માને ॥ કે આ મારાથી થાય છે અને આ હું કરું છું. તે બીધી માન્યતારૂપ ભૂલને ટાળી આત્માને પરથી ભિન્ન, પ્રજ્વલ-પાપના વિકારથી ભિન્ન સ્વભાવપણે જોવામાં આવે તો આ બંધન અને સંયોગીપણું જણાવનારા અશુદ્ધ વ્યવહારના ભાવો સ્પષ્ટપણે-પ્રગટપણે નિત્ય શુદ્ધ સ્વભાવથી ભિન્નપણે ઉપર તરે ॥ તોપણ તે સ્વભાવમાં પ્રતિષ્ઠા પામતા નથી અર્થાત્ તેને સ્વભાવમાં આધાર મળતો નથી તેથી તે શોભા-સ્થિરપણું પામતા નથી.

જેમ પાણી ઉપર તેલનું ટીપું તરે પણ અંદર પેત્રી શકે નહિ, તેલ અને પાણી જુદા પડી શકે છે; તેમ આત્માથી બાહ્ય વર્તમાન પ્રગટ અવસ્થામાં કર્મના સંબંધે અજ્ઞાનભાવે કરવામાં આવતા રાગ-દ્વેષ ભાવો અંદરના શુદ્ધજ્ઞાનઘનસ્વભાવમાં પ્રવેશ પામતા નથી આત્માનો સ્વભાવ અવિકારી છે, તેના લક્ષે કદી પણ રાગ-દ્વેષ થતા નથી જ્યારે પર લક્ષ કરે ત્યારે વર્તમાન એકેક સમયની અવસ્થામાં શુભાશુભ વિકારની લાગણી થાય છે, પણ તે સ્વભાવમાં નથી; પર લક્ષે થાય છે આટલે ટાળી શકાય છે, અને સ્વભાવ નિત્ય ટકનાર ધ્રુવ છે.

જો નિત્ય ટકનાર અવિકારી ધ્રુવ સ્વભાવ અને અજ્ઞાન અવસ્થામાં થતા ક્ષણિક ભલિન ભાવો એકમેક થઈ ગયા હોય તો ભલિન ભાવ સ્વભાવથી જુદા પડે નહિ અને સ્વભાવના નિર્મળ ગુણોનો નાશ થાય. પણ સ્વભાવના નિર્મળ ગુણ કદીપણ વિકારરૂપે થતા નથી; ગુણ તે દાપપણે નથી અને દાપ તે ગુણપણે નથી

ગુણ:—આત્મામાં ત્રિકાળ ટકનાર શક્તિ. અનંતગુણ પોતપોતાના સંપૂર્ણ સામર્થ્યપણે છે, તેમાં પર નિમિત્તનો ભેદ કે ઉપચાર નથી.

દાપ:—વર્તમાન અવસ્થામાં, પ્રસંગિતદષ્ટિ રાખે ત્યાંસુધી વ્યવહારે એકેક સમયની અવસ્થા પૂરતો રાગ-દ્વેષ, મોહરૂપી વિકાર નવો થાય છે. સ્વભાવમાં વિકાર નથી.

જેમ સૂર્યમાં અંધારું છે જ નહિ તેથી સૂર્યનું કાર્ય અંધારું ઉત્પન્ન કરવાનું નથી, પણ તે સૂર્યના સ્વભાવના જોરે અંધારું પોતે નાશ પામવા યોગ્ય છે; તેમ ચેતન્ય આત્માના સ્વરૂપમાં ત્રિકાળી ટકનાર અનંત ગુણો પોતાની પૂર્ણ નિર્મળ શક્તિથી ભરેલા છે, તે સ્વભાવભાવમાંથી રાગ, દ્વેષ કે મોહાદિ વિકારી ભાવોનું ઉત્થાન થતું નથી, પણ જ્યારે સ્વભાવનું લક્ષ ચૂકીને, કર્મના સંયોગનું નિમિત્ત પામી બાહ્યમાં જીવ લક્ષ કરે અને તેમાં ભાવોનું જોડાણ કરે ત્યારે તે અસ્થિરતાપણે રાગ-દ્વેષના વિકારી ભાવ કરે છે. પરમાં કાંઈ લડી-મૂકું, પરમાં ઠીક-અઠીકપણાની વૃત્તિ જીવ કરે છે તે અનાદિથી પર લક્ષે સમયે સમયે નવી કરે ત્યારે જ થાય છે, સ્વલક્ષે

શગાદિ વિકલ્પ થતા નથી; કારણ કે આત્માના સ્વભાવમાં દુઃખરૂપ આકુળતાની શુભાશુભ લાગણી નથી. સ્વભાવને ઝોળખીને શ્રદ્ધા કર્યા વિના વિકલ્પ તૂટે નહિ.

ચૈતન્યજ્ઞાનસરોવર આત્મામાંથી તો નિર્મળ શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનનો પ્રવાહ આવે છે, તે સ્વલક્ષે સ્થિર રહે, પરમાં લક્ષ ન જાય તો સામાન્ય એકરૂપ સ્વભાવમાં જ લાગી જાય છે. પણ ન્યારે તીવ્ર-મંદ આકુળતારૂપ શુભાશુભ ભાવ પરલક્ષે કરે છે ત્યારે અશુદ્ધતા આવે છે. તે એકેક સમય પૂરતી હોવાથી અવિકારી સ્વભાવના લક્ષે તે રાખી શકાય છે.

ત્રિકાળી નિર્મળ શુદ્ધ સ્વભાવ અને વર્તમાન અવસ્થા બંનેને યથાર્થપણે જાણી, અવસ્થા તરફનું લક્ષ ગોણું કરી, શુદ્ધનયને મુખ્ય કરી, તે વડે પૂર્ણ શુદ્ધાત્માની શ્રદ્ધા કરવી, તેનું જ લક્ષ કરવું અને તેમાં એકાગ્ર અનુભવરૂપ કરવું તે જ ચૈતન્ય સ્વભાવનું કર્તવ્ય છે, તેમાં જ ચૈતન્યની શોભા છે. વિકાસને-પુણ્યપાપના ભાવોને પોતાના માની તેનો કર્તા થાય તેમાં ચૈતન્યસ્વરૂપની શોભા નથી, ચૈતન્યનું કર્તવ્ય નથી.

ઢહાદિની ક્રિયા કરવાની કે પરની મદદની વાત તો છે જ નહિ પણ મત, તપ વગેરેના શુભભાવ પણ ચૈતન્યસ્વરૂપી વીતરાગી સ્વભાવમાં વિરોધરૂપ છે, વિન કરનાર છે. નિત્ય આમ જ હોવાથી જ્ઞાનીઓ તે શુભ ભાવનો પણ આદર કરતા નથી. વળી તે ભાવો પોતાના એકરૂપ સ્વભાવપણે નહિ હોવાથી બહારમાં લક્ષ દાડે છે, પોતે નિત્ય એકરૂપ જ્ઞાનભાવે અસ્તિ છે, તેમાં ક્ષણિક પુણ્ય-પાપના ભાવોની નાસ્તિ હોવાથી નિશ્ચયથી તે ભાવોને અભૂતાર્થ (સ્વભાવમાં નહિ એવા) માનવા ભોધએ.

અહો ! આત્મ પરમાર્થ સ્વરૂપ વર્તમાનમાં દરેક આત્માનું હોવા છતાં લોકોને બાહ્યનું લક્ષ છોડવું ગમતું નથી. સ્વાશ્રિત પૂર્ણ સ્વરૂપનું ભાન નથી તેથી પરાશ્રયથી મુખ્ય માને છે પણ પરાશ્રય તો ખરેખર દુઃખરૂપ જ છે. એવા તેવા ઉપદેશકના ઉપદેશનું નિમિત્ત

પામીને તેવી તૈયારીવાળા-તે અનુસાર શ્રુતિવાચના મળ્યા, આ જગ-
તમાં અવ્યવસ્થાએ ગાડરિયો પ્રવાહ સ્વતંત્રપણે ચાલી રહ્યો છે,
જાતની ફરકાર વિના સ્વતંત્ર સુખસ્વરૂપ વસ્તુસ્વભાવ સમગ્ર તેવો
નથી; સાચું સ્વરૂપ સાંભળવાનો યોગ મળવો પણ કઠણ છે. કોઈ
કોઈને સમજાય આપી શકે તેમ નથી અને જાતે સર્વજ્ઞના ન્યાય
અનુસાર સ્વતંત્ર સ્વરૂપ સમજ્યા વિના અંગમાત્ર ધર્મ કે ધર્મનો
માર્ગ નથી. આત્માનો ધર્મ અંતરમાં જ છે, બાહ્ય ક્રિયામાં, વેશમાં,
ટીકાં-ટપકાંમાં, કે કોઈ સંપ્રદાયના પક્ષમાં આત્માનો ધર્મ નથી,
આત્માનો ધર્મ આત્મામાં અને આત્માથી જ છે. બ્યવહાર અને
નિશ્ચય બંને આત્મામાં છે. આત્માનો બ્યવહાર પણ બહારમાં નથી.
આમ આત્મા સ્વતંત્ર, પરિપૂર્ણ છે છતાં બહારથી આત્માનો ધર્મ
કોઈ માને તોપણ તે સ્વતંત્ર છે.

પાંચમા આરાના જીવોને સમગ્ર આરે આચાર્ય મહારાજે
ધર્મના સ્વરૂપમાં કાંઈ બીજું કંઈ નથી પણ અનંત સર્વજ્ઞોએ કહેલો
એક જ માર્ગ બતાવ્યો છે. લોકોને ન સમગ્ર આરે સત્યમાં કાંઈ
ફેરફાર થાય તેમ કદી પણ બને નહિ, સત્યનો પ્રકાર ત્રિકાળ એક
જ હોય.

રાગાદિ બાહ્ય ભાવો સ્વરૂપમાં પ્રતિષ્ઠા પામતા નથી, તેના બે
અર્થ થાય છે:—

(૧) અધિકારી કુલ સ્વભાવમાં તે આધાર પામતા નથી,
કારણ કે સ્વભાવમાં ગુણ જ છે અને ગુણમાં રાગદ્વેષરૂપ રાપ કદી
પણ નથી.


(૨) રાગાદિ ભાવ સ્વરૂપમાં શોભા પામતા નથી કારણ કે
ગમે તેવો શુભ રાગ હોય પણ તે વીતરાગી સ્વભાવના વિરોધી ભાવ
છે. જેઓ વીતરાગ થયા તેઓ બધા શુભ કે અશુભ બંને પ્રકારના
ભાવોનો નારા કર્યા પછી જ થયા છે. રાગ રાખીને કોઈ વીતરાગ
થઈ શકતું નથી. હું રાગનો નારાકર છું, રાગ માનો સ્વભાવ નથી
એવા ગુણની પ્રતીતિના જોરમાં શુદ્ધ સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન અને અશ

શુદ્ધ ચારિત્ર પ્રગટે છે, અદ્વામાં રાગનો નાશ થયા પછી ક્રમેક્રમે રાગ દાળી પૂર્ણ વીતરાગ થાય છે.

પછી કોધાદિ ભાવો ક્ષણિક અવસ્થા પૂરતા હોવાથી તે એક ક્ષણમાં દળી જવા યોગ્ય છે-દાળી શક્ય છે. પ્રથમ સાચી અદ્વાના બેરે તે ભાવોને ગૌણ કરીને-દૃષ્ટિમાં નાગ કરીને પછી સ્વભાવમાં એકાગ્રતા-રૂપ ચારિત્રના બેરે તેનો તદ્દન નાશ કરે છે. આવો ત્રિકાળી નિયમ હોવાથી વિકારના નાશક શુદ્ધ અવિકારી ત્રિકાળી ટકનાર અખંડ જ્ઞાનઘનસ્વભાવમાં તે કોધાદિ ભાવોને આધાર મળતો નથી, તે કોધાદિ ભાવો સ્વભાવમાં નથી તેથી સ્વભાવમાં તે શોભા પામતા નથી.

ત્રિકાળી જ્ઞાનકસ્વભાવમાં વિકારની નાસ્તિ હોવાથી રાગ-દ્વેષના કોષ ભાવોને સ્વભાવમાં સ્થાન મળતું નથી અને તે વિકારના આધારે આત્માનો કોષ ગુણ પ્રગટ થતો નથી. આવા ભાન વગર વ્રત, પૂન, ભક્તિ આદિના ગમે તેવા શુભભાવ કરે તો પણ તે રાગથી વીતરાગી સ્વભાવને કંઈ લાભ કે મદદ થાય નહિ. અંદર ગુણ ભર્યા છે તેની એકાકાર અદ્વાથી ગુણમાંથી જ ગુણ પ્રગટે છે એવો ત્રિકાળ નિયમ છે

પાણીને ઊંચુતાનો આધાર નથી. જો તેમ હોય તો ઊંચુતાનો અભાવ થતાં પાણી અને પાણીનો ઠંડા સ્વભાવ નાગ પામવા બોધ્ય, પણ તેમ ત્રણકાળમાં બનતું નથી. પાણી તેના શીતળ સ્વભાવના આધારે છે, ઊંચુતાના આધારે નથી. તેવી રીતે પૂર્ણ જ્ઞાનાનંદ આત્મસ્વભાવ નિત્ય અવિકારી છે, તે ક્ષણિક રાગ-દ્વેષના આધારે નથી, અને ક્ષણિક વિકારને આત્માનો આધાર નથી. જો પરસ્પર (વિકારને અવિકારતું અને અવિકારી સ્વભાવને વિકારતું) આધારસ્પર્શ માનો તો વિકાર અને આત્મા એક થાય અને વિકારનો નાશ થતાં આત્માનો અને તેના અનંતગુણનો નાશ થાય એમ માનવું પડશે. વિકાર સ્વભાવમાં નથી તેથી વિકારી ભાવો દળવા યોગ્ય છે અને આત્માનો સ્વભાવ ત્રિકાળ ધ્રુવપણે મહેનાર છે.

પુણ્ય-પાપની વૃત્તિ  ધ્રુવ સ્વભાવથી બહાર ઢાડે છે.

તેથી તે ક્ષણિક-ઉત્પન્ન-વર્ગી છે સ્વભાવના ભાનવડે-નિત્ય અસ્તિ
સ્વભાવના ભાનવડે તે પુણ્ય-પાપના વિચારી ભાવ ટળી ગયે છે, મારે
પ્રથમ વ્રજામાં શુદ્ધ સ્વભાવની નિસંદેહતા કરવી જોઈએ, પૂર્ણ
સ્વભાવી નિત્ય અવિચારી જુ' એવો નિશ્ચય કરવો જોઈએ.

જ્ઞાનસ્વભાવ નિત્ય એકરૂપ છે, તે વર્તમાન અવસ્થા પૂરતો
નથી. જેમ સોનાની વીંટીરૂપ બાદ્ય આકૃતિ છે તે જોનાના સ્વ-
ભાવમાં પેમી ગઈ નથી. જો જોનું સ્વભાવે જ તે વીંટીરૂપ ધર્મગુણ
હોય તો બીજા કોઈ આકારે તે કદી થઈ શકે નહિ. તેમ આત્મા
અવસ્થાના બેદ જોડાયો નથી, સગાર અને શાક્ષ તે બને ઊભી અને
પૂરી અવસ્થાના બેદ છે, તે બેદરૂપે-ખંડરૂપે આત્મા ધર્મ ગયો નથી
ત્યાં મુખી અવસ્થાના બેદ ઉપર સક્ષ રાજો ત્યાં મુખી ચિત્કરૂપ તૂટતા
નથી. પ્રથમ અખંડ અને ખંડ બનેનું જ્ઞાન કરીને અખંડ મુખ સ્વ-
ભાવને શ્રદ્ધાના સક્ષમાં રાજો અને અવસ્થાનું બેદરૂપ સક્ષ ગીજ કરે
તો સ્વભાવના જોરે ક્રમેક્રમે ચિત્કરૂપ તૂટી શુદ્ધ શ્રદ્ધા-જ્ઞાન પ્રગટે છે
અને ક્રમેક્રમે સ્થિતતારૂપ ચારિત્ર વધે છે અને રાગનો નાશ થઈ પૂર્ણ
કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે મારે સ્વઆમિત શુદ્ધ નિશ્ચયનય પ્રથમથી જ
આદરણીય છે

કોમ કહે, પ્રથમ બચદાર કરતાં કરતાં નિશ્ચય ક્રિયડે અને.
તેરમે ગુણસ્થાને શુદ્ધ નિશ્ચય થાય, તો એમ કહેનાર બચદાર અને
નિશ્ચયને ઝોળખ્યા વગરની વાત કહે છે. જો શોધા ગુણસ્થાનમાં
શ્રદ્ધાથી પૂર્ણ અને અજો યથાર્થ ચારિત્ર ન હોય તો પૂર્ણ ક્યાંથી
થાય? નાસ્તિમાંથી અસ્તિ ક્યાંથી આવશે? પ્રથમથી જ નિશ્ચય
શ્રદ્ધા વિના સાચો ધર્મ અગમ્ય કોમને કોમ કાળે, કોમ રીતે
પ્રગટે નહિ

★

વળી જ્ઞાનમા વિચાર નથી. જુનાનીમાં અનેક પ્રકારના તીવ્ર
પાપ કર્યા હોય, તેનું જ્ઞાન વૃદ્ધાવસ્થામાં કરે ત્યારે રાગદ્વેષના તોડાનના
તેના ભાવ તે વખતે, જ્ઞાન સાથે આવતા નથી વિચારની નવી વાસના
વતારે તે ઊંચા પુરુષાર્થના કારણે છે, જ્ઞાનના કારણે નથી. જુનાનીમાં

અભિમાનમાં છકીને કાળા કેર કર્યા, કપટ, ચોરી વગેરે મહા દુષ્ટત્વ કર્યા, એમ વિકારલાવતું જ્ઞાન કરવું તે હાલ નથી; વિચારવાનને તો વૈરાગ્ય આવે છે. બાળ, યુવાન કે વૃદ્ધ એ બધી શરીરની અવસ્થા છે. તેની સાથે વિકારને સંબંધ નથી પણ અહીં તો વિકારનું જ્ઞાન વિકારથી જુદું છે અને બાળ-યુવાન આદિ શરીરની અવસ્થાથી પણ જુદું છે. માટે પૂર્વ વિકારી અવસ્થાનું જ્ઞાન કરવામાં તે વિકારી ભાવ કે તે વખતની અવસ્થા જ્ઞાન સાથે આવતાં નથી માટે જ્ઞાન-શુદ્ધિમાં વિકાર નથી એ નક્કી થયું.

૩૬ (નીતિમાન) જીવો અસત્ય, કપટ, ચોરી આદિનો આદર કરતા નથી. વડીલ, કુશુર આદિ કોઈ અનીતિ કરવાનું કહે છતાં નિર્ભયપણે ના પાડે અને કહે કે અમે પુણ્ય વેચી ખાવાં નથી એટલે કે અમારાં પુણ્ય હશે તો વૈસાદિનો સંયોગ મળશે, પણ તે મેળવવા અનીતિ નહિ કરીએ. વેપાર-વધો ગમે તેમ આલે પણ તેમાં કપટ કે કોઈ જાતની અનીતિ કરવી નથી. એમ લૌકિક સર્જન પુરવો પણ દુષ્ટ ભાવનો આદર કરતા નથી, તેનાથી પોતાની શોભા માનતા નથી; પણ નીતિ, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય વગેરેમાં પોતાની શોભા માને છે તેમ ક્ષણિક વિકારી ભાવ બાહ્ય લક્ષ કરે ત્યારે થાય છે, તે સ્વભાવવિરોધી કસંક હોવાથી ચૈતન્યસ્વભાવમાં શોભા કે આદર પામતા નથી તેની દિયતિ ઉત્પન્ન-વચીપણે એક સમયમાત્રની રહે છે પ્રથમ સ્વામિત સ્વભાવમાં તેનું લક્ષ ગૌણ કરી, તેનું ચણીપણ-કર્તાપિષ્ક છાડી, વિકારને પર માની, તેનો આરિત્રના જોરે નાગ કરે છે, એટલે સ્વભાવમાં તેની નારિત જ છે તે ટળવા ચોખ્ખો હોવાથી વર્તમાનમાં પણ મારા નથી, મારા હોય તો મારાથી જુદા પડે નહિ ત્રણકાળમાં વિકાર મારો નથી, એમ ન માનતાં જ્યાંસુધી વિકારને પોતાનો માને અને પોતાને વિકારરૂપ માને ત્યાંસુધી અનત સસારમાં રંખડે છે. ચૈતન્ય સ્વરૂપની અવસ્થામાં પુરુષાર્થની નબળાઈના કારણે જ્ઞાનીને પણ પુણ્ય-પાપના ક્ષણિક વિકાર થાય છે પણ સ્વભાવની મદ્દના જોરમાં તેનો નિષેધ છે.

શુદ્ધ દૃષ્ટિથી જોતાં સદાય અખંડ જ્ઞાનાત્મક

પણે ॥ અશુદ્ધિથી વર્તમાન એકેક સમયની અવસ્થા પૂરતો વિમાર અને ઊંધી માન્યતા અનતમળથી કમ્તો આવે છે, હતા ત્રિકાગ્રી સ્વતંત્ર સ્વભાવને ઓળખી સાચી દૃષ્ટિ મેં તો ક્ષણમાનમાં તે ભૂય રળી જાય છે, અને વર્તમાન પુરુષાર્થની નમગ્રાહને ઠાણે જે રાગ રહ્યો તે ઉપન-માદા ભાવ નિમિત્ત આધીન છે, સ્વભાવ આધીન નથી તેથી રળના થાય છે (ખાદ્ય નિમિત્ત રાગદ્વેષ મગનતુ નથી પણ પોતે તે ઉપરના લક્ષે રાગ કે દ્વેષ મેં ત્યારે નિમિત્ત કહેવાય છે)

આચાર્ય દેવ કહે છે કે પુણ્ય-પાપના બંધનરૂપ ભાનતુ કર્તવ્ય છે ! એ તારો સ્વભાવ નથી, એવી પ્રથમ શ્રદ્ધા કરીને આખા સંસારનો, નણુમળના કર્મબંધનો અને વિમારનો ત્યાગ કરે ! દ્રવ્ય સ્વભાવ તો નિત્ય શુદ્ધ જ છે, માયમ એકરૂપ ટકનાર છે, અખંડ છે અને ક્ષણિક અનસ્થા પૂરતી પુણ્ય-પાપની લાગણી અનેક પ્રમાણે બેદરૂપ છે માટે તે શરતુભૂત ન હોવાથી તે ખંડરૂપ અશુદ્ધ અવસ્થાનો આશ્રય છાડી નિત્ય ધ્રુવ સ્વભાવનો આશ્રય કરે તો તું પોતે જ ભગવાન આત્મા સાચાં શરણરૂપ છે તારે કોઈ અન્યના શરણની જરૂર નથી

નિત્ય એકરૂપ ટકનાર અવિનાશી આત્મા પૂર્ણ જ્ઞાનાનંદપણે વીતરાગસ્વભાવી છે કેહાદિ સંયોગો અને પુણ્ય-પાપની લાગણી નાશવાન ॥ નાશનાન વસ્તુ અવિનાશી સ્વભાવમાં શુ કરી શકે ? વર્તમાન અતૂરી દશામાં પણ તે મદદગાર નથી, તરફ કે દરમ સમયની વિમાર અને કેહની અનસ્થ તારાથી જુદાપણે છે અને તારા જ્ઞાનાદિ ગુણની અનસ્થા તેનાથી જુદાપણે છે મેં પરવસ્તુ કે પરભાવ તારા સંસ્પર્શમાં નથી જે તારામાં નથી તે તને મદદગાર કેમ બને ?

વનહારે રાગ-દ્વેષ ચેતનસ્વભાવને તુ સાનકર્તા છે પણ તે ત્રિકાગ્રી પ્રવ સ્વભાવનો નાશ કરનાર કે ગુણની શક્તિ ઘટાડી દેનાર નથી કારણ કે ગુણ નિત્ય છે તેમાં રાગ-દ્વેષની નાસ્તિ છે ક્ષણિક અસ્થામાં થતા રાગ-દ્વેષ નિત્ય પૂર્ણ ગુણરૂપ સ્વભાવમાં નથી હું અખંડ સ્વભાવી રાગનો નાશ કરનાર ક્ષણે છે એવી

પ્રતીતિલું જોર કરનારો અલ્પકાળમાં સગ-દેવનો નાશ કરી પૂર્ણ પવિત્ર-વીતરાગ થઇ જાય છે.

આ અપૂર્વ વાતો છે. ફરી ફરી કાને પાડવી પણ દુર્લભ છે. પ્રથમ સત્નો આદર લાવી હા પાડવાની વાત છે, તેની અંતરથી હા પાડવામાં પણ અનતો સવળો પુરુષાર્થ છે. જગતને સમજાય કે ન સમજાય પણ આ સમજાયે જ સંસારથી છૂટકો છે. નમ્ર સત્ય દાંડી પીટીને જાહેર કબુ છે. સ્વભાવમાં રહીને એકલા પુરુષાર્થની વાત છે.

આ બધું મુક્તિનો પ્રથમ ઉપાય જે સમ્યક્દર્શન છે, તેની રીત કહેવાય છે. જુહસ્થદરામાં પણ થઇ ગયે તેવી વાત છે. અરે ! ઢાર અને આઠ વર્ષની બાલિકાના હેલના સંયોગમાં રહેલા આત્માઓને પણ આવો અપૂર્વ ધર્મ થઇ ગયે છે. અનંત જીવો આઠ વર્ષની ઉંમરે (હેલની અપેક્ષાએ) કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે ગયા છે. જે થઈ શકે છે તે જ જન્મ-મરણનાં અનાદિનાં દુઃખથી છૂટવાનો ઉપાય કહેવાય છે.

પ્રથમ શ્રદ્ધા કરતાં મોક્ષનો હુપ્ લીઝી પડે છે. સંસારમાં જેની કિંમત છે તેની વાત સાંભળતાં કેવો લીઝી પડે છે ! બે માસમાં આ રીતે રધો કરું તો બે લાખની કમાણી થાય એવા ભાવ કરીને હુપ્ માને છે, વન, હેલ, પુત્રાદિનાં વખાણ સાંભળી તેમાં હોંગ કચી મીઠાશ માને છે અને તે બધા સંયોગને ટકાવી રાખવા માગે છે; પણ ધોતે નિત્ય ટકનારો છે તે ભૂકીને પરને નિત્ય ટકાવી રાખવા માગે છે જેમાં રચિ છે તેનાં વખાણ સાંભળતાં કંદાળો લાગતો નથી, વાર-વાર પરિચય કરે છે; તેમ ભગવાન આત્માના સ્વભાવની અપૂર્વ રીતે કિંમત કરે તો સમજવા માટે તેલું વારંવાર અવજન-મનન કરનામાં કંદાળો લાગે નહિ, સમજ્યા પછી પણ તેની રચિ ઘટે નહિ.

મારો સ્વભાવ ત્રિકાળી પૂર્ણ શુદ્ધ છે, ક્ષણિક વિકારની ઉપાધિ કે કો, પર સ્ત્રીજનો સંયોગ મારું સ્વરૂપ નથી, એવા પરથી નિરાળા સ્વભાવની ઘડના જોરે નિઃપ્રાણિક પૂર્ણ સ્વભાવનો વિવેક કરવો, પરથી યથાર્થપણે જુદા માનવો તે જ પ્રથમ વર્મ છે, તે જ સમ્યક્-દર્શન છે તે :

આઓ ! તમે મોહ રહિત થઇને સ્વરૂપનો અનુભવ કરો, પરમાં સાવધાની અને પરના આશ્રયની માન્યતા છાડી સગથી જરા ભુલ પડી સ્વભાવમાં કરો. એમ આખા જગતના છવોને સ્વરૂપનો અનુભવ કરવાનું કહે છે આચાર્યદેવ પોતાની દૃષ્ટિએ બધા આત્માઓમાં પરમાર્થ પ્રભુતા-પૂર્ણપણું ભાળે છે, અને એ રીતે બધાને સંબોધીને કહે છે કે મોહ રહિત થઇને અમારી જેમ તમે પણ અનુભવ કરો, શાંત-નિરુત્કળ સુખ-આનંદ સ્વભાવમાં જ કરો; તે જ સર્વત્ર ધ્રુવ પદ છે. જ્યાંસુધી પરમાં કર્તૃત્વ-મમત્વ છે ત્યાંસુધી સ્વતંત્ર સ્વભાવનાં શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને તેનો શુદ્ધ અનુભવ થતો નથી, તેથી શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ કરવાનો ઉપદેશ છે.

હવે, એ જ અર્થનું ક્લેશરૂપ કાવ્ય કહે છે, તેમાં એમ કહે છે આવો અનુભવ કરો આત્મદેવ પ્રગટ પ્રતિભાસમાન થાય છે:-

ભૂતં માંતમભૂતમેવ રમસાન્નિર્મિય વંથં સુધી-
ર્યંતઃ કિલ્લ કોઽપ્યહો કલ્પયતિ વ્યાહત્ય મોહં હઠાત્ ।

આત્માત્માનુભવૈકગમ્યમઠિમા વ્યક્તોઽયમાસ્તે ધ્રુવં
નિત્યં કર્મકલંકપંકવિકલો દેવઃ સ્વયં જ્ઞાન્વતઃ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:-જે કોઇ શુશ્રુષિ (સમ્યક્દૃષ્ટિ, ધર્મીઆ) ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય એવા ત્રણે કાળનાં કર્મોના બંધને (પોતાની યથાર્થ શ્રદ્ધાના જોરે મનના અવલ બનથી જરા ભુલો પડી) પોતાના આત્માથી તત્કાળ-શીઘ્ર ભિન્ન કરીને એટલે તે મારું સ્વરૂપ નથી, હું નિત્ય અસંગ જ્ઞાયક છું, પૂર્ણ નિર્મળ છું એવી શ્રદ્ધાના સ્વાશ્રિત જોરે વડે કર્મના ઉદયના નિમિત્તથી થયેલ મિથ્યાત્વ (અજ્ઞાન) ને પોતાના બળથી (પુરુષાર્થથી) રોકીને અથવા નાશ કરીને અંતરંગમાં પરથી ભુલ સ્વભાવનો અભ્યાસ કરે તો આ આત્મા પોતાના અનુભવથી જ જાણવાયોગ્ય જેનો પ્રગટ મહિમા છે એવો અનુભવજોયર, નિશ્ચલ, ગાઢત, નિત્ય કર્મકલંક-કર્દમથી રહિત એકરૂપ શુદ્ધસ્વભાવી એવો પોતે જ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય દેવ અંતરમાં વિરાજમાન છે.

એકવાર ઉપર પ્રમાણે યથાર્થ સ્વરૂપને શ્રદ્ધાના લક્ષ્માં લઈને, તેમાં એકાગ્ર થઈને શુદ્ધ સ્વભાવનો એકાકારપણે અનુભવ કર ! જેમ જે દાખડી અને તેના મયોગમાં ગહેલો હીરો એક નથી, ખ્યાલમાં છે કે વર્તમાન હીરો દાખડીના સયોગમાં રહેલો છે છતાં હીરો ઉપર જ લક્ષ કરીને જોતાં છૂટો જ છે; તેમ આત્મા ચૈતન્ય જ્ઞાનમૂર્તિ વર્તમાન અવસ્થા પૂરતો દેહાદિના સયોગમાં રહ્યા છતાં અસયોગી સ્વભાવની દૃષ્ટિએ જોતાં તે છૂટો જ છે. ભગવાન આત્મા વર્તમાન શરીરના મયોગે એકલેષે રહેલો છે છતાં તે દેહાદિ જડની અવસ્થાથી જુદો જ છે, અને પરમાર્થે પરાશ્રય વડે થતા વિકારી ભાવથી પણ જુદો જ છે.

છે તો આમ જ ! સાચી દૃષ્ટિથી જોતાં ત્રિકાળ પરથી તથા વિકારી ભાવથી આત્મા જુદો છે, છતાં અજ્ઞાની મિથ્યાદૃષ્ટિથી પર સાધે એકમેકપણું માને છે. અહીં શુદ્ધનય વડે અવસ્થાને ગોણું કરી આખા સ્વભાવને માનવાની રીત બતાવી છે જે સાચી રીત છે તેને મોંઘું માને તો બીજા રસ્તે સ્વભાવને જાણી શકાય નહિ મરને માર્ગે જ સત્ સ્વભાવ આવે, અસતનો માર્ગ સહેલો માનીને તે રસ્તે જાય તો મત્ વંચાડે દૂર થઈ જશે રાજકોટથી ભાવનગર જવું હોય, પણ તે છટું પડે માટે ચાલે જાએ જામનગર ! નગર તો આવશે ! એમ માની જામનગરના રસ્તે જાય તો ભાવનગર ઊંડટું વધારે છટું પડે અને તે રસ્તે તો ભાવનગર કદી પણ આવશે નહિ; તેમ આત્માનો અંતરંગ માર્ગ તદ્દન સીધો જ છે, પણ અણઅભ્યાસે મોંઘો (મુશ્કેલ) લાગે છે. અનાદિની ઊંધી માન્યતાની પકડને લીધે પ્રથમ અધરૂં લાગે અને બાહ્યમાં મોંઘાથી ધર્મ માની લે, તો અંશ-માત્ર પણ અજ્ઞાન-મિથ્યાભિમાન દૂર થશે નહિ અને સ્વભાવથી દૂર ને દૂર રહેશે.

આચાર્ય ભગવાને સ્વભાવની દૃઢતા વડે એક સમયમાત્રમાં મિથ્યા માન્યતાનો નાશ થાય એવો ઉપાય બતાવ્યો છે. મિથ્યા માન્યતા વડે-અશુદ્ધતાના આગ્રય વડે એકેક સમયની અવસ્થા કરતાં અજ્ઞાન અને અશુદ્ધતામાં જ અનંતકાળ વીત્યો, છતાં પણ તે અજ્ઞાન અને અશુદ્ધતાની મિથિતિ એક સમયમાત્રની-ઉત્પત્ત્ય સી હોવાથી

ફાજમા તેનો નાશ થા શકે છે, અનાદિના છે મારે વધારે વખત
જો એ એવું નથી

નોંધ :- આ-બુદ્ધિ ખીન અને ધનાદિ સંયોગ મળે તે વર્તમાન
હાલમાં જ રૂઝ નથી પણ પરથી જુદાપણાની શ્રદ્ધા કરના મારે અને
રાગ-દ્વેષ રહિત સ્વભાવનું જ્ઞાન અને તેમા સ્થિરતા કરના મારે નર્ત
માનમા નરો પુરુષાર્થ ઉપાડવો જો એ અતર સ્વભાવના પુરુષાર્થનો
સબ વ જડ કર્મ માધે નથી, શુદ્ધરૂપ વર્મને પુણ્ય જગાડી મોકે નહિ
અર્થાત્ પુણ્યથી કર્મનો પુરુષાર્થ જાગે નહિ શુદ્ધ પ્રગટાવના મારે
અ-રમા પૂર્ણ સ્વાધીન શુભની શ્રદ્ધા મહિતનો પુરુષાર્થ જોડએ
સ્વાધીન સ્વભાવને કોઈ કામ, મોઈ ક્ષત્ર કે કોઈપણ સાયોગની આગિ
યાગ નથી

“કોણ જાણે મારે શુદ્ધ પ્રગટશે ? આના પચમ ધાગમા આનો
કર્મ આપણાથી થઈ શકે નહિ,” એમ કહીને પુરુષાર્થને ન મોકો
અરે ! આત્મસ્વભાવને કાળ અને કર્મ નરે ! તુ આત્મા છા કે નહિ ?
જડ કર્મ તો આગળા છે, જ્ઞાન રહિત છે, તે તને કાંઈ કરી માનતા
નથી, છતાં પોતાના પુરુષાર્થની નબળાઈનો દોર પર ઉપર દોગનો
તે અનીતિ-અધર્મ છે

‘અનુભવ પ્રકાર’ મા કહે છે કે-“આ મળે ખીનું બધું
કરતું સહેલું છે, માન સ્વરૂપ સમજતું જ કંઈ છે એમ કહેનાર
સ્વરૂપની આહ-ભાવના મહાકનાર, પુરુષાર્થને મદ પાડનાર બહિરાત્મા,
મિત્યાદિ, મૂઠ છે ”

જુદાપણાની યથાર્થ શ્રદ્ધા કરી સ્વાધીન સ્વભાવની ભાવના
કરવી તેને તુ મોઢી મ્હે છે, પણ તારી પામે તો બાહ્ય સાયોગ એના
મ્યા છે કે જેથી મોધુ-મોધુ કમી રહ્યો છા ? જરૂર ચક્રવર્તી કે જેમને
૮૬૦૦૦ તો સ્ત્રીઓ હતી, જેમની ૧૬૦૦૦ દેવો તો મેના કરતા હતા
છખડતું રાજ્ય હતું, આના સંયોગમા રહ્યા છતાં પણ તેઓ મહાન
ધર્મીમા હતા મન્નદિ હતા, અતરમા જુદાપણાનું જ્ઞાન તેમને
નર્ત હતું, અને તારે ઘેર તો ૮૬૦૦૦ નળિયા પણ નહિ હોય છતાં

પર સંયોગનો વાંક કાઢી આત્મધર્મ સમજવો કઠણ, એમ કહીને જ્ઞાનમાં આડ મારીને સમજવાનું દ્વાર જ બંધ કરી દે છે, તેને સમજાય ક્યાંથી ? તેને સંસારની પ્રીતિ છે.

વળી 'અધ્યાત્મ વસ્તુ મોંઘી છે' એમ કહી જેઓ તત્ત્વજ્ઞાન સમજવાની હંકાર કરતા નથી, તેઓ સ્વાધીન જ્ઞાનસ્વભાવનું ખૂન કરનારા છે. નવરો બેઠો સંસારની ક્રિયામાં હોંશ માન્યા કરે છે, છાપામાં શું આવ્યું ? ફેડીયામાં શું સમાચાર છે ? એમ વારંવાર પૂછ્યા કરે છે, પણ તારા આત્માના સમાચાર-આત્મા શું કહે છે, તથા ભયંકર ભાવમરણો કેમ રળે, તે સમજવા માટે કદી પણ પૂછતો નથી. જેને બાહ્યમાં પરતી રુચિ છે તે પર ઉપરના રાગને માટે વખત મેળવી 'બધુ' કરે છે, રાગની વસ્તુને સારી રાખવા પ્રયત્ન કરે છે, પરવસ્તુમાં રાગ-રૂપ સિવાય કંઈ થઈ શકતું નથી. જેનાથી જન્મ-મરણનાં અનંત દુઃખ ટળી શકે તે મુખ ધાય તેની રુચિ નહિ, તેનો આકર નહિ, ઝોળખાણ નહિ; તો આત્મસ્વભાવ મક્તની ચીજ નથી કે તે પુરુષાર્થ વિના એની મેળે પ્રગટે !

આચાર્યદેવ કહે છે કે આત્માનો સ્વભાવ શીઘ્ર સમજવા માટે પાત્રતા વડે સાતસમાગમ મેળવી તેનો અભ્યાસ કરે, રુચિ કરી પુરુષાર્થ કરે તો આ કાળમાં પણ આત્માનો સ્વભાવ સમજવો મુશ્કેલ છે, પણ પરને પોતાનું માની પુરુષાર્થ સંયોગને પોતાના કરી રાખવા માગે છે તો પુરુષ-પાપ કદી કોહને એક સરખા કડી શક્યા નથી, માટે તે એકાંત અરાક્ય છે એટલે કે આત્મા પરમાં કંઈ કરવા કોહ હાળે સમર્થ નથી, અને સ્વભાવમાં બધું કરવા સર્વ હાળે સમર્થ છે.

તા. ૬-૮-૪૩.

(સત્રિવચનમાંથી)

પર મને નિમિત્ત થાય છે અને હું પરનો નિમિત્તકર્તા થાઉં છું એમ અજ્ઞાની માને છે, પણ પર વસ્તુ તો માત્ર જ્ઞેય છે, તેને જ્ઞાનમાં જાણવાનો નિયેવ નથી. મદા પછી જ્ઞાનનો વિષય વધાર્યુંપણે સ્વ-પરના વિવેકથી જેમ છે તેમ નિમિત્તને જાણવાનો છે. મદામાં અખંડ દ્રુવ સામાન્ય સ્વભાવ સજ્ઞમાં આવ્યા પછી અવસ્થાવિશેષ તરફ જ્ઞાન

હોય છે, તે સમ્યક્ પ્રકારે થયેલું જ્ઞાન સ્વ-પરમકારક હોવાથી વર્તમાન અવૂરી અવસ્થા છે તેને જાણતાં સંયોગરૂપ નિમિત્તની હાજરીને પણ જોમ છે તેમ જાણે છે, અને ત્રિકાળ ટકનાર અસંયોગી ધ્રુવ સ્વભાવને પણ જાણે છે. પણ નિમિત્તને આધારે જ્ઞાન નથી, અને નિમિત્ત એટલે કે બાહ્ય સંયોગની હાજરી તેના નિવેધ (અસ્વીકાર) જ્ઞાન કરી શકે નહિ.

સમ્યક્શ્રદ્ધાના વિષયમાં તો પૂર્ણ નિર્મળ પર્યાય અને અવૂરી પર્યાયના પણ ભેદ નથી. અનાદિ અનંત પૂર્ણરૂપ એકાકાર વસ્તુ-સ્વભાવ શ્રદ્ધાના લક્ષમાં લીધો તેમાં પૂર્ણ ધ્રુવ સ્વભાવની અસ્તિ અને વર્તમાન અવસ્થાના કોઈપણ ભેદની નાસ્તિ છે, શ્રદ્ધાનો વિષય તો અખંડ વસ્તુ છે.

જ્ઞાનમાં સ્વવસ્તુ અને પર્યાયના ભેદ જાણતાં જ્ઞેયરૂપ પર ચીજ પણ જાણવાનો વિષય બને છે, તે (જ્ઞાન કરવું તે) પણ ખરી રીતે સ્વવિષય છે, કારણ કે પરમાં જાણવું નથી, પરથી જાણવું નથી, છતાં પર ચીજ છે ખરી તે જ્ઞાનમાં પર જ્ઞેય થવામાં નિમિત્ત છે એમ જ્ઞાની પર વસ્તુની અસ્તિત્વો સ્વીકાર તો કરે છે; ત્યારે અજ્ઞાની ઊંધેથી પકડે છે કે પરજ્ઞેયથી-નિમિત્તથી જ્ઞાન થાય છે એમ નિમિત્તની પાતામાં અસ્તિ માને છે. જ્ઞાની નિમિત્તને પાતામાં નાસ્તિપણે જ્ઞેય તરીકે જાણે છે, સ્વપરના વિવેક કરે છે.

નિમિત્ત નિમિત્તપણે છે, પાતાપણે નથી; પાતે પાતાપણે છે, નિમિત્તપણે નથી. આખો લોક પરજ્ઞેયમાં (નિમિત્ત) છે પણ જ્ઞાનમાં મદદગાર નથી. કોઈ કાર્યમાં નિમિત્ત કાંઈ કરતું નથી, માત્ર તેની હાજરી છે; છતાં નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિવાળાને આંતરમાં સ્વતંત્ર વસ્તુ સમજાણી નથી તેથી તે 'પરતું કાંઈ ન કરી શકાય,' એમ સાંજાળીને જો વિરોધ ન કરે તો બીજો કોણ વિરોધ કરે? સમજણના દોષે અસત્યનો સ્વીકાર કરી સત્યનો વિરોધ અજ્ઞાની કરે તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.

તા. ૧૮-૮-૪૩.

જે કોઈ સમ્યક્દૃષ્ટિ વળેડાળના કર્મબળોને પાતાના આત્માથી સિત્ત જાણી-અનુભવ કરી મિથ્યાત્વમોહ અને અજ્ઞાનને પાતાના

પુરુષાર્થથી રોકીને અથવા નાશ કરીને અંતરગમાં બુદ્ધિપણનો અભ્યાસ કરે છે, તે પોતાને પોતામાં જ સ્પષ્ટપણે-અસંગપણે દેખે છે; તેથી આ આત્મા પોતાના અનુભવથી જ જણાવા યોગ્ય બેતો પ્રગટ મહિમા છે એવો વ્યક્ત (અનુભવગોચર) અંતરમાં ધિરાજમાન છે. તેને શુદ્ધનય વડે સારીરીતે જાણી શકાય છે.

શુદ્ધ સ્વભાવને પરથી ભિન્નપણે અનુભવવાનો અભ્યાસ અન્યથા કાળથી કદી કર્યો નથી, શુદ્ધભાવ વડે અંદર બેતાં વિકાસનો નાશક ત્રિકાળી જ્ઞાનરૂપે અસંયોગી જીવ એમ કદી માન્યું નથી, પણ વર્તમાન અશુદ્ધ પર્યાયરૂપે તથા પુરુષ-પાપના ભાવ થાય તે રૂપે પોતાને માન્ય છે, પણ તે પર્યાયદષ્ટિથી કદી ધર્મનો વિકાસ થઈ શકતો નથી. ધર્મ-ધીન માન્યતા અને અશુદ્ધભાવનો નાશ કરનારો પોતાને ભૂલી ધર્મ-ધીનતાને સેવે ત્યારુથી પરાઅવરૂપ ઊંચી માન્યતાનો ત્યાગ કરી શકે નહિ. પ્રથમ પૂર્ણ નિર્મળ સ્વાધીન સ્વરૂપ શું તેને યથાર્થ રીતે ઓળખી પૂર્ણ સ્વભાવ આધીન થઈ સ્વઆશ્રિત અખંડ અદ્વિત્ય ભક્ત સ્વભાવમાં બેર આપી કરે તો-સ્વમાં રહે તો નિત્ય આત્મવૃદ્ધિ સ્વાધીન સ્વભાવ હોવાથી સ્વરૂપની નિર્મળતા પ્રગટ થાય છે, એટલે ક્રમેક્રમે વર્તમાન અવસ્થામાં સાક્ષાત્ નિર્મળતારૂપ સ્વધીન સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે.

શુભ-અશુભ બંને બંધનભાવો છે, જે ભાવે બંધન (બંધન નતા) થાય તે ભાવે સ્વાધીન સ્વરૂપ મોક્ષ તો ન જ દેર પરંતુ સ્વાધીન ધર્મનો માર્ગ પશુ ન થાય આમ હોવાથી નિર્મળ શુદ્ધભાવ વડે હજવે હજવે આત્માના ગુણ થાય તે માન્યતા ધરવી છે. પ્રથમ મદ્દમાં તે વિકારી ભાવના અવસંબંધનો નિષેધ કરી, અંતર ગુણ-સ્વભાવને ઓળખી, તેમાં એકાદ થાય તો તેની રૂપની નિર્મળતા પ્રગટે છે. આત્માના ગુણ આત્માના આશ્રયે જ પ્રગટે છે, પુરુષ-પાપથી આત્માના ગુણ કદીપશુ પ્રગટ થતા નથી. (શુદ્ધ સ્વભાવ સ્વ-પાતો અર્હો પ્રશ્ન નથી. પૂર્ણ વીનસગ ન થઈ શકે તેથી શુભભાવ હોય છે, પણ તેથી આત્માને લાભ નથી.)

આત્મામાં પૂર્ણ અખંડ નિત્ય ભક્ત

વર્તમાન અવસ્થાનો પ્રવાહ અંતરમાં નહિ ફળતાં બાહ્ય લક્ષે પુણ્ય-
પાપમાં લેણાય છે તેટલો વિકારી ભાવ એકેક સમયની અવસ્થા પૂરતો
દેખાય છે. સ્વલક્ષે એકાગ્ર રહે તો રાગ-દ્વેષ થતા નથી.

પરંતુ જ્ઞાન કરવું તેમાં રાગ નથી પણ જાણવામાં જેટલો અટકે
છે, ઠીક-અઠીકપણું કરે છે તેટલો રાગ-દ્વેષ છે. ગુણથી કદીપણુ બંધન
થાય નહિ. સ્વભાવ પુણ્ય-પાપના વિકારી ભાવનો ઉત્પાદક નથી પણ
નાશક છે, મારે પ્રથમ સ્વાધીન ગુણની મદદ ઉપર વજન છે.

સ્વભાવમાં વિકલ્પનો કોઈ વિકાર નથી. ગોળમાં ગળપણુ જ
ભયું હોય, ઉપરના ભાગમાં કોઈ વખત હડવારા દેખાય તો તે પર
સંયોગ આધીન પડ્યું છે, તેનું લક્ષ ગીણુ કરી આખા એક રસપણુ
જુઓ તો ગોળ તે ગળપણુનો જ પિંડ છે, તેમ આત્મા અસંયોગી
જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય આદિ અનંત ગુણોનો અખંડ પિંડ છે, તેના
સ્વભાવમાં વિકાર નથી પણ વર્તમાન અવસ્થા જેટલો હું છું, પરતો
કર્તા છું, એવી ઊંધી દષ્ટિ વડે પોતાને બૂલી પોતામાં પરસંયોગનો
આરોપ કરે છે ત્યારે પર લક્ષે નવો વિકારભાવ થાય છે. સ્વલક્ષે તે
વિકારભાવનો નાશ કરી, વર્તમાન સંયોગાધીન અવસ્થાનું લક્ષ
ઢીલું કરી ત્રિકાળી અસંગ જ્ઞાયકસ્વભાવને દેખે તો નિત્ય એકરૂપ
જ્ઞાનાનંદરસપૂર્ણ સ્વતંત્ર ભગવાન આત્મા પોતે ભવતિ સ્વરૂપે છે,
રાગાદિ-દેહાદિપણુ કદી નથી. આત્મ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન વર્તમાન-
કાળમાં પણ પોતાથી રીપ થઈ શકે છે.

પુણ્યાદિ જડ કર્મ અને સારી ભુદ્ધિ સંગ્રહે, કોઈના આશી-
ર્વાદથી ગુણ ઊઘડે, બાહ્ય ક્રિયાથી કે શુભસંગથી ગુણ થાય એમ
અજ્ઞાનથી માને ભણે, પણ બહારની કોઈ ક્રિયાથી કે કોઈ પરવસ્તુથી
અંતર સ્વભાવના ગુણને કાંઈ પણ મદદ થતી નથી.

મિથ્યાત્વ એટલે સ્વરૂપમાં ભ્રાંતિરૂપ વ્યાભાહ. હું દેહ છું, હું
રાગ કરું છું એમ સ્વરૂપથી વિપરીત માન્યતા તેને દર્શનમોહ
કહેવાય છે.

સર્વોત્તમ લાવી તેનું શ્રવણ, મનન અને તે મારેના સત્સમાગમે

પરિચયથી અવ્યાસ કર્યો નથી, તેથી આત્માની વાત સાંભળતાં
 લોકોને પ્રશ્ન થાય છે કે, 'આત્મા છે' તો તે દેખાતો કેમ નથી ?
 અદર દૃષ્ટિ કરવા જાય તો અંધારું દેખાય, બહાર જુએ તો જડની
 ક્રિયા અને દહાદિ દેખાય, પણ હું જાણ છું અને હું નથી જાણતો
 તથા આ અંધારું છે એ બધું નક્કી કરનાર કોણ છે ? નક્કી એમાં
 કયું ? હું મને નથી દેખતો એમ કહેનાર પોતે પોતામાં ટકીને નક્કી
 કરે છે જાણે છે તે જ આત્મા છે, દેહ-હૃદય કાંઈ જાણતા નથી;
 મારે જ્ઞાનની બીજી અવસ્થામાં પોતે જ પ્રત્યક્ષ છે, છતાં પોતામાં શકા
 કરી ના પાડે તે આશ્ચર્યની વાત છે દેહથી જુદો, સ્વતંત્રપણે ટકનારો
 હું જાણા છું, તે હૃદયોથી જાણાતું નથી પણ જ્ઞાનથી જાણાય છે
 પુણ્ય-પાપના વિકલ્પ થાય છે તેમાં હર્ષ-શોકના ભાવ નજરે દેખાતા
 નથી છતાં 'મને હર્ષ થયો' એમ કેમ માને છે ? મારે જે હૃદયોથી
 ન જાણાય પણ જ્ઞાનથી જાણી શકાય એવા આત્માને માનવો પડશે

'પરમાં કાંઈ મહત્ત્વ-ત્યાગ કરી શકું, શરીરને સરખું સખી
 શકું, આમ કરવાથી સમાજમાં મુચારો કરી મનવ' એવી જે પરતું
 કરી શકવાની માન્યતા તે બધી જોધી દૃષ્ટિ છે જગતની ફરેક વસ્તુ
 પોતપોતાના સ્વતંત્ર-કારણે પોતાથી જ વ્યવસ્થિતપણે વર્તે છે, છતાં
 તેને હું બદલાવી દઉં એમ માનનાર અજ્ઞાની બીજો વસ્તુને પરાધીન
 અને માલ વિનાની માને છે, પોતાની સ્વતંત્રતાને પરાધીન માને છે
 સત્ વસ્તુને માનતો નથી અને પર વસ્તુમાં જલદી ડહાપણ બતાવે
 છે, પણ આત્મા શું વસ્તુ છે, કેવો છે, તેમાં શું થાય છે તેની ખબર
 નથી, તેના વિચાર કરતાં મૂઝાય છે; અમને ખમર ન પડે એમ માની
 જે સ્વાધીનપણે થઈ શકે છે એના મુખી થવાના ઉપાયનો અનાદર
 કરે છે અને પરાધીનતા-જે દુઃખી થવાનો ઉપાય તેના આદર કરી
 રહ્યો છે; ઘેર લગાદિ પ્રસંગ હોય તેની ચોજનાના વિચારમાં એવો
 મશગૂલ થઈ જાય કે એ વખતે બીજું બધું ભૂલી જાય છે કારણ કે
 તેમા રમિ છે, પણ ત્યાં જે એકાગ્રતા છે તે પાપરૂપ અશુભભાવ છે,
 અને વર્તના નામે દયા, વ્રત, પૂજા વગેરેના વિચારમાં એકાગ્ર થાય
 તો શુભભાવરૂપ પુણ્ય થાય છે તે પુણ્ય-પાપને પોતાનું સ્વરૂપ માને
 તેમ જ રાખવા જેવાં માને તો-મિથ્યા માન્યતા છે.

પરને સક્ષમાં લે, તેના વિચારોને લાંબાવી તેમાં એવો એકાગ્ર થઈ જાય ■ કે બીજું જુદી જાય છે, પાસે નગારાં વાગતાં હોય તેનું પણ ધ્યાન રહેતું નથી, છતાં તે એકાગ્રતા પરલક્ષે છે, તેનાથી સ્વાધીન સ્વભાવને કાંઈ લાભ નથી. જે પરલક્ષે-પરાશ્રયથી વિચારમાં એકાગ્રતા લાંબાવી વિકારમાં એકાગ્ર થઈ શકે છે તે સ્વાધીન સ્વભાવમાં સ્વલક્ષે-સ્વામિત્વપણે જરૂર એકાગ્ર થઈ શકે, કારણ કે સ્વલક્ષ તે આત્માનો સ્વભાવ છે. મદ્દામાં બાહ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરી સ્વલક્ષે અંદરના ગુણના વિચારમાં એકાગ્ર થાય તો તેમાં અશી મનનું અવસંખન તૂટી જાય છે, સ્વામિત્વપણે વિચાર કરનાર જ્ઞાનસ્વભાવ વર્તમાનમાં પણ ખુલ્લો જ છે. સ્વભાવ કદી વિકારરૂપે નથી, મન દ્વિધીયોને આવીન નથી જ્ઞાન સ્વતંત્ર છે, સદાય પોતાથી જ જાણે ■ અને પોતાનો જ અનુભવ કરે છે, તેમાં પર નિમિત્તની મદદ કે અવસંખન નથી જ્ઞાનસ્વભાવમાં પરાશ્રયરૂપ બેદ પણ નથી, તે નિશ્ચય એકરૂપ નિત્ય રહી રહે છે.

સંસારના વિચારમાં પરામિત્વપણે રોકાય છે તે પરમાં સક્ષ કરનાર પણ પોતાનો સ્વતંત્ર જ્ઞાનસ્વભાવ જ છે; જ્ઞાન કોઈને આધીન નથી, વર્તમાન જ્ઞાનના ઉઘાડથી સજગ ત્રિકાળી જાણનાર જ્ઞાનસ્વભાવે હું જ સ્વાવસંખી સંપૂર્ણ છું એવો નિર્ણય પોતે સ્વલક્ષથી કરી શકે છે જેની દૃષ્ટિ રહ ઉપર છે તે પરાશ્રય વિના બીજું કાંઈ જાણતો નથી, તેની દૃષ્ટિ જ પર ઉપર છે તેથી તેને એમ લાગે છે કે પરનો કાંઈક આશ્રય લઉં તો સ્થિર થઈ શકું. પણ પર આશ્રયનો ભાવ એ જ સ્વાશ્રયમાં ભ્રાંતિ છે. સ્વઆમિત્વ સ્વભાવના બેહુક સામર્થ્યની મદદ નથી તેથી માને છે કે રહ, ઈન્દ્રિયો, શાસ્ત્ર વગેરેના અવસંખન વિના ધર્મમાં સ્થિર ન રહી શકું; એમ જ્યાં પરાશ્રય માને છે ત્યાં ફરેક વખતે ધર્મમાં મૂંઝાય છે. સ્વલક્ષે અંદરના પૂર્ણ સ્વતંત્ર સ્વભાવને માને તો અનેક પ્રકારની પરાધીનપણાની માન્યતાનો અને અજ્ઞાનભાવનો શુદ્ધ સ્વભાવના ઝેરે નારા કરી, ક્ષણભાવમાં સ્વરૂપની એકાગ્રતા સાધી પવિત્ર મોક્ષભાવ પ્રગટ કરી શકે છે પ્રથમ દૃષ્ટિમાં મોક્ષસ્વભાવનો સ્વીકાર થતાં અશી નિર્મળતારૂપ અપૂર્વ

પુરુષાર્થ લીગે છે, અસ્થિરતામાં અદ્ય નિમિત્તાત્મીન ભાવ થાય તેનો અભાવના ભેરમાં સ્વીકાર નથી. આ રીતે સ્વભાવના લક્ષે પરાશ્રયનો નાશ કરી જન્મ-મરણ ટાળનાર એવી સમ્યક્ શ્રદ્ધા થઈ ગઈ છે.

જાણવાનો તો મારો સ્વભાવ જ છે, સ્વભાવમાં પરતી મદદ મેની? એમ સ્વતંત્ર સ્વભાવને માનનાર આત્મા પોતાના ત્રિકાળ જ્ઞાનસ્વભાવની સ્વાનુભવરૂપ ક્રિયાનો કર્તા થયો, પોતાના જ્ઞાનસ્વ ભાવનો જ સ્વામી થયો એટલે પુણ્ય-પાપ વિકારનું 'કર્તાપણું' અને વણીપણું રહ્યું જ નહિ. આમ અને તો પુરુષાર્થ અને અનંતી જ્ઞાનની ક્રિયા આવે છે.

આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ નિત્ય પ્રગટ છે, તે કોઈથી કદી રોકાયો નથી, કોઈથી દબાયો નથી કે કોઈ સાથે ભળી ગયો નથી: એવો વ્યક્તસ્વભાવી પોતે પોતાના જ્ઞાનવડે જણાવા યોગ્ય (સ્વાનુભવ યોગ્ય) સદાય ગિરાજમાન છે અદર સ્વતંત્ર મુક્તની શ્રદ્ધા પછી સાચું જ્ઞાન સ્વ-પરને યથાર્થ જાણે છે ત્યારે બાહ્ય સંયોગ જે હાજર હોય તે નિમિત્ત કહેવાય છે કેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર વગેરેથી જ્ઞાન થતું નથી, જે નિમિત્તથી જ્ઞાન થાય તો બીજાને સરખું જ્ઞાન થવું જોઈએ નિમિત્તાત્મીન દષ્ટિ જ સ્વાત્મીન સતતું ખૂન કરનાર છે. બાહ્ય સાધન વિના મારે ચાલે નહિ એવી ઊંડી માન્યતા અનાદિથી ટકાવી રાખતો આવે છે તેના જે છવ સ્વાવલંબી સ્વભાવના લક્ષે પ્રથમ શ્રદ્ધામાં નાશ કરે છે તે પછી ક્રમેક્રમે સ્વભાવમાં સ્થિર થતાં પરાશ્રય છોડતો જાય છે.

લોકોને સ્વાત્મીન સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરતાં ધૂમરો લાગે છે કે હાલ હાલ! કોઈના અવલંબન વગર હું કેમ ટકી શકું? તેને પોતાની જ શ્રદ્ધા નથી તેથી પરાશ્રયની શ્રદ્ધા ખેંચી ગઈ છે, પણ એકવાર સ્વાશ્રિત અર્થે સ્વભાવના ભેર વડે પરાશ્રયનો નિષેધ કરે તો સ્વતંત્રતાનું ભેર પ્રગટે અને નિત્ય જાણનાર-દેખનાર સ્વરૂપે જ પોતાને દેખે, વળી આત્મા કેવો છે?

નિત્ય નિઃસ્વલંબ-જેમાં ચાર ગતિના જામણનો વળી આત્મા સ્વસ્વરૂપે ત્રિકાળ ટકનાર

પાતાના અનુભવથી કદી જુદો નથી અને કદી જુદો પડતો નથી; તેથી કોઈ કહે કે ‘આ કાળે આત્માનો અનુભવ ન હોય,’ તો તે પાત ખોટી છે. વળી આત્મા નિત્ય કર્મફલકથી જુદો છે. જો વર્તમાનમાં કર્મથી જુદો ન હોય તો જુદો થઈ શકે નહિ. વળી આત્મા ઊંચો, વિકારી કે પરાવીન નથી, કારણ કે નિત્ય ગુણસ્વરૂપમાં દાપ હોઈ શકે નહિ.

અવસ્થાના ભેદ તે વ્યવહાર છે સ્વભાવ તો વર્તમાનમાં પણ પરમાર્થ પૂર્ણ નિર્મળ છે, અસંગ ■ તે સ્વભાવનું લક્ષ કરતાં જ પ્રગટ જ્ઞાનરૂપે વિરુદ્ધ ચૈતન્ય ભગવાન અતરમાં નિત્ય ધિરાજમાન છે, અને તેવો જ પોતાવડે નિત્ય જણાઈ રહ્યો છે, અનુભવાય છે આપા આત્માનું જ્ઞાન સમ્યક્દર્શન થતાં થાય છે. ભવની ભ્રાંતિનો નાશ કરી સાક્ષાત્ પોતાના પરમાત્મસ્વરૂપના વર્તમાનમાં જ દર્શન થાય એવો ઉત્તમ વર્મ કહેવાય છે.

અનાદિની પરની આશિયાળોનો નાશ કરનાર, અવિનાશી સ્વભાવી આત્મા નિત્ય ગુણસ્વરૂપે છે, પુણ્ય-પાપના બંધનભાવની ઉત્પત્તિને રોકનાર છે, તેને ભૂલી પર્યાયનો આશય કરે અને વિકારી અવસ્થાને જ સ્વભાવ માની લે તો વિકારની જ ઉત્પત્તિ થાય છે. વિકારના અવલબનની દૃષ્ટિમાં જોયો તે સસાગને ધ્વંસનાર છે અને જેણે વિકારના નાશક અવિકારી સ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિ કરી તે સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ સસારથી પાર છે, તે સ્વભાવમાં પરમાત્મપણે જોયો ■ અતરતત્વનો અભ્યાસ કરીને એકવાર સ્વાવલંબી સ્વભાવનો આદર કરે તો પરાવલંબનરૂપ મોહનો શીઘ્ર નાશ થાય છે.

ભાવાર્થ:—અવસ્થાનું લક્ષ ગોણું કરી ત્રિકાળી નિર્મળ દ્રુવ સ્વભાવને જોનારી શુદ્ધનયની દૃષ્ટિથી અંતરગમાં જોવામાં આવે તો સર્વ કર્મના સંયોગથી રહિત પૂર્ણ જ્ઞાનાનંદ મૂર્તિ શાંત અવિકારી એવો ભગવાન આત્મા પોતે નિશ્ચલપણે વિરાજી રહ્યો છે દેહાદિ તથા શરણાદિ બાદ દૃષ્ટિગળા અતરમાં નહિ જોતાં બહારથી શોધે છે, તે મોહનું અજ્ઞાન ■ અતરનો સ્વભાવ કે કોઈપણ ગુણ બહારથી નથી, સ્વભાવમાં જ બધું છે.

પરનો આશ્રય જોએ એવી જેને શ્રાંતિ છે તે પરને પોતાનું સ્વરૂપ માને છે; તેને પરાધીનતાની રચિ છે પણ સ્વાધીન ગુણની રચિ નથી. પ્રથમથી જ શ્રદ્ધામાં સર્વ પરાવલંબનનો સ્વલક્ષે નિષેધ કરીને હું પરપણું નથી, મારે કેઈ પણ બાહ્ય નિમિત્ત કે મનના અવલંબનની જરૂર નથી, તે સર્વથી હું બુદ્ધ છું, એવી નિરાવલંબી શ્રદ્ધાના લક્ષે અંદરથી જ ગુણ પ્રગટે છે; પણ જે સાચી શ્રદ્ધા કરતો નથી અને બાહ્યમાં જાવાં નાખે છે તેમ જ પ્રથમ ખૂબ ગુભરાગ કરી પૂણ્ય ભેગાં કરે તો પછી ધીમેધીમે ગુણ ઊઘડશે, એમ જે પરથી ગુણ માને છે તે, જેમ કર્તુરિયામૃગને સુગંધ પોતામાંથી જ આવે છે છતાં તે માટે બહાર દોડે છે તેમ, ગુણ પોતામાં જ છે છતાં બહાર રમાં તે માટે ભ્રમે છે. જેમ હરણ વિચારે છે કે હું નાનું પ્રાણી, બધાથી ડર્યા કરનારું અને મારામાં આવી સુગંધ હોય ! એમ તે પોતામાં સુગંધ જોવાનો વિચાર પણ કરતું નથી; તેમ જેની દૃષ્ટિ પોતાની નબળાઈ અવસ્થા ઉપર છે તે ભયથી બહારમાં જ ગુણ માને છે. પણ પોતા ઉપર દૃષ્ટિ કરે તો પોતાની શક્તિનું ભાન થાય

સર્વજ્ઞે તો બધા આત્માને પોતા સમાન સ્વતંત્ર જાહેર કર્યા છે, બવાની પૂર્ણ પ્રભુતા જાહેર કરી છે, પણ જેને દેહરૂપિ-પરમાં મૂર્છા છે અને પરાધીનતા ગાંઠી છે તેને હું પૂર્ણ પરમાત્મા છું એવી વાત ક્યાંથી રહે ? આ, બીડી વિના એક દિવસ પણ ન ચાલે, જરા અગવડતા થતાં હૃદયમાં ધનગનાક થાય, જરા નિંદા કે અપમાન થતાં ક્ષોભ, સ્તુતિ સાંભળતાં હર્ષથી વેચાઈ જતો હોય, સાધારણુ તુચ્છ બાબતમાં આક્રન્ધારો, પરાશ્રયની પક્કઝ આડે જમપણુ ધીરજ ન રાખે તે નિરાવલંબી પૂર્ણ ગુણનો-પોતાની પ્રભુતાનો વિદ્યાસ ક્યાંથી કરી શકે ? પણ એકનાર રચિ લાવી હું પૂર્ણ છું, નિરાવલંબી શાયક છું, એવી શ્રદ્ધાથી સ્વરૂપનો વધાર્થ આદર લાવી સ્વાશ્રય વડે હા પાડે તો પરાશ્રયની પક્કઝ છૂટી જાય છે

અજ્ઞાની મુખ અને મુખનો ઉપાય બહારમાં માને છે, શરીરમાં રોગ આવે તેથી દુઃખ થાય છે, એમ માની (ખરેખર બહારથી દુઃખ નથી પણ અજ્ઞાન જ દુઃખનું કારણ છે, તેમ નહિ જાણતો હોવાથી)

બહારના સયોગથી છૂટી સુખી થાઉં એમ બહારથી સુખ માને
અને બહારમાં જ ઉપાય કરે છે.

આત્મા તો બાહ્ય કે અંતર્ય, અગોચર, ક્યાંય હાથ ન આવે
એવો હોય, એમ લોકોએ માની લીધું છે, તેથી તેની વાત સાંભળતાં
અંતરથી ઉત્સાહ આવતો નથી અને સમજવું કઠણ લાગે છે. કેઈ
કંદમૂળ છોડા, આટલું આમ કરો, એમ કાંઈક બહારમાં કરવાનું કહે
તો તેની હા ભણે અને તેમ કરે, કારણ કે તે બધું આંખે દેખાય છે
તેથી જ આટલું કંઈ એમ સતોષ માની લે છે, પણ ભાન વગર.
ધર્મ થાય નહિ (અહીં કંદમૂળ ખાવાની વાત જ નથી; કંદમૂળ
ખાવો એમ કહેતા નથી.) અંદરના ગુણ મારે બાહ્ય કેઈ પણ નિમિત્ત
જરાયજી મદદગાર નથી, ધર્મ તો સ્વભાવમાંથી જ થાય. સ્વભાવના
અભાનરૂપ અજ્ઞાન જ અનાદિના સંસારનું કારણ છે.

હવે, શુદ્ધનયના વિષયભૂત આત્માની અનુભૂતિ છે તે જ
જ્ઞાનની અનુભૂતિ છે એમ બતાવનાર પંદરમી ગાથાની મૂલનાના
અર્થરૂપ કાવ્ય કહે છે:—

આત્માનુભૂતિરિતિ શુદ્ધનયાત્મિકા યા
જ્ઞાનાનુભૂતિરિયમેવ કિલેતિ શુદ્ધા ।
આત્માનમાત્મનિ નિવેશ્ય સુનિષ્પક્ષ-
મેકોઽસ્તિ નિત્યમવગોષઘનઃ સમંતાત્ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:—એ રીતે જે પૂર્વકથિત શુદ્ધનયસ્વરૂપ આત્માની
અનુભૂતિ છે તે જ ખરેખર જ્ઞાનની અનુભૂતિ છે એમ બાહ્યીને તથા
આત્મામાં આત્માને નિશ્ચય સ્થાપીને, 'સદા સર્વ તરફ એક જ્ઞાનઘન
આત્મા છે' એમ દેખવું.

ભાવાર્થ:—ચૌદમી ગાથામાં સમ્યક્દર્શનને પ્રધાન કરી કહ્યું
હતું; હવે પંદરમી ગાથામાં જ્ઞાનને મુખ્ય કરીને કહેશે કે આ શુદ્ધ-
નયના વિષયસ્વરૂપ આત્માની અનુભૂતિ છે તે જ સમ્યક્જ્ઞાન છે. તેમ
હોવાથી જ્ઞાની જ્યાં જ્યાં રહે છે ત્યાં ત્યાં નિરંતર જ્ઞાનની અનુભૂતિ

છે, આશ્રયપણે યથાર્થ શ્રદ્ધા થયા પછી નિરંતર પોતાના જ્ઞાનને
 મણે છે પુણ્ય-પાપ, સ્વર્ગ-નરક તથા પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયો
 સમગ્રી વિચાર આવે ત્યાં પણ સ્વપણે હું છું, અખંડ જ્ઞાયકપણે છું
 પરંપણે નથી; એવો જ્ઞાનમય અનુભવ હોવાથી અરો આસક્તિનો
 નાશ થયો છે તેથી પોતાના જ્ઞાનની સ્વચ્છતાને જ દેખે છે, અનુભવે છે.

સ્વાશ્રિત શુદ્ધનય વડે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનો અનુભવ કર્યા
 પછી મન સર્વદા જ્યાં જોઈ ત્યાં મારામાં મારા જ્ઞાનવૈભવની અવ
 સ્થા દેખાય છે; પરંતુ ચીજની મારામાં નાસ્તિ છે, તેથી બાહ્યમાં નિંદા
 કરનાર કે સ્તુતિ કરનાર શબ્દાદિ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયાદિ જે કંઈ
 જણાય છે તે મારા જ્ઞાનમય સ્વભાવની સ્વચ્છતા દેખાય છે તે શબ્દા-
 દિનો વિરોધ કરે (તે હોવાની ના પાડું) તે મારા જ્ઞાનનો નિષેધ
 થાય છે. પરંતુ વિષયોમાં હું આસક્ત નથી તે પછી મારા જ્ઞાનની-
 સ્વવિષયની તાકાતને જ જોઈ છું; તેમાં શુભ કે અશુભ તથા શબ્દાદિ
 પાંચ વિષયો જે જણાય તેમાં જેને અડીક માની અનાદર કરે તેટલો
 મારા જ્ઞાનની અવસ્થાનો અનાદર થાય છે અને તે પાપરૂપ આકૃણતા
 છે, અને દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રાદિ શુભ વિષયને ઠીક માની આદર કરે તે
 પરાધીનતા અને શુભરાગરૂપ આકૃણતા થાય છે; માટે પરમાં ઠીક-
 અડીક કરી અટકવું તે મારા જ્ઞાનનો સ્વભાવ નથી. પરમાં અટકવાનો
 સ્વભાવ તે એકેક સમયની સ્થિતિપણે રહેનાર પરાશ્રયરૂપ ઊંધી
 માન્યતાનો છે, તેનો નાશ કર્યા પછી નિમિત્તાધીન અલ્પરાગ પુરુષાર્થની
 નમણાઈ પૂરતો થાય તેનો સ્વભાવાધીન દૃષ્ટિમાં સ્વીકાર નથી.

અનાદિધી નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિ વડે પરની મદ્દાથી પરને જાણતો
 હોતો તે જ્ઞાન સ્વાશ્રિતપણે પોતા તરફ થયું, એટલે શુભાશુભ રાગ-
 પણે કે પરમાં કર્તાપણે ન થયું. જે જણાય છે તે પોતાથી પોતામાં
 પોતાના જ્ઞાનની નિર્મળ અવસ્થા જ જણાય છે. તે પોતાના શુભના
 અનુભવની જાહેરાત છે, રાગમાં કે મન, વાણી, દેહ કે ઇન્દ્રિયોમાં
 જાણપણની જાહેરાત નથી.

પરચીજન આમ થયું જોડે અને આમ ન થયું જોડે એમ

માને તો જ્ઞાનમાં જે પોતાની સ્વચ્છતા જણાય છે તેનો નિયંત્ર થઈ
 છે એટલે હું ન હોઉં એમ થાય છે; કારણ કે તે વખતે પોતાની
 જ્ઞાનની તે અવસ્થા રૂપ ધ્યાનમાં જ તે પ્રકારે જાણવાની છે, તેની
 પાડતાં પોતાની અવસ્થાનો નિયંત્ર અને અવસ્થાનો નિયંત્ર થતાં પોતા
 નિયંત્ર થાય છે, કારણ કે અવસ્થા વગર કોઈ વસ્તુ હોઈ શકે નહિ. જે
 અરીસાની સ્વચ્છતામાં વિષ્ટા કે યુગથી મૂલ, કાચલો કે ઘરેલું
 બરફ કે અગ્નિ વગેરે જે દેખાય છે તે અરીસાની અવસ્થા છે, તે
 નિયંત્ર કરતાં 'આવી સ્વચ્છતા અરીસાની ન હોવી જોઈએ
 એમ અર્થ થાય છે, ને તેથી અરીસાનો જ નિયંત્ર થાય છે. (પર
 અરીસાને જ્ઞાન નથી.) એમ અરીસાના દર્શાવે જ્ઞાનની સ્વચ્છતામાં
 અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સંયોગ એના કારણે દેખાય, જેમાં વૃદ્ધપક્ષ-દોર્ગાદિ
 અવસ્થા જેવું કારણ આવે તે તથા પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિવિધ જ્ઞાનની
 સ્વચ્છતામાં સહજ જણાય, તેના નકાર કરતાં પોતાના જ્ઞાનગુણની
 સ્વચ્છતાનો નકાર થાય છે. આમ જાણતા હોવાથી જ્ઞાની નિરંતર
 પોતાના એક જ્ઞાનભાવનો અનુભવ કરે છે તેથી 'પરમાં ઠીક-અઠીક
 માની, આદર-અનાદર રૂપે અટકવાનું થતું નથી. પરંતુ જ મને લાભ-
 હાનિનું કારણ નથી તેમ જ જ્ઞાનસ્વભાવ પણ રાગ-દ્વેષનું કારણ
 નથી, સ્વર્ગ-નરક વગેરે તથા નિદ્રા કે સ્પૃતિના કોઈપણ રાજકો કે
 કોઈપણ પરંતુ જ જણાય તે મને લાભ-હુકશાનનું કારણ નથી, એમ
 જાણી જ્ઞાની જાણવામાં નિમિતાધીન દષ્ટિ છાડીને ઠીક-અઠીકપણ
 રાજીને સ્વાધીન સ્વતંત્ર વડે નિરંતર બધી બાબત પોતાના નિર્મળ
 જ્ઞાનને જ અનુભવે છે, સ્વાનુભવની શાંતિને જ જાણે છે; પરંતુ
 જાણતો નથી, પરંતુ અનુભવતો નથી.

સહેલું કૂતરું નજરે પડે ત્યાં જ્ઞાન તો પોતામાં જાણવાનું જ
 હામ કરે છે. 'તે દુર્ગંધ ઠીક નથી, માટે ન જોઈએ' એટલે શું તારા
 જ્ઞાનની અવસ્થા ન જોઈએ? જ્ઞાનનું સ્વ-પર પ્રકાશક બેવડું
 છે. (૧) પોતાને જાણે અને (૨) સાચી વસ્તુને પોતાની જા
 ધમાલે તેથી જ જાણે જણાવવા ધ્યાન પર ચીજનો
 કરતાં પોતાના જ્ઞાનગુણનો જ નિયંત્ર થાય છે, માટે સ્વ-
 પરાવલંબી આસક્તિ મટાડીને પોતાના

સથી નિરતર જ્ઞાન-શાંતિનો અનુભવ થાય છે જ્ઞાન સ્વવસ્તુને જાણે કે પરવસ્તુ સંબંધી પોતાની જ્ઞાન અવસ્થાને જાણે, પણ તેમા સ્વ-પરને જાણનાર જ્ઞાન જુદું નથી તેથી જાણવામાં પરાશ્રયનો ભેદ પાડતો નથી

પ્રશ્ન—જ્ઞાનની ખીલવટ શી રીતે થાય ?

ઉત્તર—જે તરફ અધિપૂર્વક ઢળે તે તરફ જ્ઞાન ખીલે જેને જે વધાની રચિ છે તે તરફ તેના જ્ઞાનની ખીલવટ થાય છે, તેમ નિત્ય સ્વાવલંબી આત્મસ્વભાવ તરફ સ્વરચિની દહતા થતાં સ્વભાવ તરફના જ્ઞાનની ખીલવટ થાય છે

રાગનો ત્યાગ કરતા પરચીજ તેના કારણે છૂટી જાય છે, મારામા પરનો સંબંધ નથી, પર ચીજ તો ભિન્ન હોવાથી મારાથી છૂટેલી જ છે આત્માના શુદ્ધ-દોષરૂપ જ્ઞાન ધરામા પર ચીજ કારણ નથી, માત્ર પોતાના ભાવ અનુસાર પર વસ્તુમા આરોપ કરી જે હાજર હોય તેને નિમિત્ત કહેવાનો વ્યવહાર છે

જ્ઞાની સ્વ-પરને જાણતા પોતાના જ્ઞાનમા ઠીક-અઠીકનો ભેદ પાડતા નથી, અજ્ઞાની પર વસ્તુને દખીને તેમા આસક્ત થઈને રાગી દ્વેષી થાય છે, પરમાં ઠીક-અઠીક આની, પરનો આદર-અનાદર કરી, જ્ઞાનમાં રાગ-દ્વેષના ભેદ પાડે છે જ્ઞાની પરથી જુદા જ્ઞાતા જ ગણે છે જે વખતે જેમ હોય તેમ જાણે આત્મામા જાણપણની નિત્ય અસ્તિ છે, પરની નાસ્તિ છે, જાણનામાં દોષ નથી આત્મા કો પ્રકારે પરનું દાહ કરી શકતો નથી, પણ સ્વભાવમાં લાભ-અવાલમરૂપ પોતાના અરૂપી ભાવને કહે છે જ્ઞાની સ્વાશ્રિત સ્વભાવને નિત્ય જાણનાર સ્વરૂપે એક પ્રકારે અનુભવે છે, રાગ-દ્વેષના બેદપણે અનુભવતો નથી

અતરના માર્ગને અજ્ઞાની બહારથી શોધે છે, તે પરાધીનતાની શ્રદ્ધા વડે પરમાં આસક્ત છે અને જ્ઞાનીને મદાય જાણનાર સ્વભાવનો અખંડ આશ્રય હોવાથી તે પરમા અપ્રકૃતો નથી, પરનું અનવબન સ્વીકારતો નથી નિ- સા કરો, કોઈ તત્ત્વનારથી દેહને

માને તો જ્ઞાનમાં જે પોતાની સ્વચ્છતા જણાય છે તેનો નિરેવ થાય
 છે એટલે હું ન હોઉં એમ થાય છે, મારણ કે તે વખતે પોતાના
 જ્ઞાનની તે અવસ્થારૂપ યોગ્યતા જ તે પ્રમાણે જાણવાની છે, તેની ના
 પાડતા પોતાની અવસ્થાનો નિરેવ અને અવસ્થાનો નિરેવ થતા પોતાનો
 નિરેવ થાય છે, કારણ કે અવસ્થા નગર કોઈ વસ્તુ હોઈ શકે નહિ જેમ
 અરીસાની સ્વચ્છતામાં નિષ્ણ કે સુગંધી દૂધ, કોયલો કે ઘરેણા,
 બરફ કે અમ્મિ વગેરે જે દેખાય છે તે અરીસાની અવસ્થા છે, તેનો
 નિરેવ મરતા 'આવી સ્વચ્છતા અરીસાની ન હોવી જોડાએ'
 એમ અર્થ થાય છે ને તેથી અરીસાનો જ નિરેવ થાય છે (પણ
 અરીસાને જ્ઞાન નથી) એમ અરીસાના દૃષ્ટાંતે જ્ઞાનની સ્વચ્છતામાં
 અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સંયોગ જોના મરણે દેખાય, દેહમાં પુરુષપણ-રોગાદિ
 અવસ્થા દેહના મરણ આવે તે તથા પાશ્વ ંદ્રિયોના વિષયો જ્ઞાનની
 સ્વચ્છતામાં સદૃશ જણાય તેનો નશ્વર મરતા પોતાના જ્ઞાનગુણની
 સ્વચ્છતાનો નકાર થાય છે આમ જાણતા હોનાથી જ્ઞાની નિરંતર
 પોતાના જોડ જ્ઞાનજ્ઞાનનો અનુભવ કરે છે તેથી પરમા ઠીક-અઠી
 માની આ ર-અનાદરૂપે અદ્વ-રાત્ર થતુ નથી પર ચીજ મને વાલ
 હાનિનુ કારણ નથી તેમ જ જ્ઞાનસ્વભાવ પણ રાગ-દ્વેષનુ મરણ
 નથી સ્વર્ગ-નર વગેરે તથા નિત કે મૃતિના કેઈપણ રાખે કે
 કે પણ પર ચીજ જણાય તે મને વાલ-નુશ્ચાનનુ કારણ નથી, એમ
 જાણી જ્ઞાની જાણનામાં નિમિત્તાવીન દષ્ટિ છાડીને ઠીક-અઠીકપણ
 રાણીને સનાતીન સ્વતંત્ર વડે નિરંતર બરી બાળુ પોતાના નિર્મળ
 જ્ઞાનને જ અનુભવે છે સનાતુભનની શાંતિને જ જાણે છે, પરને
 જાણતો નથી, પરને અનુભવતો નથી
 સંકેત કૂતર નજરે પડે ત્યા જ્ઞાન તો પોતામાં જાણનાનુ જ
 કામ કરે છે 'તે દુર્ગંધ ઠીક નથી, માટે ન જોડાએ' એટલે શુ તારા
 જ્ઞાનની અવસ્થા ન જોડાએ? જ્ઞાનનુ સ્વ-પર પ્રમાણક જેવડું સામર્થ્ય
 છે (૧) પોતાને જાણે અને (૨) સામી વસ્તુને પોતાની યોગ્યતા
 પ્રમાણ તેવી જ જાણે જ્યાંના યોગ્ય પર ચીજનો (રોયનો) નિરેવ
 મરતા પોતાના જ્ઞાન જાણે જ નિરેવ થાય છે માટે અવાચિત જ્ઞાનવડે
 પરાવચની આસન્નિ મગાડીને પોતાના જ્ઞાનજ્ઞાનમાં જોવાના અભ્યા

સથી નિરંતર જ્ઞાન-ગાંતિનો અનુભવ થાય છે. જ્ઞાન દેવચર્યને કારણે કે પરચર્ય સમયે પોતાની જ્ઞાન અવસ્થાને આજે, પણ તેમાં સ્વ-પરને જાણનાર જ્ઞાન જુદું નથી. તેથી જાણનારમાં પરચર્યને એ પાતો નથી.

પ્રશ્ન—જ્ઞાનની ખીસવટ શી રીતે થાય ?

ઉત્તર—જે તરફ અચિત્તરૂપ હોય તે તરફ જ્ઞાન ખીસે એને જે પ્રમાણે રચિ છે તે તરફ તેના જ્ઞાનની ખીસવટ થાય છે, તેમ નિત્ય સ્વાવસ્થાની આત્મસ્વભાવ તરફ સ્વચિત્તની દશા થતાં સ્વસ્વ તરફના જ્ઞાનની ખીસવટ થાય છે.

રાગનો ત્યાગ કરતાં પગચીજ તેના કારણે કુટી બંધ છે, માર્ગમાં પરનો સંબંધ નથી, પર ચીજ તે ભિન્ન હોવાથી માર્ગથી દૂરથી જ છે. આત્માના મુલ્ય-રોપણ ભાવ થવામાં પર ચીજ કામ્ય નથી, મન પાતાના ભાવ અનુસાર પર વસ્તુમાં આરોપ કરી જે દાન દોષ તેને નિમિત્ત કહેવાનો વ્યવહાર છે.

જ્ઞાની સ્વ-પરને જાણતાં પાતાના જ્ઞાનમાં હીં-અહીંનો ભેદ પાડતા નથી, અજ્ઞાની પર વસ્તુને દેખીને તેમાં આસક્તિ થતે દુઃખી દેખી થાય છે, પરમાં હીં-અહીં માની, પરનો આદર-અભાવ કરી, જ્ઞાનમાં રાગ-દેવના ભેદ પાર છે જ્ઞાની પરથી જુદા જાણ જ રહે છે એ વખતે જેમ હોય તેમ જાણે આત્મામાં જાણપણની નિત્ય અભિત છે, પરની નાસ્તિ છે; જાણવામાં હોય નથી આત્મા કેવ પ્રકારે પરજુ કાંઈ કરી શકતો નથી, પણ સ્વભાવમાં તાણ-અસાધકપ પાતાના અરૂપી ભાવને કહે છે જ્ઞાની સ્વાત્મિક સ્વભાવને નિત્ય જાણનાર સ્વરૂપે એક પ્રકારે અનુભવે છે, રાગ-દેવના ભેદપણે અનુ-ભવતો નથી.

અંતરના માર્ગને અજ્ઞાની બહારથી દોષે છે, ને પરથી પાતાની અદા વડે પરમાં આસક્તિ છે અને જ્ઞાનીને સદાય જાણનાર સ્વભાવના અખત આસક્તિ હોવાથી તે પરમાં આસક્તિ નથી, પરજુ અવસ્થામાં સ્વીકારતો નથી નિદા કરે કે પ્રમાણમાં કુદરતે તે તરફના

જે કે કોઈ જુદાને ચંદન ચોખે તોપણ બનેને મારા વીતરાગી જ્ઞાન-
ગુણ વડે જાણનાર છું. ગમે તેવા સંયોગ, ક્ષેત્ર, કાળ કે ભાવ હોય
છતાં તેમાં અસ્કયા વિના પોતાના એકરૂપ જ્ઞાનગુણને જાણું છું. તે
સ્વભાવની ક્રિયા થઈ. સમ્યગ્દર્શન વડે જ્ઞાન ઘન નિશ્ચલ થયું છે તેથી
મારા જ્ઞાનમાં કોઈ વિરોધભાવ કરાવી શકે નહિ.

પાંચરો મુનિઓને (શરીરોને) ઘાણીમાં પીડી નાખ્યા છતાં,
આત્માની અખંડ જ્ઞાનશાંતિમાં ભંગ પડ્યો ન હતો. અંદર ગુણમાં
બેહુક તાકાત છે તેમાં એકાદ થઈ મોક્ષે ગયા અને કોઈ એકાવતારી
થયા. અજ્ઞાની-અહિર્દષિ માને કે મુનિ ધર્મીમાં હતા તો કોઈએ
ચમત્કાર કેમ ન બતાવ્યો ? કોઈ દેવ મદદ કર્યા કેમ ન આપ્યો ?
પણ તેને અંદરની ખબર નથી. વીતરાગ સ્વભાવી સાક્ષાત્ ચૈતન્યઘન-
હેતોના પણ દેવ-પ્રગટ થયો, તે જ ઉત્કૃષ્ટ ચમત્કાર છે.

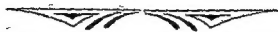
દેહલાક કહે છે કે અમુક ભક્તને ઝેર પણ અમૃત કેમ થઈ ગયું ?
અરે ! તે તો પુણ્યનું ફળ છે, પુણ્યને અને આત્માને કાંઈ સંબંધ નથી,
બંનેના માર્ગ જુદા છે. શરીર રહે કે ન રહે, શરીર રોગી હોય કે
નિરોગી હોય, તે બધી જડની અવસ્થા છે. તેની સાથે અરૂપી
આત્માને કાંઈ સંબંધ નથી, તેના આધારે આત્માને લાભ-હાનિ નથી.

નામ અને રૂપ અરૂપી જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનાં નથી. જડ વસ્તુ
તેની ક્રિયા (અવસ્થા) ત્રણેકાળે પોતાના સ્વતંત્ર આધારે કરે છે.
જડ જડની અવસ્થા બદલે છે અને ચૈતન્ય આત્મા પોતાપણે ટકીને
પોતાની અવસ્થા પોતાથી બદલે છે-પોતાના અરૂપી ભાવો કરે છે.

હવે, જ્ઞાનને મુખ્ય કરીને કહેશે કે શુદ્ધનયના વિષય-સ્વરૂપ
આત્મા સદા સર્વતરફ જ્ઞાનશાંતિરૂપે પોતામાં જ અનુભવાઈ રહ્યો
છે. ૧૪.



‘અમૃતવાણી’ ની ઠક્કાવાર શબ્દસૂચિ.



વિષય	પૃષ્ઠાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
અકપાય	...	અમા	...
અકારણીય	...	આચાર્ય ઊધમાં પડેલાને જમાડે છે	૨૪
અગૃહીત મિષ્ટાન્ન	...	આત્મદેવ	૮૨
અઠી હોપ	...	આત્માનો આકાર	૨૭
અંશુસંયુક્ત	...	આદેશ વચન	૧૧
અર્થ પર્વાય	...	ઉ—ઓ	...
અનન્ય	...	ઉત્તરવંશી	૧૨, ૭૮, ૭૯
અનુભવ	...	ઉમાદ	૧૬
અનુભૂતિ	૧૧, ૧૩, ૧૭	ઉધી દણિ	૧૦
અનંત રાગદ્વય	૩૯, ૪૯, ૫૦	ઉધો શિદ્ધ	૧૪
અપ્રતિહત ભાવ	...	ઉપસર્ગ	૧૨
અપદ્ધરપૂજ	...	ઉપાદાન	૧૭
અપૂર્ણતા	૨૧, ૬૪, ૬૬	ઉપાધિભાવ	૪૧
અવસ્થા દણિ	...	એકાંત બોધબીજ	૫૧
અવિરોધ	...	એકાંત સત્ય	૩૪
અશરીરી	...	કર્તા, કર્મ	૨૮, ૨૯
અસુહૃદ્વ્યાર્થિક નમનો વિષય	૫૬	કારણ	૩૧
અસુહ નિશ્ચય	...	કેવળગાન - ટપ, ટાપ, ફા, ફા, ફા	૬૯
અસુહ ભાવ	...	કમળદ અવસ્થા	૨૦
અંશુભ ભાવ	...	ક્રિયા	૨૮, ૨૯, ૩૬
અસંખ્યપ્રદેશ	...	ક્રિયા (જડની)	૬૩
અંશે આક્ષાત્ર અંશુભવ	...		

